В. Кодиров, Н. Алисултанова

ЖАТ ЖАЗУУЛАР ЖЫЙНАГЫ

ТАШКЕНТ-2012

ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭЛГЕ БИЛИМ БЕРҮҮ МИНИСТРЛИГИ

АНДИЖАН МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ОКУТУУ МЕТОДИКА КАФЕДРАСЫ

В. Кодиров, Н. Алисултанова

ЖАТ ЖАЗУУЛАР ЖЫЙНАГЫ

V - IX класстар үчүн

Мектептерде эмгектенип жаткан кыргыз тили жана адабияты мугалимдери үчүн колдонмо

2012

Рецензенттер:

Юсупова Шахида – Андижан мамлекеттик университетинин Филология факультети Тил жана адабият окутуу методика кафедрасы кафедра башчысы профессор;

Искандарова Айсалкын – Андижан областы, Мархамат районундагы 34-мектептин кыргыз тили жана адабият мугалими.

Бул усулдук колдонмо З.М.Бабур атындагы Андижан мамлекеттик университети Илимий кеёешинин 2012-жыл

сентябрдагы токтому менен басмага сунуш кылынды.

Алгы съз

Мектепте кыргыз тилин \йрът\\н\н негизги максаттарынын бири – окуучулардын кебин калыптандыруу жана сабаттуулугун жогорлатуу болуп саналат. Мында жат жазуунун ролу чоё. Мектептерде ъткър\лъ турган диктант негизинен окуучулардын угуу сезимине таянат. Мындан сырткары окуучулардын къз алдыларына келтир\\лър\ да мааниге ээ. Диктанттын пайдалуу жагы окуучуларды ъз алдынча туура жазууга даярдайт. Ошондуктан мугалим орфографиялык эрежелерди да окуучуларга сиёдирип баруулары керек.

Биз бул колдонмону жаратууда бир канча авторлордун эмгектерине кайрылдык жана тъмъндъ кърсът\лгън диктанттын т\рлър\ боюнча т\ш\нд\рмъс\, тексттер о.э. грамматикалык тапшырмалар окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогорлатууга къп жардам бергендиктен жана окуучулардын грамматикадан алган теориялык билимдерин турмушта бекемдъъдъ къп пайда келтирет.

Республикабыздагы таалим кыргыз тилинде алып барылып жаткан мектептердин тил жана адабият мугалимдери үчүн диктанттар жыйнагы, бул жазма иш туурасындагы теориялык маалыматтар кеёири баяндалган методикалык колдонмого чоң зарылчылык бар эле. Ошондуктан бул колдонмону жаратууну каалады к.

Колдонмо търт бөлүмдөн турат:

1. Диктант түрлөрү жана алардын түшүндүрмөсү.
2. Орфографиялык каталарды текшер\\.
3. Баалоо ченеми жана аларга коюла турган талаптар.
4. Диктант тексттери жана грамматикалык тапшырмалар.

Практикада көп мугалимдер программада көрсөтүлгөн диктанттарды өткөрүү менен гана чектелип калат. Кээ бир мугалимдер диктанттын бардык түрлөрүн билишпейт жана аларды сабакта колдонушпайт. Ошондуктан да мугалимдердин билим даражасы анчалык жогору эмес. Буларды эске алып колдонмодо диктанттын негизги түрлөрү, аларды өткөрүү тартиби тууралуу маалымат бердик. Максатка карап ар бир сабакта диктанттын ал же бул түрүн өткөрүп баруу зарыл. Ошондо гана жогорку сабаттуулукка жетишүү мүмкүн. Колдонмобуздун башка диктанттар жыйнагынан айрымалуу жагы анда алгачкы жолу диктантка багытталган грамматикалык тапшырмалар берилди. Бул нерсе жазма иштердин түрлөрүн көбөйтүрөт, тил сабагынын ар түрдүүлүгүн камтыйт. Айрыкча, мугалимден чыгармачылыкты талап кылат.

Диктанттын т\рлър\ боюнча т\ш\нд\рмъс\

Създ\к диктант

Диктанттын бул түрү үчүн байланыштуу тексттер алынбастан, окуучулардын жазуу жумуштарындагы, сөздүктөрүндөгү мурунку ката кетирилген же жаңы өздөштүрүлүп жаткан сөздөр жана сөз тизмектери ошол класстын программасына ылайыкталып алынат. Диктанттын ар бир сөзү окуучулар үчүн түшүнүктүү болууга тийиш.

Окуучулар жазуу жумуштарында бириккен жана кошмок сөздөрдү бири-биринен жакшы ажырата алышпайт. Ошондуктан сөздүк диктантына бириккен, кошмок сөздөр киргизилген учурда, ал сөздөрдүн кандай жазыларын (бириккен сөз бирге; кош, кошмок сөздөр ар башка) эскертүү керек.

Сөздүк диктант окуучуга белгилүү сөздөрдүн кандай жазылышын эле эмес, ал сөздүн өзүн, анын билдирген маанисин да үйрөтөт. Демек, окуучулардын оозеки сүйлөө речин өстүрүүдө мындай диктанттын ролу эбегейсиз чоң. Създ\к диктант \ч\н тандалган създър жалпы класска бир сыйра окуп берилет, эгер айрым татаал създърд\ туура жазууга къпч\л\к окуучулардын к\ч\ келбесе, ал създърд\н этимологиясы так т\ш\нд\р\л\\ менен доскага жазып кърсът\лът. Бирок бир сыйра окуп, диктанттын текстти менен окуучуларды тааныштырмайынча, диктанты жаздырууга м\мк\н эмес. Мугалим диктанттагы ар бир създ\ так окуусу талап кылынат, диктант жазып жаткан учурда класста толук тынчтык сакталууга тийиш. Окуучулар диктанттын эё акыркы създ\н жазып б\т\шкъндън кийин, мугалим диктанты ътъ жай т\рдъ, бир сыйра окуп берет. Андан кийин каталарын текшер\\гъ убакыт берилет. Мугалим диктанты окуганда, окуучулардын туура укпай, айрым създърд\ ката жазып албасы \ч\н, ар бир баланын угуу сезимин эсепке алат.

Угуу диктанты

Мугалим байланыштуу текстти окуп берет же фонограммадан угузат. Тексттин түшүнүктүүлүгүн 2-3 суроо менен аныктап алат. Кийин айрым сөздөрдүн жазылышы эскертилип, текстти жазууга киришүү керек. Диктанттын мындай түрү кыргыз тилинин фонетикалык жана орфоэпиялык эрежелерин кабыл алуу менен аткарышып, орфографиялык принципте катасыз жазууга машыктырат. Негизинен диктанттын бул түрү 5-8-класстарда колдонулат.

Кър\\ диктанты

Көрүү диктанты текстти көрүп жазуунун негизинде жүргүзүлөт. Көрүү диктантын жүргүзүүдөгү максат – окуучулардын көргөн сөздөрүн орфографиялык жактан катасыз жаздырууга, көргөнүн эсте сактап калууга үйрөтүү.

Көрүү диктантын жаздыруунун үч түрү бар:

а) Мугалим тарабынан текст сабакка чейин доскага же таблица сыяктандырылып чоң доскага жазылат. Орфографиялык талдоо жүргүзүлөт. Талдоо иши бүткөн соң доскадагы жазууну өчүрүп салуу керек, же анын бетин кагаз менен жаап салып жазууга киришүү керек;

б) Көрүү диктантын китеп боюнча да жүргүзүүгө болот. Андагы текстти талдап болгон соң китепти жаап коюп, же партадан алып коюп, жазуу ишин жүргүзүүгө болот;

в) Көрүү диктантынын дагы бир түрү – окуучулардын жатка билген тексттери боюнча жат жазуу иши.

Мында окуучулардын эсте тутуусу аркылуу орфографиялык билгичтиги калыптандырылат да, негизинен, 5-класста көп аткаруу сунуш кылынат.

Көрүү диктантынын негизги максаты - окуучулар көргөн сөздөрдү канчалык эсинде сактап, туура жазганын байкоо, ага адат алдыруу жана көрүү кабыл алуусун өстүрүү, өнүктүрүү.

/йрънч\к диктант

Фонетикалык жана грамматикалык жаңы өздөштүрүлгөн материалдарды жазуу, оозеки кепте орундуу колдонууга даярдоо жана көнүктүрүү максатында жазылат. Диктанттын бул түрү 5-8-класстарда кеңири колдонулат.

Муун диктанты

Берилген сөздөрдү муундарга ажыратып жазуу менен жүргүзүлөт. Фонетикалык материалдарды өздөштүрүүдө, муундардын өзгөчөлүгүн орфографиялык жумуштар

аркылуу машыктыруу менен үйрөтүлөт. Бул үчүн башталгыч класстарда 5-6 гана сөз тандалып алынат.

Эскертмел\\ диктант

Диктанттын бул түрү мугалимдердин тажрыйбасында кеңири колдонулуп келе жатат. Окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн өстүрүүдө эскертмелүү диктанттын мааниси зор болуп саналат.

Эскертмелүү диктант окуучуларды орфографиялык жактан туура жаздырууга машыктырат. Мындай диктантты жүргүзүүдө катасыз жазуу үчүн орфографиялык эрежелер окуучулардын эстерине салына тургандыктан, муну эскертмелүү диктант деп аташат.

Мугалим окуучуларга жазуу эрежесин эскертип, диктантты жаздырат. Эскертмелүү диктант орфографиялык эрежелерди кайталап, бышыктоо үчүн өтө зарыл. Эскертмелүү диктант мектеп практикасында диктанттын башка түрлөрүнө караганда көбүрөөк жаздырылат. Бул диктант өздөштүрүлгөндөн кийин, түшүндүрмөлүү диктантты жаздырууга мүмкүндүк түзүлөт.

Эскертмел\\ диктант ар бир създ\н туура жазылышын къп убакка чейин эсинде сактоо \ч\н окуучуларга м\мк\нч\л\к т\зът, башкача айтканда, орфографиялык жактан туура жазуунун навыктарын \йрътът.

Эскертмел\\ диктант кън\р\п жазуу ишине караганда тъмъндъг\дъй артыкчылыктарга ээ:

1. Окуучуларды ар бир създ\ ъз алдынча катасыз жазууга \йрътът.

2. Окуучуларды орфографиялык эрежелерди кайталап, аны турмушта колдоно алууга кън\кт\рът.

3. Айрым тамгалардын калтырылып же т\ш\р\л\п калышын эскертет.

Эскертмел\\ диктант профессор К.К.Сартбаевдин пикири боюнча «жаёы жана ът\лгън эски материалдарды бышыктап кайталап туруу \ч\н да, ошондой эле окуучулар тарабынан кетирилген мурунку каталарды эскертип туруу \ч\н да ж\рг\з\лът[1]».

Диктанттын башка т\рлър\ сыяктуу эле эскертмел\\ диктант тъмъндъг\дъй ар т\рд\\ варианта, ар т\рд\\ методикалык ыкмалар менен ъткър\лът.

Мугалим тандалган текст класска бир сыйра окулуп берилет. Мугалимдин окуган с\йлъм\н\н ичиндеги татаал орфограммалары кайталанат же болбосо ошол създ\н жазылышын окуучулар т\ш\нд\р\шът. Эгер окуучу ал създ\н жазылышын туура эмес т\ш\нд\рсъ, башка окуучулардын же мугалимдин жардамы талап кылынат. Андан кийин окуучулар ал с\йлъмдърд\ жазышып, мугалимдин тандоосу менен татаал орфограммалары

[1] К.К.Сартбаев. Кыргыз тилинин окутуунун методикасы. Фрунзе «Мектеп» 1971, 219-бет

же сѳзд\н уёгу, м\чѳс\н\н алды сызылат. Бул мугалимдин т\ш\нд\р\л\ш\нѳ жараша ѳткѳр\лѳт. Эгер мугалим окуучулардан татаал орфограммалардын, же сѳзд\н уёгу, м\чѳс\н\н же сѳзд\н б\т алдын сызууну талап кылса, анда окуучулар ошол сѳзд\н алдын, же уёгу, м\чѳс\н\н алдын гана сызуулары керек. Бирок кѳпч\л\к окуучулар татаал орфограммалары бар сѳзд\н составын толук ажырата билишпеген учурлары кѳп кездешет. Мындай учурларда окуучулар ал сѳзд\н б\т алдын гана сызышы м\мк\н.

Эскертмел\\ диктант \ч\н алынган текст жазылышы жагынан анчалык жеёил же абдан оор болбоого тийиш. Эгерде тандалган текст окуучуларга абдан жеёил болсо, башкача айтканда, аны аткарууга окуучулардын ѳз эле к\ч\ талап кылынса, анда окуучулар активд\\ катышышпайт. Же болбосо, тескерисинче, тандалган текст окуучулар \ч\н ѳтѳ оор болсо, окуучулардын аткарууга к\ч\ келбей, кош кѳё\л отуруп, кѳп каталарды кетириши м\мк\н. Демек, тандалган текст ѳт\лгѳн грамматикалык эрежелердин негизинде гана алынууга тийиш.

Эскертмел\\ диктанты коллективд\\ методикалык ыкмалар менен ѳткѳрсѳ жакшы натыйжа берет. Окуучулар ылайыктуу текстти жазып б\т\шкѳндѳн кийин, ар кимиси ѳз алдынча жазгандарын окуп чыгышат. Андан кийин бардык текстти ар бир татаал орфограммаларына токтоо менен мугалим бир сыйра окуп берет. Мугалимдин окуп бер\\с\ астында окуучулар ѳз каталарын оёдошот. Эгер кээ бир окуучулар мындай учурларда ѳз каталарын толук оёдой алышпаса, мугалим кийин окуучулардын дептерлерин же диктанттарын текшергенде т\зѳтѳт. Ал каталардын м\нѳз\нѳ жараша жекече тапшырмалар берилет.

Эскертмел\\ диктанттын дагы бир ыкмасы, текстти мугалим окуп берет, окуучулардын бирѳѳ доскага жазат. Эгер доскада орфографиялык ката кетирилсе, башка окуучулардын же мугалимдин жардамы менен т\зѳт\лѳт. Качан гана доскадагы сѳздѳр туура дейилгенде гана доскадагы с\йлѳмдѳр ѳч\р\л\п салынат. Окуучулар эсинде калганы боюнча дептерлерине кѳч\р\п жазышат.

Т\ш\нд\рмѳл\\ диктант

Бул диктанттын түрүн жазууда туура жазылышына көңүл бурулуучу орфогаммалардын эрежелери алдын ала эскертилбейт, даярдык да көрүлбөйт. Сүйлөм же текст жазылып бүтөр замат, керектүү сөздөрдүн жазылыш эрежелери мугалимдин жетекчилигинде түшүндүрүлүп, ката жазылгандары оңдолот. Каталарды түшүндүрүп-түзөтүү көбүнчө бир же эки-үч сүйлөм жазылгандан соң жүргүзүлөт. Кетирилген каталар окуучулардан кезектештириле суралып, оозеки түрдө же доскага жаздырылып талданат. Эгер окуучулардын күчү жетпей калса, мугалим өзү түшүндүрүп, өтүлгөн эрежени эстетет.

Түшүндүрмө диктантты жазууга басымдуу учурларда айрым-айрым байланышсыз сүйлөмдөр тандалат. Байланыштуу тексттер алынышы да мүмкүн.

Бул диктантты жазуу бир нече темаларга байланыштуу орфографиялык эрежелерди окуучулар канчалык деңгээлде өздөштүрүшкөнүн аныктоо максатында өткөрүлөт. Ошондуктан ал текшерүү диктантынан мурун алынып, кайсы маселелерге өзгөчө көңүл буруп баруу боюнча мугалимге багыт берет.

Өтүлгөн теманы бышыктоо учурунда жүргүзүлүп, тексттеги тиешелүү орфограмма жана пунктограмма менен жаздырылат. Ар бир сабакта жазма кепти калыптандыруу үчүн жүргүзүлүшү мүмкүн. Анын эң баалуу жагы, окуучуларды өз алдынча ой жүгүртүүгө, орфограммаларды түшүнүп өздөштүрүп, аларды жазууда эркин колдонууга үйрөтөт.

Текшер\\ диктанты

Белгилүү бир грамматикалык темалар, бөлүмдөр, орфографиялык жазуу эрежелери өтүлгөндөн кийин, ал эрежелерди жана орфограммаларды окуучулардын канчалык деңгээлде өздөштүргөндүгүн текшерүү максатында чейректин, жарым жылдыктын аягында же окуу жылынын жыйынтыгын чыгарууда жаздырылат. Айрым учурда белгилүү бир бөлүмдү өтүп бүткөндөн кийин да жүргүзүүгө болот.

Текшерүү диктантынын максаты – окуучулардын билимин сыноо, ошондуктан муну текшерүү диктанты деп аташат.

Текшерүү диктантка байланыштуу текст берилет. Диктантка тандалган текст окуучулар үчүн анчалык кыйынчылык келтирбей турган, же өтө жөнөкөй эмес, орто оордуктагы текст болууга тийиш. Алынган текстти окуучулар 25-30 минутада жаза ала турган болушу керек. Текшерүү диктантты болжолдуу төмөнкүдөй жүргүзүүгө болот:

Текст мугалим тарабынан бир сыйра көркөм окулуп берилет. Окуучулардын берген суроолоруна жооп кайтарылат. Мугалимдер үчүн өтө кыйын болгон сөздөр доскага жазып көрсөтүлүшү талап кылынат.

Текстти жазууда анын ар бир сүйлөмү төмөнкүдөй окулат:

1-жолу эскертүү максаты менен, 2-жолу окуучулардын жазышы үчүн, 3-жолу окуучулардын жазганын текшерүү максаты менен үч жолу окулат. Окуп берүүдө орточо тездикте жаза турган окуучуну көздөө керек болот.

Окуучулар диктантты жазып бүткөндөн кийин, калып калган жерин эске салуу үчүн, текстти дагы бир сыйра бүт бойдон окуп берүү керек. Мында ар бир сүйлөм чоң-кичинелигине карап малым бир пауза менен окулушу зарыл. Эгерде сүйлөмдөр аралыгында ошондой бир кичинекей токтолуу болбосо, окуучулар жазган диктантын көңүлдөгүдөй текшерелбей калышат.

Текшер\\ диктанты М.А.Тростниковдун пикири боюнча окуучуларды орфографиялык сабаттуулукка \йрът\\ \ч\н гана керек болбостон, өт\лгөн материалды окуучулардын кандай өздөшт\ргөнд\г\н бил\\ \ч\н да керек. Мисалы мугалим бир бөл\мд\ б\т\п, экинчи бөл\мд\ баштоодон мурда өт\лгөн бөл\мд\ окуучулардын кандай өздөшт\ргөнд\г\н бил\\ \ч\н текшер\\ диктантты ж\рг\зөт.

Окуучулар диктант жазуу менен бирге айрым сөздөрд\ туура с\йлөгө \йрөнөт. Ал эми сөздөрд\ туура с\йлө деген орфографиялык жактан ошол сөзд\ туура жазуу дегендикке жатат.

Текшер\\ диктантты ж\рг\з\\дө мугалимдин өтө жоопкерчилиги талап кылынат. Текшер\\ диктант окуучулардын тигил, же бул грамматикалык теманы же айрым бир бөл\мд\ кандайча өздөшт\рөнд\г\н, билимин байкоо \ч\н ж\рг\з\л\п жаткандан кийин аталган диктантты жаздыруудан мурда ошол текшерил\\ч\ грамматикалык(орфографиялык) эрежеге карата бир катар көн\г\\ жумуштары ж\рг\з\лөр\н, диктант алынардан орфографиялык эрежелерди кайталап кел\\гө окуучуларга тапшырма берилерин муглимдер эстен чыгарбоолору зарыл. Диктантты жаздырылуу убагы окуучуларга к\н мурунтан эскерилет. Бул болсо окуучулардын диктанында каталардын аз кетишине м\мк\нч\л\к т\з\лөт.

Диктантты жаздырууда окуучулардын олтурган орундарына, алардын угуу жөндөмд\\л\ктөр\н\н т\рд\\чөл\г\нө да көё\л буруш керек. Анткени ар бир окуучу диктанттын текстин даана угуп, башка бирөөн\ карабай, өз бетинче жазгыдай болсун.

Жаздырылуучу диктанттын текстин окуп бер\\дө мугалим класстын ары-бери жагына басып ж\р\п, окуп бер\\с\ анчалык эффективд\\ боло бербесин эске алуу зарыл. М\мк\н болушунча мугалим окуучулардын бет маёдайына, орто жерге туруп окуп бер\\лөр\ тийиш.

Өзд\к диктант

Окуучу жаттаган тексттеги окуяны же мурун өздөштүргөн тематикалык текстти эске түшүрүп, өз алдынча жазат. Кат, куттуктоо жаздырууга да болот. Окуучулардын ой жүгүртүүсүн өстүрүп, берилген материал боюнча жаза билүү жоопкерчилигин күчөтөт.

Тандалмалуу диктант

Диктанттын бул түрүн өткөрүүдө окуучу текстти бүт бойдон жазбай, мугалим тарабынан сунуш кылынган керектүү гана орфограммаларды же пунктограммаларды жазат. Мындай диктантта тексттеги бардык эле сүйлөмдөр жазылбай, анын ичиндеги айрым сүйлөмдөр же сөздөр менен сөз тизмектери гана тандалып алынып, ошолорду доскага же окуучулардын дептерине жаздырууга туура келет. Ошондуктан диктанттын мындай түрү тандалмалуу диктант деп аталат. Диктанттын бул түрү үчүн тандалып

алынган тексттерде же айрым сөздөр менен сөз тизмектеринде окуучуларга мурда тааныш болгон эрежелерге ылайык орфограммалар менен пунктуациялык белгилердин болушу зарыл. Окуучулардын көңүл буруусун өстүрүп, орфографиялык сабаттуулукка басым жасалат. Кошумча грамматикалык тапшырмаларды да аткарат. Диктанттын бул түрүн кыргыз тилинин жат жазуу эрежелеринин бир тобу өздөштүрүлгөн учурда колдонууга болот.

Эркин диктант

Бул диктантты жазууда окуучу тексттин мазмунун туура берүүсү талап кылынат. Максатка жараша 3-4 сүйлөмдөн турган үзүндү же абзац окулат. Сүйлөмдү туура жаза билүүсүнө көңүл бөлүнөт. Бул үчүн байланыштуу текст алынып, окуучунун системалуу ой жүгүртүүсү, образдуулукту кебинде колдоно алуусу. Орфограммалык жана пунктограммалык сабаттуулугу текшерилет.

Эркин диктантты жаздыруу окуучуларды өзүнчө татаалыраак изложение, сочинение жазууга жана башка бирөөнүн оюн айтып берүүгө көнүктүрөт.

Чыгармачылык диктант

Окуучулардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө көңүл бөлүнүп, өз алдынча иштөөсү уюштурулат. Мында мугалим тарабынан окулган тексттеги сөздөрдүн, сөз айкаштарынын жана сүйлөмдүн маанилерин өзгөртүп же толуктап жазууга багыт берилет. Программалык материалдын мазмунуна жана үйрөнүү этабына ылайык ар түрдүү коммуникативдик ыкмалар колдонулат.

Чыгармачылык диктантта окуучуларга айрым сөздөр берилип, ошол сөздөр боюнча сүйлөмдөр же байланыштуу тексттерди түздүртөт.

Мындай диктантты жүргүзүүнүн мааниси чоң. Бул диктант окуучуларды изложение жана сочинение жазууга үйрөтүү үчүн даярдык көрүү чарасы катарында эжсептелет.

Өз\н-ъз\ текшер\\ диктанты

Диктанттын бул түрү алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларында кеңири колдонулуп келе жатат. Бул, биринчиден, окуучулардын орографиялык жана пунктуациялык эрежелерди кандайча өздөштүргөндүгүн билүү үчүн жүргүзүлөт. Экинчиден, окуучулардын алган билимдерин практикада бекемдейт жана алардын сабакка болгон кызыгуусун арттырат.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты мындайча жүргүзүлөт. Орфографиялык же пунктуациялык эрежелерге ылайык тандалып алынган текст класска окулуп берилет да, окуучулар аны жазууга киришет. Жазып бара жатканда ката жазылды го деп күнөм санаган сөздүн астын сызып коюшат да, текст окулуп бүткөндөн кийин окуучулар ал сөздүн туура жазылышын мугалимден сурашат жана өз каталарын өздөрү оңдошот. Мында текшерүү диктанты сыяктуу жазууга кыйынчылык келтирген сөздөр доскага жазылып көрсөтүлбөйт. Бул окуучуларды ар бир сөздү кылдаттык менен туура жазууга, ар бир тыныш белгини ордуна туура коюуга машыктырат.

Диктанттын бул түрүнө баа коюунун бирдей нормасын колдонуу кыргыз тилин окутуунун сапатын жогору көтөрүү үчүн коюлган талапка жараша төмөнкүдөй белгиленет.

Окуучу мугалимге суроо берүү аркылуу өзүнүн кетирген катасын туура оңдоого жетишсе же болбосо мугалимге берген суроолорунан башка орфографиялык ката кетирилбеген диктантка «5» деген баа коюлат.

«4», «3» деген баа мугалимге берген суроолору болуп, 2- 3 төн ашпаган орфографиялык катага коюлат.

«2», «1» деген баалар орфографиялык каталарынын саны 3-4 төн ашкан диктантка коюлат.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты үчүн байланыштуу тексттер же айрым сүйлөмдөр колдонулат.

Фронталдык диктант [1]

Фронталдык диктант мектеп тажрыйбасында көп колдонула бербейт. Бул диктант бир мектептеги окуучулардын жалпы орфографиялык сабаттуулугун текшерүү максатында жүргүзүлөт. Бул диктант текшерүү диктантына окшош.

Бул диктант райондук же областтык элге билим берүү бөлүмдөрүнүн демилгеси менен жаздырылууга тийиш.

Орфографиялык каталарды текшер\\дъ тъмъндъг\дъй ыкмаларды колдонууга болот

1. Орфографиялык каталарды текшер\\н\н биринчи ыгына туура эмес жазылган тамгаларды \ст\нън бир сызып, туурасын \ст\нъ жазып кърсът\\ керек.

2. Кетирилген каталарды алдын эки ирет (=) сызып, тийишт\\ тамгаларды \ст\нъ жазуу.

3. Кетирилген морфемалардын (уёгу, м\чън\н) алдын сызуу эсептелет.

---

[1] Сартбаев К.К. «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» - Фрунзе, 1978, 208-бет.

4. Кетирген каталардын туурасын \ст\нъ жазып кърсътпъстън, алдын гана эки ирет сызып коюу. Мисалы: *оорун самалет ж.б.*

5. Ката жиберилген сѳзд\н алдын жѳн эле сызып коюп, туурасын окуучулардын ѳздѳр\нѳ таптырып жаздыруу.

6.Текшерилген жазуу жумуштарындагы бардык орфографиялык каталарды ѳч\р\п сызып, туурасын \ст\нѳ жазып кѳрсѳтпѳстѳн же алдын сызып, жѳн койбостон, дептердин талаачасына шарттуу белгилерди: ката тийишт\\ болгон эреженин параграфын, китептин, орфографиялык сѳзд\кт\н бетин жана башкаларды коюуну пайдалануу.

7. Окуучулар орус тилинен кирген сѳздѳрд\н жазылышынан орфографиялык каталарды кѳб\рѳѳк кетиришет. Ошондуктан мындай каталар менен иштѳѳгѳ окуучуларды кѳб\рѳѳк кѳн\кт\р\\ \ч\н мугалим ката деп эсептелген сѳзд\н тушундагы дептердин талаачасына «**сѳз.к**» (сѳзд\кт\ кара) деп белги коет.

Бул ыкманын тѳмѳндѳг\дѳй варианттары бар:

1) Ката сѳзд\н алдын сызуу менен дептердин талаачасына «**сѳз.к**» деп жазуу;

2) Катанын алдын сызбастан, ошол сѳзд\н тушуна «**сѳз.к**» деп жазуу;

3) Ката кетирген сѳзд\н \ст\нѳ «**сѳз.к**» деп жазуу. Бирок бул ыкмаларды 5-8 класстын жазуу жумуштарында колдонууга болот.

8. Иштин аягына орфографиялык каталардын санын гана кѳрсѳт\п баа коет.

9. Ката кетирген тамгаларды сызып ѳч\р\п, \ст\нѳ туурасын жазып, алдын эки ирет жазуу.

10. Сѳздѳг\ ката жазылган тамгаларды \ст\нѳ баса жазуу аркылуу башка тамгалар менен алмаштыруу.

11. Жергиликт\\ говорлордун таасирине байланыштуу кетирген каталарды ийри сызуу. Мисалы: *болчук, с\д\рѳп, баласыны ж.б.*

III Текшер\\ жат жазуу жумушунун текстинин кѳлѳм

Жат жазуунун текстиндеги сөздөрдүн саны төмөнкүдөй болушу мүмкүн.

Класстар	V	VI	VII	VIII	IX
Окуу жылы башында Окуу жылы акырында	90 100	100 120	130 140	140 160	150 180

Сөздүк диктанты үчүн сөздөрдүн төмөнкүдөй ченеми сунуш кылынат:

Класстар	V	VI	VII	VIII	IX
Сөздүк диктантта сөздөрдүн ченеми	30-35	40-45	50-55	55-60	60-65

Каталардын белгилениши жана баалоонун нормалары

Жазма иште каталардын белгилениши жана каталар менен иштөө
Катанын үч түрү бар:
1. Орфографиялык каталардын асты сызылып, дептердин четине таякча коюлат. (I). 2. Пунктуациялык каталар түзөтүлүп, дептердин четине кывачи (v) коюлат. 3. Стилдик каталар кеткен жер толкун сызык менен белгиленип, дептердин четине толкун белгиси коюлат. (~~~).
Каталарды жыйынтыктоо 3Ү2 1 = (3 орфографиялык, 2 пунктуациялык, 1 стилдик дегенди билдирет)
Баалоонун ченемдери: Жат жазууну баалоодо төмөнкүдөй ченем белгиленет: «5» баа: - толук катасыз жазылган болсо; - бир гана орфографиялык же бир пунктуациялык ката болсо. «4» баа: - эки орфографиялык жана эки пунктуациялык ката болсо: каталар салыштырмалуу түрдө өзгөрүүсү мүмкүн, бирок алардын жалпы өлчөмү төрттөн ашпастыгы керек. «3» баа: - төрт орфографиялык жана төрт пунктуациялык болсо; же 3 орфографиялык жана 5 пунктуациялык катасы өңдүү болушу да мүмкүн. «2» баа: - жети орфографиялык жана жети пунктуациялык катасы болсо. Каталардын саны он бештен ашып кетсе, «1» баа коюлат. Диктантты баалоо орфографиялык каталардын өлчөмү менен чектелет. Эгерде диктанттагы оңдоолордун саны 5 тен көп болсо, баа бир баллга төмөндөйт. Эгерде диктантта үч жана андан көп оңдоо болсо, «5» баа коюлбайт. Ошентип, каталарды баалоо төмөнкүчө: 0-1 катага «5» коюлат 1-3 катага «4» коюлат 4-7 катага «3» коюлат 8 ден жогоруга «2» коюлат
Каталар класс боюнча текшерилип, анын себебин эреже менен түшүндүрүү керек.

5-КЛАСС

СЪЗД/К ДИКТАНТ

Аары, аарчы, каап, саал, аалам, жаак, таар, жаан, каада, тааныш, каалоо, каары, баасыз, даам, саат, аалым. ***(аа)***

Ъън, суук, тээк, толук, куур, боолук, ук, оомат, кечээ, шар, чен, мээ, коон, жоон, каар, сур, эн, эр, ор. *(ор-оор)*

Жоолук, сан, тору, ууч, тап, уулу, ээле, жооло, сат, соол, мал, жээн, жоошутуу, жийиркеничт\\, идеялуу, илээшкек, жуугузуу. ***(ээле-эле)***

Эгин, элик, эски, бет, жер, темир, элек, эрте, кеёешме, ээр, жээк, жээн, керээз, экватор, аэропорт, экспедиция, поэзия, алоэ. ***(Э)***

актёр, самолёт, зачёт, куюн, уюм, коюм, тоюн, парашют, аяк, аянт, кыябыз, авиация, снаряд. ***(Е, Ё, Ю, Я).***

/г\т, гигена, градус, бригада, педагог, налог, тамак, мокок, кекилик, эшик, жолборс, жюри, муктаж, пейзаж, ***(Г, К, Ж).***

Ооба, аба, собол, ъбългъ, обон, \бъл\к, кубаныч, убал, добуш, жибек, кабак, убада, барба, тийбе, жазба, к\лбъ, кабат. ***(Б)***

Социалдык, медицина, цыган, плащ, коррупция, щетка, борщ, ящик, конституция, цивилизация, концерт, цирк, офицер, авиация, [illegible]

Фабрика, фамилия, ферма, фирма, фляга, патефон, художник, фудбол, химия, Фатима, Фарида, хан, пахта, ха-ха, ах, бах, тъх, рахмат, рахат, хурма, хурсант, ***(Ф-Х).***

кк: аккумулятор, хоккей, аккордеон.

рр: территория, корректор, коррупция, террорчу, фотокорреспондент.

сс: режиссер, касса, кассир, ассоциация, масса, массаж, комиссия, искусство, профессор, бассейн.

тт: аттестат, киловатт, либретто.

пп: ипподром, аппарат, грипп.

мм: программа, килограмм, телеграмма, коммерсант, коммерция, коммуналдык, грамм.

лл: бюллетень, коллегия, коллекция, интеллигент, металл, целлофан, аллея, триллион, кристалл, миллион, миллиард, иллюстрация, параллель, бриллиант, балл, троллейбус.

нн: тонна, антенна, ванна, колонна, теннис.

Коллективд\\л\к, коррупция, коллекциялоо, комментатор, кроссворд, коммуна, кубаттандыр, кологрбыгмм, киловатт, комбайнчы, комедиялык, кондитер, коёшу, кружка.

ь: пальто, консультация, батальон, варенье, октябрь, июль, факультет, хрусталь, печенье, король, спектакль, статья, фельдшер, бильярд, фольклор, форель, премьер, калькуляция, женьшен, компьютер, скульптор, мебель, асфальт, пьеса, бульдозер, альбом, фильм, календарь, Обь, Сибирь, Польша, Эльбурс.

ъ: Съезд, адъютант, подъезд.

Бульдозер, фельдшер, бильярд, фельетон, альпинист, премьер, факультет, интервью, пальто, альбом, фильм, фольклор, вольт, рельс, бальзам, премьера. ***(ь)***

Аял, аяк, жюри, изомерия, аэродром, глюкоза, гносеология, аба, азат, ай арасы, ак бата, ак къё\л, байге, жылгаяк, чабынды, ынтызар, байбиче, баклажан замазка, зъкърлън\\, илбирс, импорт, интелектт\\, искусство, ишембилик, ишарат, ишенбе, ичч\, жунгли, банан, бали, гонорар, гипс, балдыз, банк.

Каттачу, катталуу, катуу, каухар, каучук, кафе, кафедра, келбетт\\, келишпъъч\л\к, келме, кембагал, кереметт\\, кепилдик, кечкиз, кечээ, килем, километр, жамаатташ,

Курт-кумурска, калайык-калк, айыл-апа, бак-таалай, очар-бачар, ыгым-чыгым, оош-кыйыш, кър-жер, чогуу-чаран, эриш-аркак, кат-кабар, оруу-жыйуу, ъйд\к-съйд\к, чала-бучук, бетме-бет.

«Ак кеме» кинофильми, «Сандардын чатагы» мультфильми, «Маугли» мультфильми, «Кызыл г\л» обону, «Алтын куш» жомогу, «Фархад менен Ширин» дастаны, «7х7» гезити, «Чолпон» балети, Айжамал, Кыз Сайкал, Тыныстан уулу, Назира Аалы кызы, Култегин, Адам ата, Баба дыйкан, Камбар ата, Умай эне, Г\лсарат, Суречки, Жалал-Абад, Чоё-Сары-Ой, Кокон, Маргалаё, Жергетал.

ТААЛИМ ДИКТАНТЫ

БАЙЛАНЫШТУУ КЕП

Чыгармачылык диктант

Алтынк\з, дыйкан, эмгекчил, жамгыр, пахта, мъмълър, куштар, майрамдар, салкын, булут, эгин, аба ырайы.

Малды жерден сура,
Нанды терден сура.
Ак эмгектин наны таттуу,
Жалкоонун жаны таттуу.
Жаз- жарыш,
К\з –к\ръш.
Мээнетиё катуу болсо,
Татканыё таттуу болот.

Тапшырма: Жогорудагы създърд\ катыштырып, к\з мезгили жън\ндъ текст т\зг\лъ. Тексттин темасын койгула. Макалдардан пайдалангыла.

Т\ш\нд\рмъл\\ терме диктант

Дыйкан жана төлгөчү

Бир жалганчы бир кыштакка барып, элди чогултуп алып, акча берсеңер, келечегиңерди айтып берем дейт. Жанына далай киши топтолуптур. Бир дыйкан да төлгөчүнүн келгенин угуп, тагдырын билгиси келип, эл чогулган жерге барат. Төлгөчү төлгөсүн ачып, дыйканды сонун келечек күтүп турганын узун-узун айтат. Тамшанып уккан дыйкан аягында тумагын алып, чыга турган болгондо, төлгөчү: Ой, токто, досум, акчаңы төлө да, анан кет… Эмненин акчасы? - деп сураптыр дыйкан. Сен менин өткөнүмдү билесиң. Келечегимди да билесиң. Чөнтөгүмдө бир тыйыным жок экенин андан да жакшы билет болушуң керек. Айткандарың туура чыкса, акчаңды ошондо аласың. Анда эмесе жакшы кал, дейт да, чыгып жөнөйт. («KyrgyzInfo.Ru» «Кыргызча аңгемелер»)

Тапшырма: Жогорудагы берилген текстке карата жънъкъй жана татаал план т\з\лъ. Айрымачылыгын т\ш\нд\рг\лъ.

ИШ КАГАЗДАР СТИЛИ

.

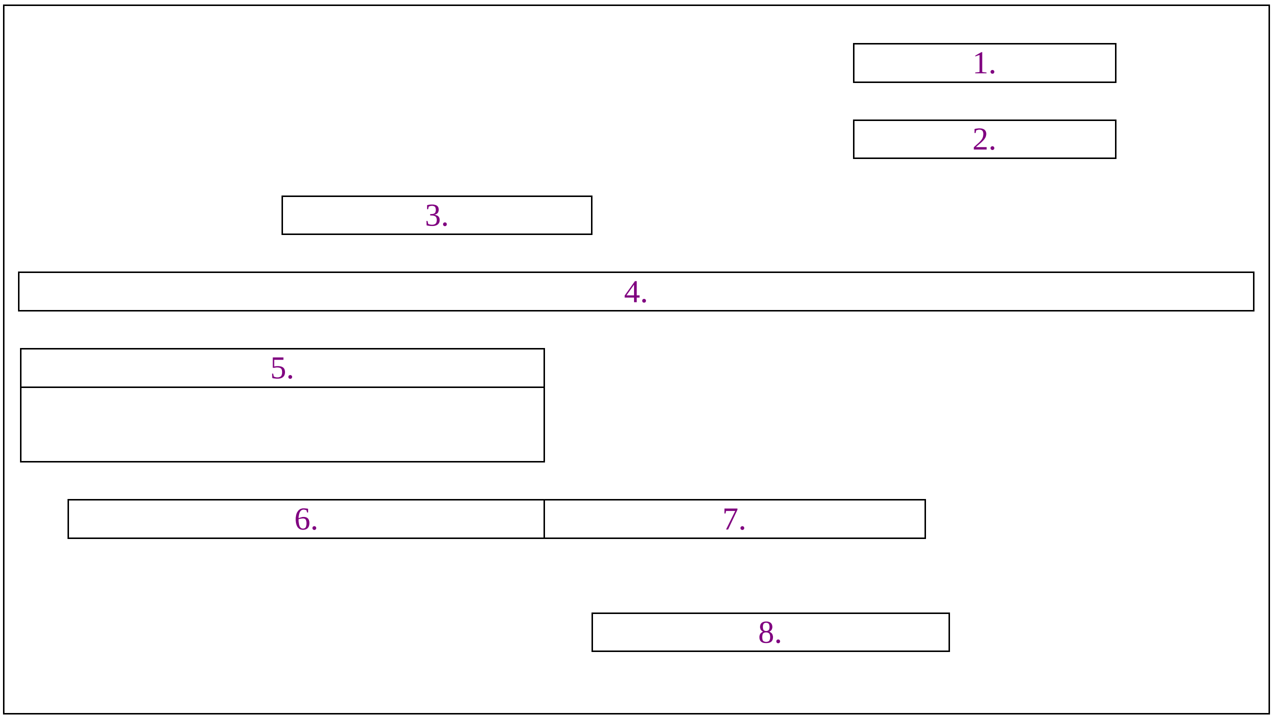

Тапшырма: Арыздын негизги бъл\ктър\н\н негизинде схеманы пайдаланып арыз жазгыла.

1. Арыз арналган жетекчинин иштеген жери, кызматы жана аты жън\;

2. Арызданууучунун жашаган же иштеген жайы, кызматы жана аты-жън\;

3. Иш кагазынын аты (Арыз);

4. Арыздын мазмуну;

5. Арызга кошо тиркел\\ч\ иш кагаздарынын аталыштары, канча беттен турары (эгер зарыл болсо);

6. Арызданууучунун колу:

7. Арызданууучунун аты-жън\:

СЪЗ АЙКАШЫ

Т\ш\нд\рмъл\\ терме диктант

I

Китепканага баруу, Жамийланын курбусу, \ч бълмъ, кеч баруу, алыс айыл, жаркылдап к\й\\, кабагы б\ркъл\\, кызык китеп, къп к\л\\, жаркын м\нъз, къё\лд\н дарты, тоонун жели, акылдуу бала, элдин таалайы, жашоого ыёгайлуу, уялган кыз, коркунучтуу т\н, бълмъдъ отуруу, айтылган жомок, орчундуу маселе, сыйлоо каадасы, таасын съз, карс сынуу, тъг\лгън жалбырак.

Тапшырма: Берилген съз айкаштарын тъмънк\ \лг\н\н негизинде аткаргыла. /лг\: Китепканага баруу. Зат атооч+этиш=этиштик съз айкашы.

Т\ш\нд\рмъл\\ терме диктант

II

Бекем достук, тоого чейин баруу, күзгү иштер, мамлекеттин кудурети, үйдү куруу, даамдуу тамак, айылга кетүү, баатыр жигит, лицейде окуу, алтынчы класс.

Тапшырма: Маанилик жана грамматикалык жактан байланышкан създърд\ эки топко бъл\п жазгыла. Эмне \ч\н биринчи катардагы съз тизмектери маанилик, экинчи катардагы съз тизмектери грамматикалык жактан байланышкандыгын далилдеп бергиле.

Терме диктант

Карач баатыр

Бала эли-журту менен коштошот. Жолдон бир аёга тыгылып калган ж\дъъ Сары тайды къръът. Ал тайды баткактан чыгарып коет да, андан ары жолун улантат. Артынан д\б\рт угулат. Алиги тай кишенеп, Карачты ээрчип келатыптыр. Карач аны кууп жибермек

болот, бирок тай качпайт, итче ээрчип алат. Анан тайдын башына нокто катса, ал кунанга айланат. Тердик салса, бышты болот. Бир аздан соё тулпарга тил б\тът. ***(«Карач баатыр» жомогунан)***

Тапшырма: С\йлъмдърд\ съз айкаштарына ажыратып жазгыла. /лг\: 1. Бала коштошот. 2. Эли журту менен коштошот.

Терме диктант

IV

Эрмек комузду ър\ктън чабат. Адегенде ър\кт\н жыгачын алешем кургатат. Анан сомдойт, ичин соет. Ошондон кийин аны олиф майы менен майлайт да, кълъкъ жерге таштап коет. Жыйырма – отуз к\ндъ жыгач ойдогудай кургайт. Комуздун капкагы \ч\н уста жергиликт\\ карагайды пайдаланат. ***(А.Акматалиевден).***

Тапшырма: /лг\н\н негизинде талдагыла.
1. ***Эрмек чабат-*** *ээрчиш\\, атоочтук съз айкашы.*
2. ***Комузду чабат –*** *башкаруу, этиштик съз айкашы.*
3. ***Ър\ктън чабат –*** *башкаруу, этиштик съз айкашы.*

С/ЙЛЪМ

Терме диктант

I

Экъъ теё туура

Улуу Фридрихтин жүзбашысына бир жаш жигит келип, аскер болгусу келгенин айтат. Жакшынакай, келбеттүү жигит экен, бирок жалгыз гана французча сүйлөйт экен. Жүзбашы жигитти адегенде аскерге кабыл албайт. “Королубуз аскерге немисче так сүйлөгөндөрдү гана алууга буйрук берген” дейт. Бирок жигиттин жалынып-жалбарганын кыя албай, кабыл алууга мажбур болот да, мындай деп үйрөтөт: Король жаңы кабыл алынган аскерлерди сынактан өткөрүп текшерип жатканда үч суроо берет. Биринчи суроосу: Канча жаштасың? Ал суроосуна: “Жыйырма төрттөмүн” деп тез жана так жооп

беришиң керек. Экинчи суроосу: “Канчадан бери курал-жарак колдоносуң?” десе, “Үч айдан бери”деп жооп беришиң керек. Ал эми үчүнчү суроосу болсо: “Айлыгыңды, тамагыңды убагында алып-ичип жатасыңбы?” Бул суроого “Экөө тең туура” деп жооп беришиң керек. Анткени король дайыма бул суроолорду ирети менен берет. Чын эле жүзбашынын айтканындай, король аскерлерин текшерип жатып, аскерге жаңы алынган жигиттин мандайына келип, токтойт. Суроолорун күндөгүдөй ирети менен сурабай: “Канча жылдан бери курал-жарак колдоносуң?-деп сурайт. Жаш жигит немисче таптак: Жыйырма төрт жылдан бери!-деп жооптойт. Аны уккан король таң калып: Жыйырма төрт жылдан бери курал колдонгон болсоң, анда сен канча жаштасың?-дейт. Анда жигит: Үч айлык-дейт. Укканына айран калган король: Менимче, же сен жиндисиң, же мен жинди болуп калгам го?-десе: Экөө тең туура-деп жооп берет. Королдун аябагандай жини келет. Коркконунан бүткөн бою титиреген жүзбашы королдун жанына келип, болгонун болгондой айтып берет. Король жылмайып: Капа болбогула. Бул француз жигит айтышган нерселерди абдан жакшы түшүнөт экен. Күнөө менде, суроолорду ирети менен бербей, силерди адаштырган турбаймынбы!-деген экен. («KyrgyzInfo.Ru» «Кыргызча аңгемелер»)

Тапшырма: Тексттен с\йлъмд\н айтылыш максаттарына маанилерине ылайык жай с\йлъмдън башка суроолуу, буйрук, илепт\\ с\йлъмдърд\ гана жазып алгыла жана тыныш белгилеринин коюлушун т\ш\нд\р\п бергиле.

Эскертмел\\ диктант

II

- Каныбек!

- Ыя!

- Уктуёбу?

- Эмнени?

- Карышкырдын \н\н!...

-Жок!... Таё атып келе жатат. Балким, тийбес.

Карышкырдын улуганы жакындады. Ажардын коркунучу к\ч алды. ***(К.Жантъшев)***

Тапшырма: Диалогдон с\йлъмд\н айтылыш максаттарына маанилерине ылайык тыныш белгилерин туура коюп жазгыла.

Терме диктант

III

1. - Чоң эне, небереңиз канчада?

- Айланайын, мен канча жашта болсом, ага ошончо ай болду.

- Сиз канча жаштасыз?

- Неберем экөөбүз биригип алтымыш беш жаштабыз. Ал эми неберем канчада экенин өзүң эсептеп ал. ***(«Сана, баамда, ойлоп тап» деген китептен.)***

Тапшырма: Суроолуу с\йлъмдърд\н аягына суроо белгисин коюп жазгыла.

Терме диктант

IV

1. Ээ-ээ, Алымкул балам ишиң оңолсун!(Т.С.) 2. О, сен чебердеп сүйлө! (Т.С.) 3. Атаңды көргөндөн акыл сура. (Мак.) 4. – Ай, бирпас сабыр кылгыла, токтогула. (Т.К.)

5. Назик болсоң гүлдөй бол,
Бийик болсоң күндөй бол.
Жатык болом дегениң
Жаш, карыга бирдей бол. ***(А.Токтомушев)***

Тапшырма: С\йлъъч\н\н эркин билдирген буйрук с\йлъмдърд\ тилек маанисинде келгенин 1 коюп, ът\н\ч маанисинде келгенин 2 коюп, буйрук маанисинде келгенин 3 коюп жазгыла.

I.1.Эгер душманың баш ийип алдыңа келсе, жакшылык кылып, жардамыңды аяба. 2. Бүгүнкү ишти эртеңкиге калтырба. 3. Ар бир мамлекеттин кедей-кембагалдарына жумуш берилсин, ушул жол менен кембагалдык аты өчсүн. 4. Бирди көрүп пикир кыл, бирди көрүп шүгүр кыл. 5. Чарасы жок ишке киришпе, андан кутулуп болбойт. (Амир Темур)

II. – Сен мындан ары мен үчүн бир келесоосуң! Деги сен кимди алдап жүрөсүң?! Окугусу келип жатыптыр тим эле! Эмнени!? Эшекти! Эшекчи болоюн деп атасыңбы? – деп бакырды. (Ч.А.)

III. Ай, эмне унчукпайсың!? Эмне бар дейм алдагы баштыгыңда!? Картөшкөбү же жүгөрүбү? Айт деп атам мен сага! Наның барбы?! – деди ал айкырып. (Ч.А.)

Тапшырма: Суроо иретинде берилген илепт\\ с\йлъмдърд\ гана жазгыла. Тыныш белгилерин туура койгула. Илепт\\ с\йлъмдър кандай сезимдерди билдирди?

Ъзд\к диктант

VI

1. Айпери быйыл албетте окууга тапшырат.

2. Маёдай терин колунун сырты менен с\рт\п койду.

Тапшырма: Берилген с\йлъмдърд\ суроолуу, буйрук жана илепт\\ с\йлъм т\р\ндъ ъзгъртк\лъ.

С/ЙЛЪМ М/ЧЪЛЪР/

Т\ш\нд\рмъл\\ терме диктант

I

Бир күнү() карышкыр () уу кылуу үчүн () чыкты да (), бир жерге () жашырынып алып (), карап жатты (). Ошол маалда () алыстан () аюу () көрүндү (). Аркасынан () коен () келе жаткан эле (). Жакындашканда () коенго () таштанды (), бирок алардын () дос экендигин () билип () кайтты ().

Тапшырма: С\йлъмдърдъг\ сътдър кайсы суроого жооп болуп т\шкънд\г\н аныктагыла жана кашаанын ичине суроосун жазып койгула.

II

Т\ш\нд\рмъл\\ терме диктант

1. Жамгыр менен жер …2. Кечээ…досторум менен …3. Сен классыбыздын эң …4. Бул жылы окуган китептерим … 5. Жекшемби күнү классташтарым менен ашарга …6. …өтө чоң жана кең эле. 7. … – доордун талабы.

Тапшырма: Чекиттердин ордуна ээ же баяндоочторду коюп жазгыла.

III

Менин байкем уста. Ал өз ишине бышык. Тиги үй анын үйү. Байкем аны өткөн жылы курган. Дубалдары бийик, дарбазасы сонун. Самат байкемдин кичине уулу. Ал да чоңойсо уста болот. Мен байкемди урмат кылам.

Тапшырма: С\йлъмдърд\ къч\р\п жазгыла. Ээ менен баяндоочун аныктагыла жана керек болгон жерлерге сызыкча койгула. Баш м\чълърд\н арасына сызыкчанын коюлушун т\ш\нд\рг\лъ.

Т\ш\нд\рмъл\\ терме диктант

IV

1. Мен … … окудум. 2. Алыс … … жел согуп жатат. 3. … күн … чыкты. 4. Өзбекстан - … … мамлекет. 5. Жамгыр менен … …, эмгек менен … …6. Жакшы … бир …, жаман … миң … 7. Карысы … … бар.

Тапшырма: Чекиттердин ордуна айкындооч м\чълър\н коюп дептериёерге къч\р\п жазгыла.

Эскертмел\\ диктант

V

Бир ойчул айтыптыр: «Бакыт эки түрдүү болот: кайрымдуу бакыт жана жырткыч бакыт. Кайрымдуу бакыттын ээси сабырдуу, меймандос, аз сүйлөөчү, колу ачык жана мээримдүү киши болот. Жырткыч бакыттын ээси болсо сабырсыз, куу, кошоматчы, кекчил жана кызганчак болот» .

Эй перзент, тирүү экенсиң, демек, бактылуусуң. Сенин бакытың кандай экендигин жогорудагы сапаттардан билип ал. («Тарбия китеби»)

Тапшырма: Текстти жазгыла. Андагы аныктоочторду таап, суроо бергиле.

Чыгармачылык диктант

VI

1. Ким үчүн жаныбыз курман? 2. Ким менен дос тутунсаң тура болот? 3.Инсан эмне менен сыймыктануусу керек? 4.Бала өз ата-энесин эмне менен кубандырышы мүмкүн? 5. Эмнеден этияттануу керек?

Тапшырма: Суроолорго жооп жазгыла, толуктоочторду таап алардын астын сызгыла.

Терме диктант

VII

Колу ачык адам

Бир боорукер, берешен адамдын аябай, көп даны бар эле. Ал жашаган шаарда тамак-аштын жетишсиздиги башталды. Берешен адам бардын буудайларын бей-бечараларга таркатып түгөтөт. Жетишсиздик аяктаган кезде өзү да данга муктаж болуп калат. Адамдар ага наразычылык билдиришет:

-Билип туруп эмне үчүн данындын бардыгын таратып жибердиң?

Берешен адам деди:

-Эл ачка болсо да, мен ыракатта жашасам ынсапсыздык кылган боломун. Ачарчылык азабын эл менен биргеликте тартууну, элдин кайгысына шерик болууну ылайык таптым. Мен жүрөгүмдүн буйругуна багындым. («KyrgyzInfo.Ru» «Кыргызча аңгемелер»)

Тапшырма: Толуктоочторду тапкыла, байланышкан съз менен кошо къч\рг\лъ.

(Кайсыл жерде) бийик жана кооз үйлөр курулуп жатат?

Адептүү бала (качан) ата-энесин урмат кылат?

Шавкат (кайсыл жерге)(кантип) чуркап барды?

Биздин футболчулар(эмне максатта) майданга түшөт?

Тапшырма: Кашаанын ичиндеги суроолордун ордуна бышыктоочторду койгула. Бардык с\йлъм м\чълър\н\н астын сызгыла.

Терме диктант

IX

1. ***Ойлобой с\йлъгън*** онтобогон ооруга жолугат.

2. Тепкедей сары кыз уй ***саады.***

3. ***Акылсыз алты*** уулуёдан, ***акылы тетик*** кыз артык.

4. ***Кулак укканды*** къз кърът.

5. ***Отуз ълчъп, бир*** кес.

Тапшырма: Биринчи с\йлъмдън ээни, экинчи с\йлъмдън баяндоочту, \ч\нч\ с\йлъмдън аныктоочту, төрт\нч\ с\йлъмдън толуктоочту жана бешинчи с\йлъмдън бышыктоочту таап астын сызгыла.

X

Бай болбогон бай болсо, корубаган жер калбайт.

Жакшы атанын кашыктап жыйнаганын,
Жаман уул чъм\чтъп чачат.

Адепсизден да адепт\\л\кт\ \йрън.

Жаман атка жал б\тсъ, жанына торсук байлатпайт.

Алма сабагынан алыс т\шпъйт.

Ачуулунун астынан чыкпа.

Эст\\гъ эки ооз съз жетет.

Тапшырма: С\йлъм м\чълър\ боюнча талдоо ж\рг\зг\лъ.

I

1.Апам д\къндън…менен …сатып алды.

2.Ата-энени …улууну урматтоо керек.

3…., …, … бышты.

4.Б\г\н апам …,атам… айылга барат.

5.Жамгыр жаады,… аба тазарды.

6.Суусамыр ары …,ары малга жайлуу жер экен.

7.Бул жерде же…,же… жашайсыёар.

8.Алма …,…,… .

1.г\лдъд\, т\й\лд\, чоёойду. 2.бирок   3.жоолук, къйнък   4.кооз 5.биз,   силер

6. да,да   7.арпа, буудай, тару

Тапшырма: Къп чекиттин ордуна тиешел\\ с\йлъмд\н м\чълър\н жана байламталарды койгула. Бир ъёчъй м\чълърд\н астын сызгыла.

/лг\: Бул жерде же биз, же силер жашайсыёар?

Терме диктант

II

1. Бардык ***буюм-тайым, азык-т\л\к*** базарда сатылууда.

2. Чубалжыган кызыл т\лк\ кар бетинде ***оонайт, секирет, ойнойт***.

3. Биздин байкебиз ***жеёил-желпи, къйрьё, ичи тар, зыкым, чоё муштум*** жигиттерден эмес.

4. Калаадан ***Жумакадырга, К\нболотко, Нуржигитке*** атайлап барып с\йлъшт\м.

5. Жоголгон уйду ***токойдон да, тоодон да*** издеп таппай келдим.

Тапшырма: Бир ъёчъй болгон с\йлъм м\чълър\н тапкыла. Алардын астын сызгыла.

III

1. Дарыя муздарды, таштарды агызат, кирген буурадай күрпүлдөйт. (А.У.) 2. Жамила аны ээрчип келгенине өкүндү, кайгырды. (К.Б.) 3. Мектепте өнөр, билим бар.(Т.ү.) 4. Ажарда же эне, же ата жок. (К.Б.) 5. Тыштан сурнай жана кернейлердин үндөрү, аттардын дүбүртү угулат. (К.Ж.)

Тапшырма: Бирдей суроого жооп берген жана бирдей с\йлъм м\чъс\ болгон създърд\ синтаксистик талдоо ж\рг\з\п, алар кайсы съз т\рк\м\нън болгондугун \ст\нъ жазып койгула.

Чыгармачылык диктант

IV

Ынтымак,сыйлоо,ада мгерчилик, залимдик,

Окуйт, толкунданды, с\й\нд\, жазат,

Узун бойлуу, ак саргыл, кеё далылуу, сабырдуу, нурланган,

Кеёешимди, жардамымды, тазалыгына, теёчилигине, с\й\мд\\, убадага

Китепканадан да, мектептен да, музейден да, кайрымдуу да, къё\лд\\ да, ынтымактуу

Тапшырма: Таблицадагы създрд\ пайдаланып бир ъёчъй м\чъл\\ с\йлъмдър т\зг\лъ. С\йлъм м\чълър\ боюнча талдоо ж\рг\з\п, алардын астын сызгыла. С\йлъмд\н кайсы м\чъс\ бир ъёчъй болду?

1. ☐ , ☐
2. ☐ жана ☐
3. ☐ менен ☐
4. ☐ да, ☐ да, ☐ да
5. ☐ , ☐ жана ☐

Тапшырма: Схеманын негизинде бир ъёчъй м\чъл\\ с\йлъмдър т\зг\лъ. Алар кандай жолдор аркылуу байланышты? Тыныш белгисинин койулушун т\ш\нд\рг\лъ. С\йлъмъ синтаксистик талдоо ж\рг\зг\лъ.

ЖАЛАҢ ЖАНА ЖАЙЫЛМА СҮЙЛӨМДӨР

Терме диктант
I

1.Китеп окууну жакшы көрөм – мен китепти сүйөм, анткени китеп эң жакын дос. 2.Байтемир эң жакшы баа алды.-Байтемир жакшы баа алды, мугалим аны тактады. 3. Күндөр суук. Кыш башталганына көп болду, күндөр суук. 4. Баардык балдар бүгүн Мырзабекти куттукташты. –Бүгүн Мырзабектин туулган күнү, бардык балдар аны куттукташкы. 5. Келди.

– Келди – бирок мен барбадым.

Тапшырма: Жогорудагы жънъкъй жана татаал с\йлъмдърд\ аныктап, алардын жънъкъй с\йлъмдър\н гана жазып алгыла.

Чыгармачылык диктант

II

1. Жамгыр жаап жатат. 2.Күн салкын эле. 3. Ал иштеди. 4. Сен көрдүң. 5. Келдим.

Тапшырма: Жалаё с\йлъмдърд\ жайылма с\йлъмдъргъ айландырып жазгыла. Аларга синтаксистик талдоо ж\рг\зг\лъ.
/лг\: Мен жаздым – кат жаздым.

КАРАТМА СЪЗ

Терме диктант

1. Кумурска, кумурска, сен кыйынсыё жумушка. (А.Осмонов). 2. Кулак салгын, Суречки, мен сага ээрчип ж\ргън жин эмес. (Кожожаш). 3. Куу-куу турумтай, кайда учуп барасыё. (Элдик ырдан). 4. Кош, Ала-Тоо, уулуё кетти майданга. (Жоомарттан). 5. Ээ, асманда жаркыраган к\н, жер кыдырып сен айткын. (Ч.А.) 6. Търгъ ътк\лъ, балдар.

Тапшырма: С\йлъмдърдън каратма създърд\ гана жазып алгыла.

Ъзд\к диктант

II

1. КС**!** С\йлъм.
2. КС**,** с\йлъм.
3. С\йлъм**,** КС, С\йлъм.
4. С\йлъм**,** КС.

Тапшырма: Жогорудагы схеманын негизинде каратма създърд\ катыштырып с\йлъмдър т\з\г\лъ. Тыныш белгилерин туура койгула.

ФОНЕТИКА, ГРАФИКА, ОРФОЭПИЯ
АЛФАВИТ

Чыгармачылык терме диктант

I

Чычкан, уй, барс, коён, улуу, жылан, жылкы, кой, мечин, ит, тоок, доёуз.

Тапшырма: Жогорудагы жыл аттарын алфавит тартибине келтиргиле.

Терме диктант

А,б, в, о,г(ги), г(гы), д, ѳ,ж, у, аа,ы,дж, з, ѳѳ,оо, й, к(ки), к(кы), л, уу,м, н, ң, п, р, с, т, ф, үү, х, ц, ч, ш, \. ү, э, и, ээ,

Тапшырма: Тыбыштарды эки топко: \нд\\ жана \нс\здъргъ ажыратып жазгыла.

ТЫБЫШ ЖАНА ТАМГА

Терме диктант

II

(Акылдуунун) съз\ кыска, айта келсе нуска. Аганы кър\п ини ъсът, (эжени) кър\п (сиёди) ъсът. (Баканын) ъз\ чълдъ болсо да, (късз\) кълдъ. Акыл – (тозбогон) тон, билим – т\гънбъгън (кен).

Тапшырма: Тамга менен тыбыштарды ажыраткыла.
/лг\: Акылдуунун – 10тамга, 9тыбыш.

Я, Ю, Е, Ё ТАМГАЛАРЫНЫН ЖАЗЫЛЫШЫ

Т\ш\нд\рмъл\\ създ\к диктант

III

Жайайын, койойун, айуу, сойойун, байуу, жойойун, кыргыйек, бойойун, кийет, чойуу, чийейин, кампайуу, жылмайат, бойунча, суйулуу, жылгайак, кийет.

Тапшырма: Жогорудагы създърд\ катадан арылтып къч\рг\лъ.

Кыяк, сыяктуу, жаян, аяк, таяк, табият, жарыя, карыя, дарыя, уюштуруу, тоют, суюк, жоюлду, буюм, союл, туюк, оюн, коён, боёк, боёмо, боён, соё, чоёке, ниет, чием, тиет, иет, киет, тиешел\\, аяйлык, таяйлы, коюу, аюу, союу, жоюу, жыюу, кыюу, жаюу, таюу, баюу, аёо, боёо, мыёолоду, баёо, соёюн, жоёюн, коёюн, боёюн, чоёюн. тоёюн.

Тапшырма: Эки тыбышты билдирген тамгалар катышкан създърд\ туура жазгыла.

Чыгармачылык терме диктант

1. .оок 2. .т 3. Жы.кы 4. Б.рс 5. .ой 6. ч.быра. 7. ба.а. 8. .үкөн. 9. к.быра 10. .ебере. 11. Мечи. 12. .луу 13. у.пак 14. тыбы.а

1	2	3	--	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14

Тапшырма: Чекиттин ордуна керект\\ тыбышты койгула. Тамгаларды сандардын ордуна жазгыла. Тил жън\ндъг\ макалды окугула, чечмелегиле.

ЖООН ЖАНА ИЧКЕ /НД//ЛЪР

Эскертмел\\ диктант

Къг\чкън, ърдък, балык, кумурска, киши, кекилик.

.

Тапшырма: Жоон жана ичке \нд\\лърд\ тапкыла.
/лг\: Къг\чкън – ъ, \ -ичке

АЧЫК (ЭРИНСИЗ) ЖАНА ЭРИНЧИЛ /НД//ЛЪР
Эскертмел\\ диктант

Тулаёдап ыргып чыга албайт

Эликтин эрке баласы.

Кандай сонун,

Карачы, досум, карачы!

Тапшырма: Эринсиз жана эринчил \нд\\лърд\ тапкыла.
/лг\: Тулаёдап-у,а –эринсиз.

КЕЁ ЖАНА КУУШ /НД//ЛЪР

Эскертмел\\ диктант

Боорунда буту жок,

Жылан байкуш кантти экен?

Тапшырма: Кеё жана кууш \нд\\лърд\ тапкыла.
/лг\: Боорунда –оо-кеё, у-кууш, а-кеё.

Кър\п жазуу диктанты

Кыргыз тилинде … тамга, …тыбыш бар. Тыбыштар … топко … жана … болуп бъл\нът. /нд\\лъргъ …, …, …, …, …, …, …, … кирет. Ал эми \нс\здъргъ …, … кирет. /нд\\ тыбыштар тилге карай …, ичке, эринге карай …, …, жаакка карай …, …, \нд\н созулуу деёгээлине карай …, … болуп бъл\нът.

Тапшырма: Къп чекиттин ордуна тиешел\\ тамгаларды жана създърд\ койгула.

1. Көптү көрдүк, көп жүрдүк,

Көп ойнодук, көп күлдүк.

Көбүргөндүү көк ойдун,

Көбүргөнүн жеп көрдүк. (Жоомарт)

2. Бакчада бал аары бар,

Бал аарыга балдар барар.

Балдарды барба дейлик,

Бал аарылар чагып алар.*(Танаев Токтош)*

3. Ат семирсе соорусун чокмоктошмокчу эмес белек,

Эки кайыш, бир тизгин токмоктошмокчу эмес белек.

Тапшырма: Бир съз ичинде \нд\\лърд\н ээрчишип ъзгъргън създърд\ кър\п жазгыла.

Уяё, жумшак, каткалаё жана т\гъйл\\ \нс\здър

Терме диктант

1.Бул уулуё т\з\к экен, Алдаш аты
«Ат качырбас боз айгыр» атак алып,
Къкълъп кътър\лър мартабасы.

2. Белес-белден бороондоп,
Беш удургуп өткөн сөз.
Баласына атасы
Мурас кылып кеткен сөз.
Эли сактап жүрөккө,
Биздин күнгө жеткен сөз
Манас – Теңир уулу,
Күн нуру,
Кыргыз руху. ***(А. Жакыпбеков).***

Тапшырма: Уяё, жумшак, каткалаё жана т\гъйл\\ \нс\здър боюнча талдагыла. /лг\: Б-жумшак, т\гъй\ -п, Л-уяё, т\гъйс\з.

МУУН

Муун диктант

Аба, арстан, китептер, баамдуу, баклажан, жылдыздуу, коёнек, койчу, ойлон, ойгот, өрттөлүү, пияла, сөөлөттүү, уюткулук, уялчаак, үйрөтүүчү, үтүктөлүү, чолпондой, ыңгайлуулугу, эгилүүчү, ээрчи, жашыл, кубаныч, сабыр, өмүр, жол, ар, аалам, өмүр, эшик, унаа, суук, эл, ээр, тая, ишен, имер, балдар, шаар.

Ачык муундуу сөздөр	Жабык муундуу сөздөр	Туюк муундуу сөздөр
А- ба	Арс – тан	Ки – теп - тер

Тапшырма: Берилген създърд\ таблица боюнча муунга ажыратып жайгаштыргыла.

Чыгармачылык диктант

Кътърсъ - . уу,
ичсе - .уу,
кайнаса - .уу,
учса - .уу,
кыйкырса –.уу,
Кирдесе – .уу. (Колдонулуучу тамгалар: **т, с, б, к, ч, ж.**) *(Ы.Кадыров)*

Тапшырма: Көп чекиттин ордуна мааниси туура келе турган сөздөрдү койгула. Көчүрүп жазгыла.

Т\ш\нд\рмъл\\ терме диктант

Бактын башында эмне бар? (**б**)

Кълд\н ортосунда эмне бар? **(ъ)**

Жолдун аягында эмне бар? (**л**)

Кишиде экъъ, итте биръъ, тъдъ жок. **(и)**

Тапшырма: Табышмактын жандырмагын тапкыла жана ошол тыбыштарды талдагыла.

АНТОНИМ

Эркин диктант

ЖАЗ БОЁГУ

Дарак жашыл, жер жашыл,
Гүлдөр жайнап ачылган.
Байкап көрсөм, баарына
Жаз боегу чачылган.

Жаратылыш көркөмү
Жазда башка артыптыр.
Мекенимди сулуулап,
Мезгил сүрөт тартыптыр… ***(“KyrgyzInfo.Ru” “Кыргыз ырлары” БАЙТЕМИР АСАНАЛИЕВ)***

Терме диктант

Тайтайлаш

Эртеё десем-б\г\н дейт,

Токто десем- ж\г\р дейт.

Ысык десем-муздак дейт.

Шаар десем-кыштак дейт

Жайлоо десем-жака дейт,

Балык десем- бака дейт.

Узун десем-кыска дейт,

Ойгон десем укта дейт,

Чылым десем-м\штък дейт,

Б\тт\ десем-б\тпъйт дейт,

Талашкандан чарчабас,

Мына ушундай тайтайлаш.

Тапшырма: Антонимдердин астын сызгыла.

СИНОНИМДЕР

Чыгармачылык диктант

Айыл-конок
Бакты-тиле
Таш-жорук
Орундатты-айтты
Заар-жаратылыш
Сестенди-уу
Сама-кооптонду
Къп-баш
Табият-шагыл
Мейман-кыштак
Келде-миё
Кылык-аткарды
с\йлъд\-ъст\рд\

Тапшырма: Синонимдерди туура жайгаштыргыла.
/лг\: кылык-жорук.

Терме диктант

Адил, азиз, байыркы, дароо, жыш, куду, натыйжа, жыйынтык, калыс, корутунду, туура, так, тыгыз, нак, дал, коюу, токтоосуз, калыё, ардактуу, эзелки, кымбаттуу, мурунку, ылдам, тез, бат, кымбаттуу, илгерки.

Тапшырма: Маанилери туура келген синоним създърд\ кmasч\р\п жазгыла. /лг\: Азиз-ардактуу-кымбаттуу.

ОМОНИМДЕР

Чыгармачылык диктант

к\л-к\л,от-от, бак-бак, ат-ат, май-май, жаз-жаз

Тапшырма: Омонимдерди катыштырып с\йлъмдър т\зг\лъ. Кайсы съз т\рк\мдър\нъ кирерин аныктагыла.
/лг\: Мен *жаздын* ***табиятын кърг\м келди. Албетте бизге кат*** *жаз****.***

МОРФОЛОГИЯ

Терме диктант

1. *Зат атооч сөздөр:* Сыргак, оймок, бүрдө, сырда, алаксы, абалтан, жазында, өгүнү, жыйында, ачуу, бөксө, кичине, ак, суюк, суусуз.

2. *Сын атооч:* жакшы, өнөр, чатыр, темир-тезек, кымча бел, куйма кулак, жоон-жолпу, эски-уску, илимий, ары, алга, жогору.

3. *Тактооч*: таштак, тымызын, араң-зорго, кайра-кайра, илгери, өйдө, алыстан, небак, аалам, ат чабыш, кой жылы, чак түштө, эзелтен.

4. *Этиш:* кел, ырдады, ойлонду, адыр, жылдыз, ыйламсырады, жүгүр, иштеш, үтүктөн, тыйыл, жеткир, отурган экен, кайра-кайра, илгери, улуу-кичүү.

Тапшырма: Жогорудагы търт топко бъл\нгън създър ъз ордундабы? Търт топко бъл\н\п, ар бир топ ъз\нъ тийишт\\ сьз т\рк\м\н толуктоосу тийиш.

ЗАТ АТООЧ

Терме диктант

Бала-чака, терезе, бал муздак, сүрөт, Чоң-Муз-Төр, айыл-апа, ат кулак, шып, айнек, каада-салт, тогуз коргоол, беш бармак, үй, чач, темир жол, төрага, билим, кийик от, Өзбекстан Республикасы, токоч, топ таш, бака жалбырак, чүкө, ат чабыш, ынтымак, кара чыйырчык, жер, ден соолук, үй-бүлө, жер титирөө, курут, аалам, мурун, чатыр.

/лг\:

Жөнөкөй зат атоочтор	Татаал зат атоочтор	
	Кошмок сөздөр	Кош сөздөр
Терезе	бал муздак	Бака-чака

Тапшырма: Жънъкъй жана татаал зат атооч създърд\ эки топко бъл\п жазгыла. Татаал зат атоочтор жън\ндъ айтып бергиле.

Терме диктант

Сагымбай Орозбаков (1867-1930)

Сагымбай Орозбаков – кыргыз элине кеңири белгилүү болгон зор таланттардын бири. «Манас» эпосун сактоодо жана өнүктүрүүдө ал баа жеткис салым кошкон.

Чоң манасчы С. Орозбаков Ысыккөлдөгү Чырпыкты айылында Кабырга деген жерде туулган.

«Манас» айтуу ишине Сагымбай 14-15жаш курагынан тартып кирише баштаган. Бардык эле манасчылар сыяктуу Сагымбай Орозбаков да «Манас» эпосун айтууну түш көрүү менен байланыштырат.

Кыргыздын улуу акыны Токтогул менен кезигишкенде «Манасты» бир күн, бир түн тынбай айтыптыр, ошондо Токтогул : «Кыргыздан мындай манасчыны эч көргөн эмесмин, эстен тандым», -деп Сагымбайдын талантына баш ийген экен.

«Манас» эпосун Сагымбайдан жазып алган Ыбырай Абдрахманов мындайча эскерет: «…Сакемдин «Семетейи» бир укмуш керемет эле. Эпосту угуп олтургандар кээде ыйлап, кээде күлүшүп, жыргап калышар эле. Азыр эле айткан кызыктуу учурларды «дагы бир жолу айтып коюңузчу» деп суранышкандарын нечен жолу укканмын. Эл аралап көп айылдарга барганыбызда ушундай болчу эле… Мен «Семетейди» кагаз бетине түшүрүүгө аракеттенип көрдүм. Бирок ал кишини «Семетей» айтып жатканда токтотууга мүмкүн эмес эле…»

Ошентип, С. Орозбаковдон «Манас» үчилтигинин I - «Манас» бөлүмү гана жазылып алынган. Анын ооруп калганына байланыштуу «Семетей», «Сейтек» бөлүмдөрү жазылбай калган.

Тапшырма: Тексттен энчил\\ зат атоочторду къч\р\п жазгыла. Алардын жазылышына къё\л бургула.

Эскертмел\\ диктант

Ишкер, оромол, чыгарма, оюнчук, бештик, атчан, атооч, кесек, эгин, ондук, жердеш, курдаш, котормо, билим, батыш, кадырман.

Тапшырма: Морфологиялык жол менен жасалган зат атоочторду уёгу, м\чъгъ ажыраткыла. Атооч създърдън жасалган зат атоочтордун \ст\нъ баш тамгасын «З.А», этиштен жасалган зат атоочтордун \ст\нъ «Э» белгисин койгула.

Эскертмел\\, терме диктант

Өзбекстан жергесинен жетишип чыккан жана дүйнөгө таанылган энциклопедист-окмуштуулардын эбегейсиз илимий-чыгармачылык ачылыштары жөнүндө, атап айтканда, Мухаммад Муса Харезмийдин ишкердигинин жалпы инсандык өнүгүүгө тийгизген чоң таасири, Ахмат Ферганийдин «Астрономиянын негиздери жөнүндө китеби»нин илимий мааниси, Абу Райкан Берунийдин илимий эрдиктери, Ибн Синонун улуу чыгармалары, Махмут Замахшарийдин дүйнөлүк даңкы жөнүндө толкундануу менен сүйлөйт. *(Жогорку руханият – жеңилгис күч)*

Тапшырма: Энчил\\ зат атооч създърд\ жазып алгыла.

Чыгармачылык диктант

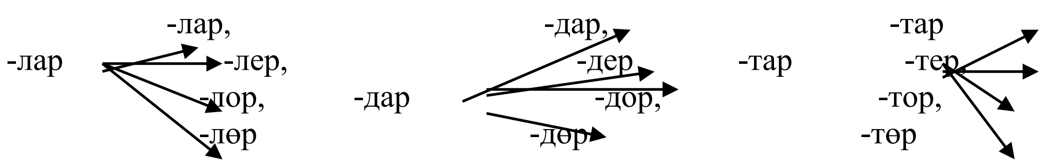

Тапшырма: Зат атоочтун къпт\к санда –лар м\чъс\ менен ъзгър\ш\нъ мисалдар жазгыла.

Эскертмел\\, терме диктант

Кулун – кулунум, кулунун, кулуну, кулундар, кулундун, кулунга, кулунду, кулунду, кулундан.

Ысыккөл – Ысыккөлүм, Ысыккөлүң, Ысыккөлү, Ысыккөлгө, Ысыккөлдө, Ысыккөлдөн.

Эне – энем, энең, энеси, энелер, энеме, энемдин, энемде, энемди, энемден, энелериме.

Тапшырма: Зат атоочторду уёгу жана м\чъгъ ажыраткыла. М\чън\н т\рлър\н (жъндъмъ, м\чъ, къпт\к м\чъ, таандык м\чъ) \ч топко бъл\п жазгыла.

Конкрет т	**Абстрак туу**	**Жънъ къй**	**Та таал**	**Энчи л**	**Жал пы**	**тубаса**	**туунду**
топ	**кыял**	**банан**	**таш**	**Асема**	**г\л**	**мал**	**малчы**

			към\р				

Тапшырма: Жогорудагы таблицанын негизинде зат атоочтор боюнча ар бирине 5-6дан мисалдар жазгыла.

Угуу диктанты

Мени окуткан эжекем,
Мээрими бар энекем.
Айтканыңда калет жок,
Анын баары эп экен.

Сылык болсо бала дейт,
Мен кубанам ага дейт.
Таза жуунуп, тың жүрүп,
Өз боюна кара дейт.

Сабак жүрүп жатканда,
Кулак сал, - дейт айтканга.
үйрөнгүн, - дейт жана да
Түз олтуруп жазганга. (Т. Байгабылов)

Тапшырма: Сын атооч създърд\ жазып алгыла.

Терме диктант

Аялдардын кеңири тигилген көйнөгү, дамбал сыяктуу ич кийимдери болгон. Жаш келин-кыздар түрдүү түстөгү, көбүнчө кызыл көйнөктөрдү кийишкен. Аялдардын көйнөгү байыркы салт боюнча туюк бычылып, эки капталынан гана бириктирилип тигилген. Түштүктө кыздар туурасынан бычылган көйнөк кийишкен. Кийинчерээк аялдар көбүнчө тик жакалуу бүчүлүк тагылган көйнөктөргө өтүшкөн. Аялдардын сырткы кийими боюнча эркектеркине окшош болгон. Кыргыз аялдарынын этностук өзгөчөлүгүн күбөлөөчү илгерки кийими – белдемчи; ал аялдардын келбетин кооз көрсөткөн. Белдемчи бычылышы, тигилиши, коздолушу жана жасалган материалына жараша көп түргө бөлүнөт. Ал кара же түстүү баркыттан жасалып, түрдүү жиптер менен саймаланып, жээктерине көрпө карматылып, этек жагы менен бычылган. Белдемчини аялдар гана тагынган.

Кыргыз аялдарынын баш кийимдери да ар түрдүү, татаал жана өзгөчө болгон.

Тапшырма: Тубаса сын атоочторду күчөрүп жазгыла. Тубаса сын атоочтор кандай маанилерде (көлөм, өлчөм, түзүлүш ж.б.) келгенин айтып бергиле

Чыгармачылык диктант

Той, үй, кой, ат, жар, жаз, бак, кат, түш, жай.

Тапшырма: Берилген сөздөрдү биринчи зат атооч, экинчи жолу этиш сөз түркүмү кылып сүйлөмдөр түзгүлө.

Терме диктант

Ата-эне, келим-кетим, аттуу-жөлү, курбу-курдаш, өлөр-өчпөс, ага-тууган, басса-турса, акыл-эс, атак-даёк, кеё-кесир, багат-көрөт, жер-суу, эже-сиёди, бак-таалай, кызыл-тазыл, ийри-буйру, ачык-айрым.

Тапшырма: Жогорудагы кош сөздөрдү үч топко, биринчи топко зат атоочторду, экинчи топко сын атоочторду жана үчүнчү топко этиш сөздөрдү бөлүп жазгыла.

Алуу, отуруу, тосуп алуу, көрүшүү, кабыл алуу, жардам берүү, жетүү, учуу, сүйлөшүү.

Тапшырма: Өлгү боюнча ар кандай маанидеги өткөн чак этиштерди жасагыла. Алардын жагын аныктагыла. Этиштин өткөн чагын колдонуп, ар бирине бирден сүйлөм түзгүлө.

Өлгү: Баруу-барды-барыптыр-барган-барчу.

Тилекматтын Калыгулга айтканы

1.-Кереге ажыраса көктөлөр. Ээр ажыраса эптелер. Жер жарылса, сел менен толор. Эл жарылса эмне болот, касиеттүү карыя? (К.Осмонов)

2.Уй пул болор,
Кул бий болор,

Тоо токол болор,
Талаа токой болор,
Аяк адам баш болор
Баш адам пас болор. (*Калыгул)*

3.Бычак өз сабын өзү кеспейт. 4.Күн бар жерде баткак да жалтырайт.

Терме диктант

Тапшырма: Келер чак катышкан этиш сөздөрдү тапкыла. Этиш сөздөргө келер чактын кайсы мүчөлөрү жалганды? Астын сызгыла. Келер чак этиш сөздъод\ уёгу м\чъгъ ажыраткыла.

-Кымыз эчкинин с\т\нън жаралат,
-Килем ж\ндън токулат,
-Чегиртке сойлойт,
-Бака чардайт,
-Максым уют,
-Айран ачыйт,
-Сагызган шакылыктайт.
-А тоокчу?
-Булбул таёшыйт.
- А б\рк\тч\?
-Кекилик кекиликтейт?
- С\лъс\нч\?
-Карышкыр улуйт.
- Т\лк\ч\?
- Шамал шуулдайт.
- Отчу?

Тапшырма: Суроолорго жооп бер\\ менен къч\р\п жазгыла. Чындыгында, булар туурабы? Зат атооч менен этиш създърд\ айтып ажыраткыла.

ТЕКШЕР// ДИКТАНТЫ

СУУСУНДУКТАР

Суусундуктар – суусунду кандыруучу муздак ичимдиктер. Кыргыздын суусундуктары дан жана с\т азыктарына, тамак катары колдонулушуна карата ак серке, ала дъё, айран, бозо, жарма, кара дъё, кымыз, максым, чалап жана башка болуп айрымаланат. Суусундуктар – баалуу ичимдик, табитти ачат, тамак сиёир\\гъ жардам берет. Кээ бири, мисалы, айран, жуурат, жарма ток да алып ж\ръ т. Ал балдарга, ар кандай оорудан жабыркагандарга м\нъз тамак катары берилет.

АЗАН ЧАКЫРЫП АТ КОЮУ

Бала търългъндъ азан чакырып ат коюу – кыргыз элинин улуу салты.

Балага ат коердо баланын ата-энеси тууган-туушкандарын, айыл аксакалдарын мал союп, дасторкон жайып чакырат.

Ысымды ыйгаруу учуру ыйык эсептелип, азан чакырып, ат коюу кадыр-барктуу айыл аксакалына же молдого ыйгарылган.

Азан чакырылып жатканда бардыгы короого чыгышат. Ата-энеси баланы кътър\п алып азан чакырчу адамдын жанына туруш керек. Азан чакырчу адам кыбылага карап:- «Алло, акбар», -деп \ч жолу кату кыйкырып айтат. Андан кийин баланы колуна алып, кулагына «Атыё Кутман болду»,-деп, балага ыйгарылган атты \ч жолу кайталайт. Бардык туугандар ымыркайга бата беришет. Ат коюу ырымы ушундайча аяктайт. ***(ЭТ) (93 съз)***

БОЗ /ЙД/Н ИЧИ

Боз \йд\н так ортосу – коломто, ага казан асылат. Тър - \йд\н эшикке карама-каршы тушу. Анда ж\к жыйылып, ала кийиз, ъръ

КЪЪКЪР

Къъкър – тиричиликте колдонулуучу идиштин т\р\. Аны тъън\н же уйдун терисинин калыё жеринен алешем кылып кургатып бычышат. Шар сууга казык аркылуу байланган чылкый терини улпак салып же жарма куюп ороп койсо, ж\н\ тез эле жыдыйт.

Тъън\н териси к\рък менен челденет. Челденген тери

ЖАМАНДЫН ЖАМАНДЫГЫ

Бир кишинин Касым деген уулу бар экен. Ал ата-энесин съз\н укпай, ар т\рд\\ жаман иштерди кылчу экен. Балдар менен урушуп, кьйнъктър\ жыртылып келет экен. /йдъ мейман \ч\н сактап койгон тамак-аштарды да жеп жаткан учурунда апасы:

-Касым, уулум! Тамакты сен жедиёби? – десе, -Мен жегеним жок! Мышык жеген болсо керек, дейт экен. Кийинчерээк Касым атасынын акчасын да уурдай турган болду. Атасы билип калып: «Балам, акчаны ким алды?» - десе «Апам алган болсо керек», - деп апасын ууру кылды.

Бир к\н\ атасы столдун \ст\нъ тыйынды коюп, ъз\н\

БЕЛОК

Белок – бул жаратылыштагы эё татаал жана сырдуу зат. Белок аминокислаталардан т\з\лгън. Белокто карбон, водород, кислород, азот жана алтын к\к\рт болот. Кээде фосфор да учурайт.

Мисалы, денебиздин ар бир клеткасында эле миёге жакын белок бар. Алардын ар бири ъз\нъ таандык ишти аткарат. Къзд\н ички капталы белоктун жарык сез\\ч\ жука катмары менен капталган. Эмне \ч\н жалбырак жашыл? Анткени белок к\нд\н нурун каптап алат да, анын жардамы менен газдан, абадан, суудан ъс\мд\ктърд\ жаратат. Ал эми кызыл белок аба аркылуу кирген кычкылтекти карма палат да, дененин бардык клеткаларына ташып жеткирет. Ансыз адам да жашай алмак эмес.***(Бул ким? Ал эмне? энциклопедиядан) (92 съз)***

Мацуо Басе

Жапон элинин улуу акыны Басе Уэно деген шаарчада оокаттуу самурайдын \й-б\лъс\ндъ търългън. Анын ата-энеси жана бир туугандары билимд\\ кишилерден болгон. Агасы менен атасы Мацуо каллиграфиядан сабак беришч\. Басе да Кытай адабиятын жакшы билч\. Анын с\йгън акыны улуу Ду Фу болгон. Басе 28 жашында ъз\ жашаган шаарды таштап Токиого жол тартат. Ал жерде поэзия боюнча окутуучулук кылды. Сампу аттуу шакирти кароолчулук \ч\н салынган кичинекей жалпак тамга ээ кылды. Басе ушул там, жана андагы турмушу тууралуу къптъгън ырларды жазды. \йд\н жанындагы чакан кълмън\н боюна бир т\п банан дарагын отургузду. Анан ал ырларынын аягына ъз аты Мунэфуса эмес, Басе – банан дарагы деген псевдонимин коюп жаза турган болду.

КЪР/П ЖАЗУУ ДИКТАНТЫ

ШОРПО

Кичинекей бала дасторконго эми отураар замат эле: «Бул шорпонун тузу къп болуп калыптыр. Мен муну жебейм», деп кашыкты ыргытып жиберет. Апасы кыйнабайт да:

- Мейли… Кечкиге сага башка шорпо бышырып берем, - деп дасторконду жыйнап коет. Апасы къп ътпъй, бакчага чыгып, картъшкълърд\ казып, жыйнай баштайт. Кичинекей бала к\н батканга чейин тердеп-кургап жардам берет. Кичине бала табагынан бир кашык ууртап кър\п:

- Ии… бул шорпо чынында эле абдан даамдуу болуптур. Укмуштай сонун жыттанат. Ачка болгон бала бир табак шорпону б\т ичип б\т\ръ т. Апасы жылмайып:

-Айланайын, балам. Бул шорпо к\нд\з сен жактырбай койгон шорпо болчу. Бирок азыр сага абдан жакты, себеби керээли-кечке кайраттанып иштедиё. Иштеп жеген тамак даамдуу болот, -деди. («KyrgyzInfo.Ru ») ***(106)***

КАРЫШКЫР МЕНЕН ТУРНА (Крыловдон улам)

Кайсы бир күнү,
Кашабаңдын тамагына сөөк сайылып.
Турна “досуна” дагы келип жалынып.
Үрпөйтүп жүнүн,
–Кандай десең көнөйүн,
Каалаганың берейин.
Жардам кылгын жардам,
Жаным кейип, тайып турам алдан.
Ажалга болуп арачы.
Кана Туке!
Тумшугуң салып оозума,
Каргыш тийген сөөктү карачы?…
- Илгери,
Иван Андреевичтин тушунда,
Бир жолу суурул бердим.
Эми
Кайсы бетиң менен келдиң?
Ошондо да ушул өзүң
Азыр да эсимде
Ырахмат ордуна айткан сөзүң.
Жакшылык кылган сага,
Дагы чала мага.
Какасаң
Кара башыңдын суктугунан көргүн,
Маа десең азыр өлгүн!–
Деп Турна
Басып кетти бурула.Турнанын жообу,
Туура жана кыска.
Карышкырдай нааданды,
Как ушинтип отургуз сызга! («KyrgyzInfo.Ru ») ***(ЖОЛООЧУ РЫСБАЕВ) (94 създ).***

СЪЗД/К ДИКТАНТ

Батальон, бачики, бедъъ, безбелдек, бейадеп, бейбелчек, бейтап, бензин, блокнот, бозоруёку, бухалтерия, бюллетень, багар-коёр, Баба Дыйкан, белек-бечкек, будуё-чаё, вице-премьер, борон-чапкын, президент, балакет-мээнет, боорукер, болчогоюраак, кър\нбъйт, билинбейт, алынбайт, жалынба, эринбе, корунбагын, с\й\нбъг\лъ, нанбы, качты, к\чт\\, чачтуу, тынчтык, коркунучтуу, учтуу, кечти, т\нк\, качанкы, к\нкор, Ишенбай, Асанбек, Токонбай, Бекенбай.

Ж\з сом, туз сал, туз сеп, ак баш, бат бол, бат бас, ак кулак, сатып алды, топ ойноду, бара кел, ар кандай, ала кач, ала карга, он беш, он бир, ак алтын, ак аюу, жаан-чачын, жадырап-жайнап, жаздыр-кыштыр, жазып-тайып, жайды-жайлай, жай-жапсар, жаланып-жуктанып, жалгыз-жарым, жан-жаныбар, жарак-жабдык, жарым-жартылай, жашырып-жаап, желе-жорто, жемекей-ичмекей, жеёил-желпи, жетим-жесир, жигит-жалаё, белек-бечкек, будуё-чаё, вице-премьер, борон-чапкын, балакет-мээнет.

Рельеф, скульптура, пьеса, почтальон, статья, печенье, асфальт, ателье, съезд, объект, подъезд, адъюдант, субъект, цирк, цемент, абзац, матрац, процент, таблица, прицеп, консультация, милиционер, интеллигенция, офицер, концепция, бътълкъ, керебет, самоор, чиркъъ, т\рмъ, машина, комиссия, председатель, батальон, бетон, блокнот, бухалтерия, бюллетень, президент, диета, диалект, медицина, лекция, оргиналдуу, изложение, килограммдык,

Австралия, Кувейт, Реюньон, Эфиопия, Корея, Тюмень, Томск, Эвенк, Краснодар, Кроснояр, Жезказган, Эль-Сальвадор, Таиланд, Индонезия, Коста-Рика, Люксембург, Марокко, Нидерланд, Поляк, Соломон, Румын, Перу, Гваделупа, Гренада, Сан-Франциско, Ростов-на-Дону, Рио-де-Жанейро, Нью-Йорк, Кривой Рог, Ясная Поляна, Усть-Каменогорск, Самарканд, Ташкент, Кембриж, Африка, Америка, Атлантика океаны, Флиппин аралдары, Россия Федерациясы.

Жыёайлак, карамай, к\шт\\, карыммай, агулак, кебук, таабал, тагайт, кърелек, туралбайт, жообал, бат ат, кърбиште, жыгашчы, комусчу, куваныштуу, ъкъъ, увада, сарала, таёгалды.

/лг\:жылаёаяк, кара май.

ТААЛИМ ДИКТАНТЫ

/НД// ЖАНА /НС/З ТЫБЫШТАР, АЛАРДЫН БЪЛ/Н/Ш/

Эскертмел\\ диктант

Тилге карай		**Эринге карай**		**Жаакка карай**		**Созулушуна карай**	
Жоон	**Ичке**	**Эринд**	**Ачык**	**Кеё**	**Кууш**	**Кыска**	**Созулма**

Тапшырма: /нд\\ тыбыштарды таблица боюнча толтургула.

Терме диктант

Жумшак \нс\здър: …

Каткалаё \нс\здър: …

Уяёдар: …

Тапшырма: /нс\з тыбыштардын бъл\н\ш\ боюнча жазгыла.

АЙТЫЛЫШ МАКСАТЫНА КАРАТА С/ЙЛЪМДЪРД/Н БЪЛ/Н/Ш/

Чыгармачылык диктант

1-сентябрь, эгеменд\\л\к, билимдер к\н\, президент, мекен, жашасын, Ъзбекстан, кут болсун.

Тапшырма: Берилген създърд\ катыштырып текст т\зг\лъ. Айтылыш максатына карата с\йлъмд\н бъл\нш\ боюнча жай, суроолуу, илепт\\, буйрук с\йлъмдърд\ колдонгула.

С/ЙЛЪМД/Н БИР ЪЁЧЪЙ М/ЧЪЛЪР/

Чыгармачылык, угуп жазуу диктанты

/ч къпълък

Кызыл, сары, ак үч көпөлөк дайыма гүлдөн-гүлгө конуп күндү шаңдуу өткөрүшчү экен. Күндөрдүн биринде үчөө адатынча ойноп жүрүшкөндө жамгыр төгүп кирет. Үчөө жаандан корголоо үчүн жакын жерде өсүп турган лилия гүлүнө учуп барышып:

- Лилия, бизди жамгырдан корголой турчу?! Канатыбыз суу болуп, жакшы уча албай калдык, – деп суранышат.

- Ак көпөлөк мага окшош экен. Ошону корголойм. А силер башка жай издегиле, – дейт берки эки көпөлөккө.

- Ай-ий, сен курбуларымды сактабайт турбайсыңбы. Сага корголгондон көрө буларга кошулуп суу болгонум артык, – деп ак көпөлөк учуп кетет.

Андан соң көпөлөктөр сары жоогазынга учуп жетишип, жаандан корголоосун өтүнүшөт.

- Мен сары көпөлөктү эле корголойм. Анткени анын түсү мага окшош экен, – дейт жоогазын.

Сары көпөлөк ага көнбөйт да, учуп кетет.

Андан соң көпөлөктөр розага учуп келишип, өтүнүчүн айтышат. Роза:

- Кызыл көпөлөк, сен мага окшош экенсиң. Кел, сени жаандан сактайм, – дейт.

- А бул эки досум эмне болот?! Мен буларды талаага таштабайм! – деп кызыл көпөлөк учуп кетет.

Көпөлөктөр менен гүлдөрдүн маегин уккак күн сур булуттардын арасынан сурулуп чыгып:

- Ай, көпөлөктөр, силер аябай ынтымактуу экенсиңер. Ушул калыбыңардан жазбагыла. Ынтымактуу болсоңор гана баарын жеңесиңер, – деп алардын суу болгон канаттарын кургатат.

Көпөлөктөр күнгө рахмат айтып, кечке гүлдөгөн бактарга конуп ойношот. Ал эми роза, лилия, жоогазынга жакын жолобой коюшат. Ошондо үч гүл көпөлөктөргө жасаган мамилелерине өкүнүп, соолуп кылышыптыр. ***«KyrgyzInfo.Ru» «Кыргызча тексттер»***

Тапшырма: Текстти угуп, окуяны кайрадан бир ъёчъй м\чъл\\ с\йлъмдър менен жазууга аракеттенгиле. Тексттин аягында ъз пикириёерди билдиргиле.

БАЙЛАНЫШТУУ КЕП

Чыгармачылык диктант

«Суу – ъм\рд\н булагы» деген темада текст т\зг\лъ. Текст т\з\\дън мурда тексттин планын т\з\п алгыла. Жънкъй жана татаал план жън\ндъ айтып бергиле.

ДИАЛОГ СЪЗДЪРД/Н ЖАЗЫЛЫШЫ

Чыгармачылык, эскертмел\\ диктант

1. 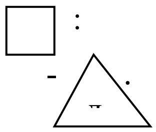

Асел мындай деди:

- Алманы тез \з\п алалы.

2. 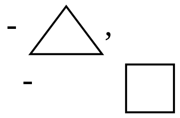

- Алманы тез \з\п алалы, - деди Асел.

3. 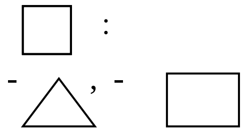

Асел:

- Алманы тез \з\п алалы, - деди.

4. 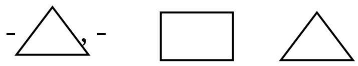

- Алманы, - деди Асел, - тез \з\п алалы.

5. 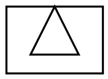

Асел алманы тез \з\п аларыбызды айтты.

6. 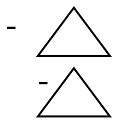

- Кайда барасыёар?

-Алма \з\\гъ. /ш\к ж\рът экен.

Тапшырма: /лг\н\н негизинде диалог създърд\н жазылышын ъз мисалыёар менен кърсътк\лъ. Тыныш белгилердин туура жазылышын \йрънг\лъ.

КЕПТИН СТИЛДЕРИ

Чыгармачылык, кър\п жазуу диктант

ТИЛ КАТ

Мен №35 мектептин 9-б класс окуучусу Курбанова Асема, мектеп китепканасынын башчысы Райимбердиева Зарифадан шаардык олимпиядага даярдануу \ч\н «Манас» энциклопедиясынын 2 томдугун алдым.

Китептерди олимпияда аяктагандан кийин тапшырамын.

(колу) А.Курбанова

2012. 10. 03.

Тапшырма: /лг\н\н пайдаланып, классташыёдан китеп сатып алуу \ч\н 2500 сум карыз алгандыгыё жън\ндъ ага тил кат жаз. Карызды тълъъ мъънът\ бир ай экендигин кърсът. Эскерт\\: Сандарды цифра менен соё кашаанын ичинде съз менен кърсът\\н\ унутпа.

ДИАЛЕКТИЛИК СЪЗДЪР

Чыгармачылык терме диктант

Жаздык, кылдырак, дъёгълък, кычкач, бигиз, аташк\рък, шибеге, балыш, калит, г\г\т, чака, ширенке, жууркан, челек, кърпъ, айнек, ачкыч, к\зг\, жалбырак, барк.

Тапшырма: /лг\н\н негизинде аткаргыла.

/лг\:жалбырак-барк

ЛЕКСИКА, ФРАЗЕОЛОГИЯ ЖАНА ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Терме диктант

1. Кесиптик създър:
2. Терминдер:
3. Эскирген създър:
4. Тарыхый създър:
5. Жаёы (неологизмдер) създър:

Тапшырма: Тарых, батаника, кыргыз тили ж.б. китебиёерден пайдаланып кесиптик създърд\, терминдерди, эскирген създърд\, тарыхый създърд\, жаёы създърд\ къч\р\п жазгыла.

ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

I

Чыгармачылык терме диктант

Ийненин къз\ндъй (абдан кичине), акма кулакка айтса болбойт, куйма кулакка айтса толбойт, жылдызы ысык, (с\йг\нч\кт\\), берешенден бешиктеги бала да \м\т кылат, кайырмакка саяр эти жок (эч нерсеси жок), ушак уксаё унутуп сал, камырдан кыл сууругандай, (ъть кылдаттык, эпт\\л\к), каап айтканча, таап айт, жоон моюн (тоотпогон,кенебеген), жан дили менен (чын ж\ръктън).

Тапшырма: Фразеологизмдер менен макалдарды ажыраткыла. Аларды катыштырып с\йлъм т\зг\лъ.

Чыгармачылык диктант

II

1. Бармак басты, көз кысты. 2. Баш көз болуу. 3. Жер чечегин безээ. 4. Беттен алуу. 5. Бөйрөктөн шыйрак чыгаруу. 6. Бычактын мизинде. 7. Демин кайтаруу. 8. Демин суутуу. 9. Жибин тартып көрүү.

1. Башкаларга билдирбей буйдамалап иштей салуу. 2. Каралашуу, көз салуу. 3. Чечен сүйлөө, саймедирөө. 4. Ашып түшүү, урушуу. 5. Ойдо жок нерсени чыгарып амалдануу. 6. Оор абалда. 7. Шагын сындыруу. 8. Көөнүн калтыруу. 9. Байкап көрүү, сырын тартуу.

Тапшырма: Берилген фразеологиялык сөздөрдү катыштырып сүйлөмдөр түзгүлө.

Бий+чы=, таш+луу=, кум+дак=, кооз+ла=, бир+ык=, куй+мак=, ачыт+гы=, кес+ынды=, уч+ыр=, жет+кыр=, с

үр+гыла=, бүт+ыр=, намыс+лан=, сүйүн+ыч=, өт+кар.

Тапшырма: Уёгуга мүчөлөрдү жалгап жазгыла. Атоочтон атооч, атоочтон этиш, этиштен атооч, этиштен этиш жасалган сөздөрдү ажыратып айтып бергиле.

ТАТААЛ СӨЗДӨР

Терме диктант

Өрөө-бараё, басма сөз, араё жан, карама-каршы, алп кара куш, таш бака, той-томолок, ары-бери, оору-сыркоо, МАИ,кыял-жорук, оймо-чийме, тил таануу, аш казан, саат-сабыр, чала-бучук, шаан-шөкөт, оош-кыйыш, ат кулак, ач көз, арык чырай, кол башчы, көз карандысыз, ак көөнүл, эл аралык, ай балта, илгери-кийин, УИА (Улуттук илимдер академиясы), көп-көп, учкуч-космонавт, УАК (Улуттук аттестациялык комиссия), КТР.

Үлгү:

ТАТААЛ СӨЗДӨР		
КОШ СӨЗДӨР	***КОШМОК СӨЗДӨР***	***КЫСКАРТЫЛГАН***

		СЪЗДЪР
/ръё-бараё,	басма съз,	МАИ

Тапшырма: /лг\н\н негизинде татаал създърд\ таблицанын негизинде толтургула. Алардын жазылышына къё\л бургула.

Эскертмел\\ диктант

Карауй, алъпкъ, айталек, кърълек, баралбайт, колуналды, карала, наёга, т\ёк\, эгиёге, коембу, ж\мб\, муссуз, туссуз, жасса, \сс\н, т\сс\н, к\шс\з, чаштуу, чешчи, кашты.

Тапшырма: Айтылышы боюнча берилген създърд\ жазылышы боюнча къч\рг\лъ.

СЪЗДЪРД/ ТАШМАЛДАП ЖАЗУУ ЭРЕЖЕЛЕРИ

Муун диктанты

1.Окуу - билим, акылдуу акыл курап,
Билимд\\ ойдогусун кабыл кылат.

2.Билимдин маанисин бил, айтканын ук,
Акыл ал, ар балээден кутулуп чык.

3.Илим менен билимге къп\ръ –тил,
Къкълъткън адамды тили деп бил.

4.Тил адамды бакытка бълъп салат,
Тил адамды шорлотот, башын алат.

5.Кеп кърк\- тил, ойдун кърк\ съз болот,
Кишиде ж\з, ж\зд\н кърк\ къз болот!

6.Търдън орун тийген болсо нааданга,
Улагада калганыёа арданба.

7.Създ\ карма, башыё кесип салбасын,
Тилди карма, тишиё сынып калбасын.

Тапшырма: Ташмал белгиси менен къч\рг\лъ.

/лг\:Тър- дън орун тий-ген бол-со наа-дан-га,

Ула-га-да кал-га-ны-ёа ар-дан-ба.

Жъндъмълър	Суроолору	М\чълър\	Мисалдар
Атооч	Ким? эмне?	-----------	
Илик	Кимдин? Эмненин? Кимге?	**-нын, …, ….,**	
Барыш	Эмнеге?	**-га, …, …, …,**	
Табыш	Кимди? Эмнени?	**-ны, …, …, …,**	
Жатыш	Кимде? Эмнеде?	**-да, …, …, …,**	
Чыгыш	Кимден? Эмненен?	**-дан, …, …, …,**	

Тапшырма: Иликтин 16, барыштын 12, табыштын 16, жатыштын 8, чыгыштын 12 т\рлър\ боюнча м\чълър\н толтургула. Мисалдарды жазгыла.

Чыгармачылык диктант

Жъндъмълър

Илгери ъткън заманда бир \й б\лън\ «акылмандар, ънърл\\лър, билимд\\лър, устаттар, адепт\\лър, адилетт\\лър бирикмеси» -деп жердештери атоочу экен.Ал \й б\лън\н атасы, энеси къп ойлонуп, улуу баласын \йлънт\\н\ ойлошуптур. Бул \й б\лъ : «кайсы ълкъдъ кандай акылдуу, сулуу кыз бар болсо, ким биринчи ал кыздын дайнын тапса, атын атоочу болсо, чоё сыйлык бар»-деп жарыялашыптыр.

Ошентип, айдай кызды иликтъ-изилдъ башталат, жарыяны укандардын бардыгы ар тарапка чыгып, кайсы ълкън\н? Кимдин кызы? Кандай кызы бар экен?-деп биргелешип издеп, табышат. Кайсы жердин, кайсы улуттун, кимдин кызы экендигин билишет. Ал кыздын акылынын, адебинин, адамгерчилигинин, кулк м\нъз\н\н, келбетинин, сулуулугунун ъзгъчъл\г\ боюнча б\т д\йнъгъ таанылгандыгын аныкташат.

Иликтеп-изилдеп, дайнын билгенден кийин куда т\ш\п барыш керек болот. Ал жашаган ълкъгъ, самалетко т\ш\\, андан ары кемеге т\ш\\, андан кийин машинага отуруу аркылуу жетерин билишет.

Жеткенден соё, анын къчъс\н, \й\н, атасын, энесин, кызын табышат.

Алар конок болуп алардын \й\нъ киришет, аларды жакшы кабыл алып, коноктойт. К\н кечтеп кеткенине байланыштуу \йд\н ээси жатып алууну сунуш кылат. Ал к\н\ кыздын

атасыныкында жатышат. Эртеси кыздын атасына келген максаттарын айтышып куда т\ш\шът.

Ата-энеси, бир туугандары, кызы болочок к\йъъ баланын кабарын алыстан уккандыктан, макул болушат. Эмкиде к\йъъ балаёарды алып келип, жакындан тааныштырабыз деп с\йлъш\п, алардын \й\нън чыгышат. ***(КТжана АПБСФМ)***

Тапшырма: /лг\н\н негизинде 1-затын аталышын, 2-аны иликтеп билишин, 3-изден барышын, 4-аны табышын, 5-кеч болуп же чарчаса ал жерде жатышын, 6-эс алгандан кииин ал жерден чыгышын тизмектеген жъндъмълърд\н маанисин байланыштырган ъз жомогуёарды т\зг\лъ.

ТААНДЫК М/ЧЪЛЪР УЛАНЫП ТУРГАН ЗАТ АТООЧТОРДУН ЖЪНДЪЛ/Ш/

Чыгармачылык терме диктант

1) Карадөө жолугуп –ууга барган – ата-тегин – Сейтекке –берет - айтып.
2) Таласка – Манас- менен- көчөт - айылы.
3) Суусар тебетей-кемселине - кара кылкандуу - башындагы- түспөлдөш.

Тапшырма: Сөздөрдү өз ордуна койгула. Таандык мүчө уланган зат атоочту тапкыла. Аларды жъндъмълър боюнча жъндъг\лъ.

СЫН АТООЧ

Угуу диктанты

I.Бээ саадырып ж\ргън аялдардын, эркектердин \н\, кулундардын кишенегени, карды салаёдаган, бээлердин окуранганы эртеё мененки таза, тунук абада алда кайдан угулуп, ызы-чуу болуп турган эле. Ш\\д\р\м\ кургай электе, къпкък шибер к\нгъ жаркырап, баланын къз жашындай болуп мълт\ръп турат. Алыстагы ак кар жамынган тоолор кък закым тартып, ак буладай т\рмъктъшкън булуттар капчыгай, коолордун бору менен жогору ърдъп, тоонун чокуларын къздъй акырын жылып баратышат.

Кък шиберди жапырып, кък шибер менен шыбырашып шаркырап тоонун кък кашка мупмуздак суусу \йд\н жанынан агып жатат.(У.А)

II…Кызыл чырай нур ж\зд\\, кырдач мурун, кара каш, кара къз кичинекей жаш Каныбек таягына с\йън\п, бийик асканын башында атасы Сансыздын \йръткън ырын ырдап турат.

Мезгил т\ш кыйшайган…аба ысык…ачык.

Асканын алдындагы кичинекей булактан суу ичишип, койлор булактын эки жагында жайбаракат оттоп ж\р\шът.

Тапшырма: Тексттерди жазып сын атоочторду астын сызгыла.

КОШ ЖАНА КОШМОК СЫН АТООЧ

Эскертмел\\ диктант

Ырыс-кешикт\\, мала кызыл, кара тору, ъёг\л-дъёг\л, таш боор, алдуу-к\чт\\, этт\\-с\тт\\, чоё-кичине, кък-ала, чаар-ала, узун кулак, ачык ооз, коен ж\рък.

Тапшырма: Кош жана кошмок сын атоочторду эки тайпага бъл\п къч\рг\лъ.

СЫН АТООЧТУН ДАРАЖАЛАРЫ

Чыгармачылык диктант

Тапшырма: «Кызыл алма» же «Алтын к\з» деген темада сын атоочтун ъё\ - т\с\н (ак, жашыл, кызыл), даамын (ачуу, таттуу, кычкыл), сапатын (жакшы, жаман, т\нт, шайыр) кълъм\н (чоё, кичине, бийик, жапыз), формасын (тоголок, ачакей, ийри) сыяктуу бир катар белгилерин катыштырып чакан текст т\зг\лъ. Сын атоочтун астын сызгыла. Алар сын атоочтун кайсы даражасына (жай, салыштырма, к\чътмъ, басаёдатма) кирерин аныктагыла.

Терме диктант

Тумакчан киши, ичке, токойлуу жер, сулуу, , аталаш тууган, ак, жашыл,, темирдей тартип, жаанчыл ай, жакшы, чоё, абдан сонун, кызылыраак, тоодой толкун, даамдуу тамак.

Тапшырма: Катыштык жана сапаттык сын атоочторду эки топко ажыратып жазгыла. Эмнеси менен

СЫН АТООЧТУН ДАРАЖАЛАРЫ

Эскертмел\\ диктант

Ътъ чыйрак, эё бышык, абдан жалкоо, киргилт, эпсиз чоё, чымкый кызыл, бипбийик, сургулт, супсулуу, кипкичине, упузун, кыскараак, коендон жапыз, кыргыйдан илгич, кълдън кичирээк, kъм\рдън кара.

Тапшырма: Сын атоочтордун даражаларын аныктагыла.

Терме диктант

-ыш: ак – агыш, кък – къг\ш
-гыл: кир – киргил, чаё – чаёгыл
-гыч: сары – саргыч
-гылт: кызыл – кызгылт

Тапшырма: Берилген м\чълърд\н жардамы менен заттагы белгинин нормалдуу белгиге жете бербегендигин билдирген басаёдатма сын атооч сътдьргъ мисалдардын ар бирине бештен жазгыла.

СЫН АТООЧТУН МОРФОЛОГИЯЛЫК ЖОЛ МЕНЕН ЖАСАЛЫШЫ

Терме диктант

Акылдуу, мээримсиз, жайкы, кирчил, кеёештеш, калемдей, айылдык, суукчан, кумдак, съзмър, малкор, боорукер, к\нъкер, бейкапар, сезгич, азыёкы, алгыр, урушчаак, шашкалак, маданий, т\гънг\с, билерман, тебенек, сургулт, кызгылтым, каралжын, агыш, саргыч, бозомук, късч\л.

Тапшырма: Берилген сын атооч създърд\ тик сызык менен уёгу м\чъгъ ажыраткыла. Сын атоочтор атооч създърдън жасалдыбы же этиш създърдън жасалдыбы? Аныктагыла.

Терме диктант

Кош сѳздѳр	Кошмок сѳздѳр
Ак жуумал, кара тору, кызыл чийкил, жылуу-жумшак, ачык-айрым, кък ала, кара к\ръё, тору кашка, кара кашка, жаман-жуман, оёой –олтоё, къз\ ачык, тили узун, жылдызы жарык, \\, майда –ч\йдъ, ысык-суук, кымча бел, куш тумшук, куйма кулак, эжигей сары.	эст\\-баштуу, кара кък, колу ачык, ачык ооз, жъъ-жалаё, эски-уску, кызыл-тазыл, жоон-жолпу, кеё-кесири, улуу-кич\\, ачуу-татуу, узун-кыска, кенен-чонон, оомалуу-тъкмълоргу-баргы, жеёил-желпи, маёдайы жазы,

Тапшырма: Синтаксистик жол менен жасалган сын атоочторду ъз ордуларына жайгаштыргыла. Кош създърд\ биринчи жакка, кошмок създърд\ экинчи жакка къч\р\п жазгыла. Аларды эсте туткула.

Чыгармачылык диктанты

I. Жашыл, кък, бийик, туз, таза, кара, ысык, муздак, сары, жаш, ачуу, бъксъ, суюк, кичине, с\йр\, кызыл, боз, кенен, ачык.

II. Киргил, сургулт, кызгылтым, кък\лж\м, каралжын, кък\лт\р, бозомтук, кичирээк, бийигирээк, жапысыраак, улуураак, кък\ш\ръък, жапжаш, жапжарык, опоёой.

III. Тептегерек, апарык, жээрде, чаар, булаёыр, бопбоз, буурул, акжуумал, таптаттуу, тептегиз, болук, топтолук, ипичке.

IV. Агарыёкы, ж\дъёк\, саргайыёкы, къб\ёк\, к\й\кчъл, \ш\кчъл, кейикчел, жылымык, б\дъм\к.

V. Оор басырык, жакшынакай, татына, баласаак, малсаак, кызымтал, бакыракай.

Тапшырма: Жогорудагы сын атооч създърд\н ар бир тобунан экиден с\йлъм т\з\лъ.

САН АТООЧ
Чыгармачылык диктант

1…тиштен чыккан съз…уруу элге тарайт.

2.Жакшы атка … камчы,жаман атка… камчы.

3. Съз … , кулак … .

4.Атадан … болсоё да,ар жалгыздык башта бар.

5.… уядан бир сасыткы чыгат.

6… жигит тъъ минет,…жигит жъъ ж\рът.

7.… жылы кыргын болсо,бейажал чымын ълбъйт.

8.Ат баспайм деген жерин …басат.

9.… ълчъп ,…кес .

10.Жигитке … ънър аз.

11.Кыздын … чачы улуу.

12.Эр жигит … малдуу,… малсыз.

Жооптору: 1.Отуз,отуз. 2.Бир,миё. 3.Биръъ,экъъ. 4Алтоо. 5.Бир. 6.Бирде, бирде. 7.Кырк. 8./ч. 9Жети,бир. 10.Жетимиш. 11.Кырк. 12.Бирде,бирде.

Тапшырма: Кьп чекиттин ордуна тийешел\\ сан атоочторду койгула.

.

Эскертмел\\ диктант

1. Жер ж\з\ндъ ар бир м\нъттъ бир ж\з он търт киши търълът, ар жолу алардын алтоо эгиз. Алтымыш сегиз киши \йлънът. 2.Търтъъё топ болсоё, тъбъдъг\н\ аласыё, алтооё ала болсоё, астыёдагыны алдырасыё. 3. Алганга алтоо аз, бергенге бешъъ кьп. 4. Экъъ чабышып ж\р\п доодо ълд\, экъъ атышыш ж\р\п жоодо ълд\.Какбаштын колу т\з\нън, Карагул байкуш тоодо ълд\, ботом. (Карагул ботом) 5. «Манас» эпосунун бүт варианттарында 9-10 миллиондон ашык сөз колдонулат. 6. Гиннестин китебинде: «Дүйнөдөгү эң көлөмдүү поэма кыргыз элинин «Манас» эпосу. Анын көлөмү 500553 сап» -деп жазылган. Бирок С.Каралаевден жазылган бир гана варианты ушунча көлөмдө.

Тапшырма: Сан атоочторду т\з\л\ш\нъ карай жънькъй жана татаал эки топко ажыратып кьч\рг\лъ.

Чыгармачылык диктант

…колун мурдуна тыгуу; …тизгин чылбыр; …уктаса түшүнө кирбеген; …түлүк; …өрдөгүн учуруу; …саны аман; …атасын таанытуу; …толгоо келүү; …миң аалам;

…жылкы; …жолу айтуу; …тамчы суудай; …кол тең эмес; …өмүрү жерге кирүү; …түлүгү шай; үйдүн ичин … көтөрүү; …дин үстүнөн чыгуу; …кылбоо; …шыйрагы өлбөгөн жерде калуу; …бозоруп, …кызаруу; жер кулагы … кат; …бутун …кончуна сыйдыруу.

Тапшырма: Къп чекиттин ордуна сан атоочторду коюп, фразеологизмдерди толуктагыла.

Терме диктант

Жаныбарлардын ичинен суукка эё эле чыдамдуулары – ърдък менен к\рп. Алар 110 градустагы суукка чыдай алышат. Тъън\ таза суу менен кандырыш \ч\н 250 литр суу сарп кылынат. Пилдин ж\ръг\ бир м\нъттъ 46, москови деген канаттуу куштун ж\ръг\ 1200 жолу согот. („ЛЖ“)

Алдыбыздан 6 киши чыкты. Алардын экъъндъ мылтык, \чъндъ б\рк\т, биръъндъ куш бар экен. Биз търтъъ элек. Ошентип, баарыбыз 10 киши болдук.

Тапшырма: Цифра менен берилген сандарды сан атооч създър менен алмаштыргыла. Сан атооч създърд\ тъмънк\ тартипте къч\р\п жазгыла. а)эсептик сан, б)ирettик сан, в)жамдама сан

А

ал

бе инчи, бир б\т\н ондон \ч, жетимиш чамалуу, търтъъ, он сегиз миё, эки – экиден, жетинчи.

Тапшырма: Сан атоочтун маанилик т\р\ боюнча къч\рг\лъ.

I. -кылым, III кылым;

II. Эки – экиден, беш-бештен;

III. Эки-\ч, ондон ашуун, 6 чамалуу, кырктай.

Тапшырма: Сандардын жазылышындагы айрым ъзгъчъл\ктър кайсы сан атоочтордо экендигин т\ш\нд\рг\лъ.

АТ АТООЧ

Чыгармачылык диктант

Ар ким, ар качан, м\лдъ, эч кандай, эч нерсе, тигилердики, ъз\ёър, тетиги, сиздер, баланча, б\тк\л, эч ким, биз, алар, ъз\, мунуку, сеники, бардыгы, ушул.

Тапшырма: Ат атоочторду катыштырып с\йлъмдър т\зг\лъ.

ЖАКТАМА АТ АТООЧ

Эскертмел\\ диктант

Жак	Жактама ат атооч	Саны	Кайрылуу формасы
1		жекелик сан	
		къпт\к сан	
2		жекелик сан	жайынча сылык
		къпт\к	жайынча сылык
3		жекелик къпт\к	

Тапшырма: Жактама ат атоочторду жазгыла.

Терме диктант

Силер, ушул, тиги, кандай?, эмне?, бир нерсе, ъз\м, б\т\н, ар качан, эчтеме, кайсы?,бизде, кимдир биръъ, эч бир, мына ушу, ар нерсе, эч ким, бирдеме, алда ким, баары.

Тапшырма: Жогорудагы ат атоочторду маанисине карай бъл\н\ш\ боюнча къч\рг\лъ.

Терме диктант

Ал эми эл деген ким? Эл – мына биз – жумушчулар, дыйкандар.

Силер ар дайым кайда, ким менен эмне жън\ндъ аёгеме куруп жатканыёарды, ъз кемчилигиёерди кантип оёдоп, канткенде зор ийгиликке жете турганыёарды ойлонгула.

-Ай, бала! Токтой турчу. Сага айта турган бир ооз съз\м бар эле...

-Эмне демек элеёиз?

-Кайда барасыё?

-Жолдошторума!

-Алар кайда эле?

-Мына, бул Кашкар дарыясынын боюнда.

Тапшырма: Сурама ат атоочторду тапкыла.

Терме диктант

1.- Ооба, кутмандуу талаам, апасына окшош экени чын. Бирок эчтекени билбейт да. (Ч.А.)2.Мен эч убакта мындай създърд\ уккан эмесмин. Ал мага эч нерсени айткан эмес. 3.Жок, мен эч жакка барбайм.Ъз ишимди уланта берем. Мындан эч канча деле чарчабайм. 4.Биз адеп шаарга барганда, эч кимди таанычу эмеспиз.

Тапшырма: Тангыч ат атоочторду тапкыла.

ЭТИШТИН ЫЁГАЙЛАРЫ

Терме диктант

Ук, бас, келсе, бар, кет, отур, ж\г\р, жаз, кел, оку, с\йлъ, сана, башта, жазыш, келсе,иштесе, жардамдашса, урушпаса, ачууланбаса, окугай эле, жеёсе экен, баргай эле, жетишсе экен, барайын. табайын, чуркайлы, мактайлы, кърьл\, ырдагым келди, бийлегиси келет, урушкусу бар, утмакчы, с\йлъмък эле, ырдамак экен, эёишмекчи экен, чертишмек тура, мушташмак эмес, сыйлап жатам, ойлоймун, чакырганмын, окуп отурабыз, кечикпеёиздер, барышкан.

Тапшырма: Жогорудагы этиштин ыёгайларын уёгу, м\чъгъ тик сызык менен ажыраткыла. Этиштин кайсы ыёгайына кирерин айтып бергиле.

1. Негизги мамиле: оку, жънъ, бас, кел, ырда, ж\г\р, тиз, камчыла, бийлебе, секирбе, тантыраба, тилдебе.

2. Кош мамиле: суутуш, айдаш, иштеш, коштош, кабарлаш, тазалаш, къгър\ш, колдош.

3. Ъзд\к мамиле: жуун, аарчын, кактан, кийин, ойлон, таран, жылын, \т\ктън.

4. Туюк мамиле: каттал, чогул, жайыл, тыйыл, ачыл, жазыл, чабыл, кыйыл.

5. Аркылуу мамиле: б\ткъз, тамыз, аткар, кетир, откор, жеткир, алдырт, бердир.

Тапшырма: Жогоруда этиштин беш т\р\нъ келтирилген мисалдардын ар бирине м\чъ улап жазгыла.

Чыгармачылык терме диктант

-дыр, -дырт, -кыр, -гыз, -ыр, -ар, -кар, -ыз, -ыт, -каз, -т, -ыл, -ын, -ыш.

Тапшырма: Этиштин мамилелерин уюштурган ъзд\к м\чълър\н аныктагыла. Уёгу създъргъ м\чълър\н жалгап, съз айкаштары, соё с\йлъмдър т\зг\лъ.

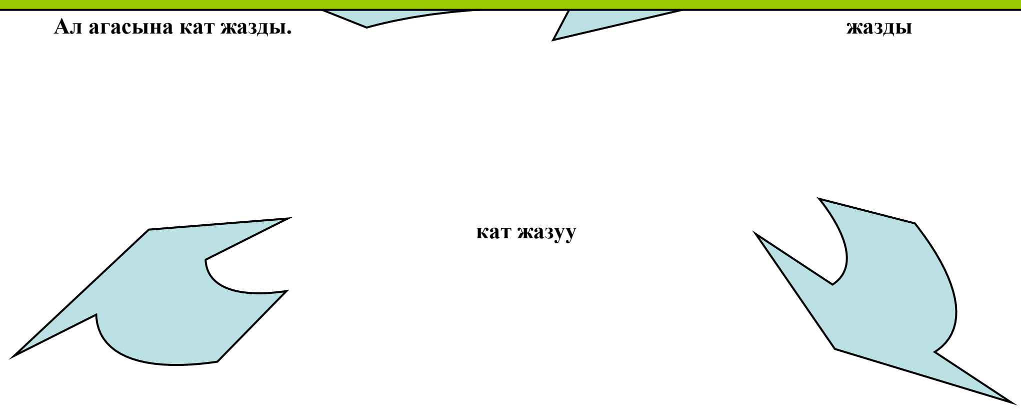

/лг\:

ТЕКШЕР// ДИКТАНТЫ

АЗАП

«К\\с\ жанбас заман жок, к\ч\ кайтпас адам жок» дегендей, Ополдун к\п\лдъг\ басылды. Жангечтинин тили кайрап, ызырынуусу жанды.

«Кылычыё канчалык курч болбосун, къпт\ чаап б\тъ албайсыё, мокойт. Жалганды чындай кылган тилиё канчалык бал болбосун, къпт\ узакка алдай албайсыё, айыбыё ачылат». Жангечти, Ополду кылычы мокоду. Эл талабын талашып чабышуу эмес, Казат \ч\н къпт\ къпкъ тукуруп, беймарал адамдарды ърткъ айдаганы анык болду. Эки элде баш эсен, боору б\т\н бир дагы \й-б\лъ калбады.

АЗАП

АЛТЫН КЪК/Л РАУШАН

Алтын кък\л Раушан казак кызы эле. Кадырбай баштаган 100 киши жоруулга барып, олжого алып келген.

Анан Алтын кък\л Раушан – Алтын кък\л Раушан эле: бою ноода чыккан кырчын талдай, кашы жаёы тууган айдай, къз\ карагаттай, жаагы субагай, бети талдырмач кызылдуу, аркар кък\рък. Башында жекей, къйнъг\ жашыл тубар, Сары нокалуу кызыл манат бешманты бар, чачтары търттън он эки ър\л\п, ай далы менен эки жаактан тъг\л\п, алдыёкы чачы тизеден, арткы чачы толорсугунан ът\п турат. Алтын кък\л Раушандын турган турпаты, суналган келбети, кабагын салып капаланбай к\л\мс\ръй маёкайып турганы, кър\п турган элди санаасын санга, оюн онго бълд\. Жортуулга барып келгендер, айылдан чогулган элдер Алтын кък\л Раушандан башкага сьз салышпады. ***(104 съз)(КТ8-9)***

ТЕРЕК

Адамдар байыркы убактан бери эле теректи баалашат. Ал –кандай гана сонун дарак, жер тандабай ъсът, андан да бутагын асманга къкълът\п тез ъскън\ч\!

Терек адам баласына ак ниеттик менен кызмат кылат. Ал –эё сонун дарыгер, абаны към\р кычкыл газынан, чаёдан, къдън тазалоо боюнча дарактардын ичиндеги чемпиону. Абаны тазалоо ишинде бир терек \ч липанын, търт кызыл карагайдын, же жети карагайдын ишин аткара алат. Ар бир терек кър\нбъгън фонтан сыяктуу: жалбырактары ысыкта суткасына бир нече чака сууну буулантып турат. Теректин жалбырактары адамдын ден соолугуна пайдалуу заттарды бъл\п чыгарат, абага жыттуу эфир майын тарататат. Анын жыгачы жумшак, жеёил, ъз\нъ минралдык заттарды сиёирип алууга жъндъмд\\. ***(КТ8-9). (100 съз)***

БАЙКУШ КЪК ЖАЛ

Таё \р\л-б\р\л. Кък жал карышкыр таштуу кырда желип баратты. Ал ушул кыр менен нечен жолу ъйдъ - тъмън каттаган. Ал бир чъпт\н жытын билет. Ар бир таштын ордун билет.

Ал алда неден шек алгандай тикчийип токтоду. Мурдуна бътън жыт урунду. Мизд\\ кызыл таш ордунан козголуп беш-алты чъп уйпаланып калыптыр. Карышкыр шарт бурулду. Бурулар замат алдыёкы бир колу чак дей т\шт\. Ал оёкосунан сайылды. Канжардай аппак тишин карсылдатып, жулунуп-жулкунду. Капкандын чынжыры шаркылдап, майда таштар, майсан чъптър сапырылды. Жаалданып, къз\ чычаладай жанып, капканды, шагыл таштарды качырата чайнады.

Ал бошонбосун билди. Салаёдаган ууртарын дирилдетип, бир гана жолу озондоп алды да, капканды тъш\нъ басып, комдонуп жата кетти. **(КТ7-КЛ) (101 съз)**

БЕЛЕК БЕР//

Белек бер\\н\н ъз\нчъ ыгы жана убагы болот. Кыргыздар кандай белектерди беришкен?

Кыргыз элинде «алдына ат мингизип \ст\нъ жааптыр» деген съз бар. Бул създ\н мааниси кыргыз элинин белек бер\\ салты менен байланыштуу. Къб\нчъ ътъ сыйлуу коноктorго териси баалуу булгаарыдан жасалган ичик жабышкан. Ичик аюунун, карышкырдын, т\лк\н\н терисинен жасалган.

Белектердин бири жасалгалуу ат. Ээр-токулгасы, барды кат-жабдыктары менен атты жасап, къб\нчъ эркек кишиге белек кылышкан. Аш-тойлордо жакын кишилер, достор бири-бирине астына ат тартып, колуна камчы берген.

Ал эми байбичелерге чепкен, жоолук беришкен. Кээде эркектер \ч\н курал-жарак, къб\нчъ кылыч же бычак, ат-жабдыктарынан ээр беришкен. Аялзаты \ч\н зергер буюмдарды: шакек, съйкъ, билерик, мончок, шуру белек кылган. ***(ЭТ) (101 съз.)***

АК ТЕРЕК, КЪК ТЕРЕК

Ак терек, кък терек –балдардын оюну. Чогулган балдар, кыздаракты-каралы болуп эки тарапка бъл\н\п, маёдай, тескей эки бълък тизилип, бири –биринин колдорун бекем кармашат. Тутум боюнча оюн баштоого укук алган тарап жапырт \н менен : -Ак терек, кък терек, бизден сизге ким керек,-дешет.

САЙМАЛУУ ТАШ

Саймалуу таш – Фергана тоо кыркаларынын эё бийик чокуларында биздин заманга чейинки эки миёинчи жана бир миёинчи жылдар аралыгында аскадагы таштарга чегилген с\ръттър, чиймелер, жазуулар. Болжолу 10 гектардай аянтта мында сызуу – чий\\лър ачык асман алдында жатат. Жет\\гъ абдан кыйын, тоо башында болгондуктан бул жерди кыргызстандыктардын да къб\ кържгън эмес.

Таш бетинде жаа тартып аткан, ат минип бараткан жана ар кандай белгилерди т\ш\нд\ргън адам сълъкъттър\, жаныбарлар: аттар, тоо-аркар, эчки-теке, бугу, тъл, илбирс, карышкыр, каман, ит,

КОНОК К/Т//

Уулум, эсиёде болсун, ар к\н\ бейтаныш адамдарды коноктой бербегин. К\ндъ конок чакырсаё, конокко къё\лдъг\дъй камылга кърь албайсыё. Бир айда канча жолу конок к\т\\н\ кааласаё, адегенде ошол жън\ндъ ойлон. Эгер \ч жолу конок чакырууну кааласаё, бир жолу конок чакыр. Мында \ч жолу конокко сарпталуучу каржыёды бир жолу сарптайсыё. Муну менен дасторконуё д\й\м даамга толуп, ага кине коюучу досторуёдун тили байланып, оозу жабылат.

Коноктор сенин \й\ёд\н астанасын аттаар замат б\т \й-б\лъё менен алардын алдынан жайдары тосуп, жылуу съз менен кабыл ал. Ошондо алар сага чын ыкластан ыраазычылыгын билдиришет. Эгерде бышыкчылык малы болсо, тамактан мурун жемиш кой. Саамга сабыр кыл, алар маза кылып, ырахаттанып

ГИППОКРАТ

Гиппократ – байыркы грек врачы. Медициналык билимди атасы Гераклидден алган. Гиппократтын энеси Фенарета боюнда бар аялдарга жардам берген, колу эмсек киши болгон. Гиппократ Греция, Кичи Азия, Ливия, Кара деёизде жана скифтер арасында болуп Азия жана Египет элдик медицинасы менен таанышкан. Анын б.з.ч. чыгармалары 59 эмгектен турат. Гиппократтын эё негизги эмгеги ъз заманындагы медицинаны динчилердин таасиринен куткарып, анын чыны илим катары ъс\ш\н\н жол ачышы. Гиппократ оорулууну дарылаганда организмин ъзгъчъл\г\ менен тышкы чъйрън\н шартын эске алууну сунуш кылган. Адамдын ооруга чалдыгышын кудайдын буйругу деп эсептеген динди четке кагып, оорулардын пайда болуу жолун аныктаган. Ошону менен бирге жакшы хирург да болгон. Ал жараны таёуу, чыккан жана сынган жерди дарылоо ыкмасын тапкан. «Гиппократ анты» деп аталган врачтардын антын жазган. Гиппократты «Медицинанын атасы» деп аташат. ***«KyrgyzInfo.Ru » (119)***

7-КЛАСС

СЪЗД/К ДИКТАНТ

Ала карга, аёдуулук, ассистент, баяндама, бездирт, беделсиздик, буйруктуу, дарттанба, диалектика, дъёгълък, драма, жараат, жарыш, желек, жууркан, заар, зади, (теги) залим, зерд\\, ийир, иликте, имиш, кардар, фирма, офицер, фармацевт, квитанция, календарь, октябрь, дирижабль, медаль, апрель, король, портфель, циркуль, лагерь, декабрь, январь, фестиваль, мебель, артель, сентябрь, ноябрь, токарь, Сибирь, рояль, нефть, повесть, автомабиль, бюллтень, табель, кинофестиваль, вермишель, апельсин.

Жип-шуу, жолдош-жоро, жол-жосун, жоон-жолпу, жорук-жосун, жълъп-таяп, жуунуп-таранып, жык-жыйма, жылуу-жумшак, жыргап-куунап, зордук-зомбулук, зыр-зыр эт\\, зыркырап-сыздап, ийне-жип, ийри-буйру, илгери-кийин, илеё-салаё, илик-жарма, илкип-какып, ит-куш, ичи-тышы, кагылып-согулуп, кат-кабар, анда-санда, эртедир-кечтир, жекеме-жеке, тоо-таш, курал-жарак, күч-кубат, азап-тозок, алыш-бериш, эрди-катын, кадыр-барк, ал-абал, кылык-жорук, курт-кумурска, кыз-кыркын, китеп-митеп, бала-бакыра, эгин-тегин, кийим-кечек, ыйкы-тыйкы, ыпыр-сыпыр, олку-солку, быт-чыт, үрөң-бараң, күч-кубат, бала-

КЫРГЫЗ АДАБИЙ ТИЛИ ЖЪН/НДЪ Т/Ш/Н/К

(Ъзд\к диктант)

Ъзд\к диктант

Тапшырма: Эне тили тууралуу жатка билген ырыёарды жазгыла.

КЕПТИН СТИЛДЕРИ

Кържъм стилге м\нъзд\\ тил каражаттары

ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Чыгармачылык диктант

1). Ай десе аркы жок, күн десе көркү жок; 2) Алма быш, оозума түш; 3) Бери карап күлүп, ары карап ыйлап; 4) Бөрк ал десе, баш алуу; 5) Бээ көрдүңбү – жок, төө көрдүңбү – жок; 6) Жаман айтпай – жакшы жок; 7) Жегени желим, ичкени ирим болуу; 8) Жолуң шыдыр, жолдошуң кыдыр болсун!; 9) Жээрин жеп, ичерин ичкен; 10) Ийри отуруп, түз кеңешүү; 11) Канаттууга кактырбай, тумшуктуугa чектирбей; 12) Көздүн карегиндей сактоо; 13) Күйбөгөн жери күл болуу; 14) Миңдин бири; 17) Мүйүз тилейм деп, кулагынан ажыроо; 15) Оң кулагың менен да, сол кулагың менен да ук; 16) Оозунан ак ит кирип, кара ит чыгуу; 17) Өйдөдө өбөк, ылдыйда жөлөк; 18) Пайгамбар жашында; 19) Таман акы, маңдай тер; 20) Узун элдин учуна, кыска элдин кыйрына; 21) Өлсө бир чуңкурда, тирүү болсо бир дөбөдө болуу; 22) Чымын учса угула тургандай.

Тапшырма: Фразеологизмдерди създ\к катары къч\р\п алгыла жана маанилерин жазып къч\рг\лъ. Алардан пайдаланып с\йлъмдър т\зг\лъ.

ТЕКСТТЕГИ С/ЙЛЪМДЪРД/ БАЙЛАНЫШТЫРУУЧУ ТЫШКЫ ТИЛ КАРАЖАТТАРЫ

Чыгармачылык диктант

Синонимдер: бөрү – карышкыр, акылдуу – эстүү, киши – адам, мыкты – сонун, кооз – сулуу – көркөм, бактылуу -таалайлуу, көк — асман; эс — акыл, төмөн — ылдый, өйдө - жогору, жүгүр – чурка, эл – журт – калк, атак – даңк, жакшы дурус – мыкты – түзүк.

аяк; улуу – кичүү; ак -кара; жакшы-жаман; жаш–кары; ачуу–таттуу; илгери- кийин; арык – семиз ж.б.

Тапшырма: Берилген синоним, антоним сѳздѳрд\ колдонуп с\йлѳмдѳр т\зг\лѳ.

ТАКТООЧ

Терме диктант

Ары, алга, жанатан, к\з\ндѳ, к\н\-т\н\, жазында, илгери-илгери, жайлай, артка, алды-артында, алда кайда, алда кайдан, бери, ары-бери, жогору, илгери, тѳмѳн, ѳйдѳ-тѳмѳн, алыс, жакын, артта, саал-паал, жапырт, аз-аздан, абалтан, алмустактан, кой жылы, бирдин айында, тогуз тогоолдо, болушунча, аз-маз, саал, ошончолук,
кечинде, жалган шашкеде, жайында, эзелтен, жайлы-жайлай, небак,
атайы, орусча, англисче, арабча, баатырларча, оозмо-ооз, бетме- бет,ѳг\н\, эмитен,
кышкысын, т\нк\с\н, жайкысын, жазгысын, т\ндѳс\, ушунчалык, бир-бирден, кѳп-кѳптѳн,
улам-улам, уйгу-туйгу, алка-шалка, ыйкы-тыйкы, жекшембиде, жай, к\ндѳп-т\ндѳп,
тонналап, арабалап, улуулата, акчалата, Данярчылап, аста-секин, каадасынча, ѳз\нчѳ, араё-зорго,ѳйдѳ, аркы-терки, жогортон, алыстан, арттан, б\г\н, мурда, баштатан, мурдатан,
эртели-кеч, быйыл, чак т\штѳ, тымызын, эскиче, жаёыча, акырын, бат, ылдам, тез,
кокустан,жайбаракат, ээн-эркин, ачыктан-ачык, итче, кайра-

Тапшырма: Берилген тактооч сѳздѳрд\ маанисине карай бѳл\н\ш\ боюнча тѳрт топко: мезгил, орун, сын-сыпат, сан-ѳлчѳм боюнча кѳч\р\п жазгыла.

Эскертмел\\ диктант

Баланча, къз\мчъ, мышыкча, к\ндъп-т\ндъп, айлап-жылдап, каптап, бышыктап, силерчилеп, ууруларчылап, мейманчылап, айылчылап, к\здъй, жайлай, кышты-кыштай, жайды-жайлай, уруулата, саклдуулата, акчалата, бизчелик, сенчелик, сизчелик, жазгысын, кечкисин, кечиндеси, т\ндъс\, к\н\гъ, жылыга, эзелтен, кокустан, тымызын, илгертеден, акырын, бекерге.

Тапшырма: Тактооч създърд\ уюштуруучу м\чълърд\ тик сызык менен бъл\п кърсътк\лъ.

САН-ЪЛЧЪМ ТАКТООЧ

Терме диктант

Эртеё, к\здъй, бат, зорго, саал-паал, арабалап, ъйдъ, мурда, быйыл, саал, артка, к\нд\р-т\нд\р, дароо, ээн-эркин, анча, илгери, мында, анан, алда кайда, тымызын, ошончолук, кем, бир паста, жекеме–жеке, аста, алдыга анча-мынча, бир аз, къп, жайы-кышы, ар к\н\, акчалай, ыраак, кечке жуук, эч жерде, жъъ жалаё, артка.

Терме диктант

Бир к\н\, эртедир-кечтир, бир кезде, жекеме-жеке, бир маалда, илгери-кийин, бир паста, алмак-салмак, кайра-кайра, анда-санда, андан-мындан, колмо-кол, \ймъ-\й, ар убак, ар убакт...

айкы...

Тапшырма: Жогорудагы тактоочторду маанисине карай търт устунга бъл\п жазгыла.

Тапшырма: Кош създър аркылуу жасалган тактооч създърд\ жазып алгыла.

Терме диктант

1.Алыстан тарсылдаган мылтык \н\ угулду. 2. Чотун чык–чык уруп, бирдемени ооз учу менен быш–быш купуя шыбырап алып, ойлонгонсуп, къз\н бат–бат ымдалап, алдындагы дептерине бирдемени чиймелеген болду. 3. Мыкты сугунганын жута албай чулчуёдап жатып к\ёк\лдъп, башын чайкады. 4. Артынан кино кърът экенбиз!- деп бажактады, Чотур. 5. Дуу – дуу к\лк\ коштоп кетти. 6. Бау десеёчи, Барпым! – деди Шоорук к\рп–к\рп с\йлъп.

7.Бала жанында тык–тык басат. 8. Апкеч солк–солк этип, кыз баскан сайын сынып кетч\дъй ийилет. 9.Айлана алай–д\лъй болуп, къз ачырбай жаап турат. 10.Анан комузду алып даёгыратта чертти да: - Ой, ушу Токтогул болуп кетсемби!- деп чалкалай т\ш\п, аны-муну дъъд\ръп, зоёкулдай баштады. 11.Аёгыча д\к–д\к этип аттан
биръъ т\шкънс\д\. 12.Т\н ортосунда эшик д\п этти. (Н.Б).

Тапшырма: С\йлъмдърдън тууранды създърд\ таап, алардын уёгу т\р\ндъг\с\н ъз\нчъ, м\чълър жалганып тургандагысын ъз\нчъ къч\рг\лъ жана составдык бъл\ктъргъ (уёгу, м\чълъргъ) ажыраткыла. Уёгусу кайсы, ага кандай м\чълър жалганды ажыраткыла.

1. [illegible] ын ж[illegible]на келгенде машинасын … эттирип жиберсе болобу. 3. … бастырып келген Курман тамдын кырында чокчоюп отурган абышкага салам айтты. 4. – Атасынын кър\! – дейт … с\йлъгън Шарше. 5. Шоорук карыя … кекирип коюп съз баштады. Темир мештен ыргыган кыпындар … айланага кыймыл киргизет.
6. Эмне деп жооп берерин билбей, эриндери … , мукактанып калды.
7. К\лайым к\ндъг\ каадасынча … эткен дабыштан чочуп сак жаткан. 8. Каалга … этсе да ыргып туруп, баш къткрч\. (Н.Б).

Тапшырма: Берилген с\йлъмдърдъг\ къп чекиттин ордуна маанисине ылайык кел\\ч\ тууранды създърд\ коюп къч\рг\лъ.

ТУУРАНДЫ СЪЗДЪРД/Н МААНИСИНЕ КАРАЙ БЪЛ/Н/Ш/. ЭЛЕС ТУУРАНДЫ СЪЗДЪР, ТАБЫШ ТУУРАНДЫ СЪЗДЪР

Терме диктант

ТУУРАНДЫ СЪЗДЪР	
ТАБЫШ тууранды създър	**ЭЛЕС** тууранды създър
Калдыр-шалдыр, к\рк\ръп-шаркырап, к\рс-тарс, кыйкылдап-чыйкылдап, д\п, к\п, тъп, даёк, к\рс, бырс, шуу, барк, шуудур, куудур, шар-шарп, каёыр-к\ё\р, шырр, маа, мъъ,	Жылт, кылт, жарк, шып, багжаё-багжаё, жалпаё-жалпаё, к\рж\й, далдай, сорок-сорок, дардаё, болчой, соксой, бъкчъй, бъкчъё-бъкчъё, мел-калт, жалт, жалп-жалп,

чыр-чырк, кекилик-кекилик, бытпылдык-бытбылдык, карч, шыёк, шуу-шуу, шака-шука, чык-чык, к\б\р-шыбыр.	жал-жал, жарк-журк, адыраё-эдиреё, чолтоё-чолтоё, бъйпъё-бъйпъё.

СЫРДЫК СЪЗДЪР

Эскертмел\\ диктант

Калч-калч, тырс-тырс, тык-тык, балчаё-балчаё, д\п-д\п, ха-ха,ха, каак-каак, чырт-чырт, жалт, жалп, карс, дердеё-дердеё, аф-аф, жал-жал, барс-барс, мълт-мълт, леп-леп, уу-дуу, шака-шака, бытпылдык-бытпылдык, шалп, маа, чырк-чырк, ызз, балпай, каёгыр- к\ёг\р, д\ёк.

Тапшырма: Табыш тууранды създърд\ бир жакка, элес тууранды създърд\ бир жакка къч\р\п жазгыла.

А

- Ой! – деп аптыгып, кыйкырып турду ордунан.

- Кетти кокуй… С\й\мкан чочуп ойгонду:

- Ыя?.. Ыя… – деди карбаластап, Сарыбайдын этегин тартып. Сарыбай:

- Ээй, Мадыл! Кайдасыё?! Мадыл!

С\й\мкан:

- Эмне кыласыё, кокуй, жети т\нд\?

Мадыл да ойгонуп:

- Ие, аке… - деп \н берди, уйкуга камыгып.- Эмне?

Сарыбай:

- Къз\ё кашайгыр! Тур, атты кара! Мадыл атканага барып, тору кашка турган жер бош турганып кър\п, алдастай т\шт\:

- Ой! Ат жок го? Бошонуп кетсе керек. Сарыбай жер муштап отура калды:

- О… Каранг\н, кол жууптурбуз эмесе аттан! Биръъ минип кетти, кокуй, ушундан нары!

Туугандар б\т ойгонуп, бири т\ш\нсъ, бири т\ш\нбъй, жабылып тура чуркашты:

- Капырый, жети т\ндъ эмне болуп кетти, ыя?

- Тору кашка атты ууру мине качты дейт го…

- О, коку-уй, эмне болот эми?

Мадыл балбалактап токой аралап баратты:

- Ой-оой, тамашаёды кой! Токто-о бери, ким болсоё да!

Оо бир убакта ЫДын Мадыны кайрып келди.

Тапшырма: Сырдык създърд\ таап, алардын маанилик т\рлър\ боюнча жазып алгыла.

Чыгармачылык диктант

1. СС**!** С\йлъм.
2. СС**,** с\йлъм.
3. С\йлъм**,** СС, С\йлъм.
4. С\йлъм**,** СС.

Тапшырма: Сырдык създърд\ с\йлъмд\н башында, ортосунда жана аягында келгендей кылып с\йлъмдър т\зг\лъ. Тыныш белгисин коюлушун т\ш\нд\рг\лъ.

АТООЧТУКТАР

Терме диктант

Киндик кан тамган туулган жериёдин топурагы алтын эмеспи. Медер да аскасы асман тиреген, кокту-колотторуна арча, кайыё, карагай, бадалдар мекендеген, жылгаларынан \н алышып аккан булактары бар аймакта търъл\п ъст\. Мына, береги тоо койнун мекендеген айыл. Анын кай тарабына къз чаптырба, не бир адам суктанар ажайып коолдукту сулуулукту къръс\ё. Айылды теё жара бъл\п аккан чоё суу. Бул жерде жашоочу адамдармына ушундан улам тиги оюбузду, бул ъй\зб\з дешип бекеринен айтышпаса керек.

Сууну бойлой сейилдеп баскан адам бир кумардан чыгат. Айылдын аяк жагында анча калыё эмес ъскън токой бар. Анда чыккан чычырканак, долоно, бър\ карагат, бадалдар къзд\н жоосун алат. Токойдо жашоочу канаттуулардын т\рлър\ да арбын. Башка биз кържгън жана биз кърь элек жаныбарлар канча. Кээде кылтактаган кыраёдын т\лк\с\н да кезиктир\\гъ болот. Мына ушул токой Медер \ч\н д\йнъдъ эч бир жайга алмашпас кереметт\\ ыйык сыяктуу эле.

Тапшырма: Атоочтуктарды таап, аларды уюштуруучу м\чълърд\ белгилегиле.

ЧАКЧЫЛДАР

Чыгармачылык терме диктант

Улутуна карады, кошоматтана с\йлъд\, жалооруй с\йлъд\, сиркеси суу кътърбъй ыргыштады, ээрчий келди, тарсылдатып атты, ормоюп тиктеди, кабагына кар жаап келди, чыркыратып урду, тиштенип с\йлъд\, дарыланганы кетти, учрашканы келсе керек, чарчаганча иштеди, жылтыраганча майлады, жемейинче, ичмейинче чыдабайт, урушмайынча басылбайт, жеёмейинче келбе.

/лг\:

-а, -е, -й:	Улутуна карады,
-ып:	
-ганы:	
-ганча:	
-майынча:	

Тапшырма: Жогорудагы чакчылдар аркылуу уюшулган съз тизмектерин \лг\н\н негизинде таблицага жазгыла.

КЫЙМЫЛ АТООЧТОР

Чыгармачылык терме диктант

-оо, -уу, -ыш, -май, -мак

Тапшырма: Жогорудагы м\чълърд\ этиш създъргъ жалгап кыймыл атооч създърд\ т\зг\лъ. Кээ бир м\чълърд\н этиш създъргъ жалганышы менен зат атоочко айланып кеткендерин бъл\п кърсътк\лъ.

Эскертмел\\ диктант

Карышкыр менен т\лк

Бир г\н\ т\лк\ куйругун бултаёдатып, тилин салаёдатып, эн жерде кеватып, жалгыз аяк жолдун таманында жаткан койдун куйругун кържндъ, кубанып кети. Аны тегерене

карап, салып койгон капканды кърд\ да, шилекейин чуурутуп эмне кыларын билбей калды. Ангыча желип-жоруп карышкыр гелди. Т\лк\ жагалданып:

- Каке келиёиз келиёиз, куйруктан къп еп коюп май кекирип турам. Алдагыны сизге сактап койдум, - деди.

«Астыда капкан бовосун?» - деп шектенген карышкыр анчалык къё\лс\нбъй мыкчыя тигилди.

- Кэде ушинтип кекирейип каласыз… жебесеёиз ъз\м \йгъ алып кетейин, - деп т\лк\ баяги май куйрукка тап бергенде карышкыр т\лк\дън мурда озунуп сугунмак болду эде, тумшугу капканга чабалып калды. Куйрук четке ыргыды. Т\лк\ аны илип алды да:

- Жат бър\ аке жабышып капкан менен кавышып, эртеё эрте ушерден, ээси менен табышып, - деп шаттанып ырдап, желе-жорто ж\р\п кетти.

Тапшырма: «Карышкыр менен т\лк\» жомогун катадан арылтып къч\рг\лъ. Диалогдун жазылышына къё\л бургула. Кептин кайсы т\р\ колдонгонуна байкоо ж\рг\зг\лъ. Кандай къркъм съз каражаттары колдонулганын \йрънг\лъ.

КЫЗМАТЧЫ СЪЗДЫ

Чыгармачылык терме диктант

Илгери-илгери морфология деп аталуучу салтанаттын бир четинде *Байламта, Жандооч, Бөлүкчө* аттуу үч хандык болгон экен. Алардын коңшусу *Синтаксис* мамлекетинде болсо, сөз айкашы жана сүйлөмдөр жашайт экен. Алар абдан эмгекчил болуп, күнү-түнү иштейт экен. Күндөрдүн биринде сөздөр бири-бири менен байланышуусуда маани жана грамматикалык каражаттардан сырткары байламталарга муктаж боло баштаптыр. Сүйлөмдөрдө да бул абал күзөтүлүптүр. Алар кеңешип, *Байламталарга* кат жиберишиптир. Катты окуган *Байламта* досторуна жардам берүүгө аттаныптыр. Анын төрт уулу бар эле: *Байланыштыргыч, Каршылагыч, Божомолдогуч, Себеп*. Байланыштыргыч атасына жардам берип ***жана, да, дагы, менен*** жардамчылары аркылуу байланыштыруу үчүн кызмат кыла баштаптыр. *Бирок Каршылагыч, Божомолдогуч, Себеп* алгач сөз менен сүйлөмдөргө жардам берүүнү каалашпаптыр. Кийин атасынын каарынан чочулашып, *Каршылагыч* ***а, ал эми, бирок*** сыяктуу жардамчылар менен каршы мааниде байланыштырып коюптур. *Божомолдогуч* болсо божомолдоп ***же, же болбосо сыяктуу*** жардамчылар менен кызматка киришиптир.

Ошондо *Себеп* ***себеби, ошол себептүү, анткени, ошон үчүн*** сыяктуу жардамчылар менен байланыштырып коюптур. Байламта «Мойнунан байланган ит ууга жарабайт» экен да, деп өкүнүптүр. Ошондо сүйлөм жана сөздөр *Байламтага* мындай дептир: «Эч капа болбо, уулдарың биздин каалоолорубуздан келип чыгып, аракет кылып жатат». Ынтымактуу болгон учурларыбызда *Байланыштыргыч* бизди байланыштырып турат *«Нан жана суу»* сыяктуу, каршылашып калган учурларыбызда болсо *Каршылагыч* байланыштырып турат *«Кол-буту жок, ошентсе да терезеге сайма саят»* сыяктуу, күмөн санап калган учурларыбызда болсо *Божомолдогуч* *«алма же өрүк»* сыяктуу, ал эми *Себеп* себебин көрсөтүү үчүн *«Айым - Балык түбөлүктүү, ошол себептүү ал көргөн түштөр да түбөлүктүү»* сыяктуу. Бул сөздү уккан *Байламта* сөз менен сөздү, сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштыруу үчүн кызмат кылып жаткан уулдары менен азыр да бейпил турмуш өткөрүп жатат экен. ***(Ш.Юсупова.)***

Тапшырма: Байланыштыргыч, каршылагыч, божомолдогуч, себеп байламталарга кайсы създър кирерин жазып алгыла жана ар бирине бирден с\йлъмдър т\зг\лъ.

Терме диктант

Август т\н

Жылдыздар ушинтип толгондо, биз капчыгай аралап келе жатаканбыз. Аттар салкындап, \йд\ къздъй къё\лд\\ жортууда. Араба качыр-кучур д\ёг\ръп ташка тийген сайын такалардан учкун чагылат. Капчыгайга сырттан келе берген сыдырым талаанын алда кайсы жаринен б\рдъгън эрмендин к\рмък ачуу жытын лепилдетип, жол катары шыралжын буруксуйт. Ушунун баары терге жибиген кара май жытына аралашып, адамды эёги-деёги мас кылгансыйт. Жол \ст\нъ \ё\лгън аскалар кыйгач кълъкъ таштап, нары сайдагы бадалдын арасында К\рк\ръъ жаны тынбай алдастайт. Тээ артта калаган темир жолдо поезддер къп\ръдън нары ът\п, бери ъткън сайын жаёырык ээрчитип, гудокторду алыска-алыска созолонтот.

Суунун аркы маёдайында, белес-белес кырманчылар от жагышып, эртеёки къжъс\н кайнатууда. Тигине, кимдир биръъ алда кандай иш менен шашылып, кокту бойлой далбаёдап, кыштакты къздъй чаап бара жатат.

Данияр дагы кѳпкѳ чейин обон салып, ырдап келди. Чалкыёган август т\н\ аны тыёшап, обонго арбалгандай тереё тынчтыкта уюп магдырады, ал т\г\л аттар да арабаларды жай терметип, каалгып басышты. Мына ушинтип, адамдын денесин балкыта, толукшуп ырдап келе жаткан. Данияр бир убакытта \н\н бийик закымдата келип, ырын чорт токтотту да, аттарга ала-сала камчы уруп, айдап жѳнѳд\. Менин оюмча Жамийла да анын артынан т\шѳт экен деп, тизгиндерди жыйып, алардын соёунан калбай утурламак болдум. Бирок Жамийла козголуп да койгон жок. Башын бир жагына кыйшайткан калыбында тереё кыялга чѳм\п, нес болгон сыяктуу ошол бойдон былк этпей отура берди. Обондун абада калган учкундары дагы эле кѳкѳлѳп ж\ргѳндѳй. Жамийла аны сыйкырлап тыёшагансыйт.

Эскертмел\\ чыгармачылык диктант

1. Ой куш … , учурунда кармап калбасаё, учуруп жибергенден … кармай албайсыё. 2. Ачууну токтоолук … , жамандыкты жакшылык …, битирдикти марттык … , жалганды
чы …
ж … ай
ал

Тапшырма: ***Тексттен жандоочторду таап, аларды сызгыла жана кайсы жѳндѳмѳн\н негизинде турган жандооч экендигин аныктагыла.***

Тапшырма: Кѳп чекиттин ордуна маанисине ылайыктап жандоочторду коюп кѳч\рг\лѳ.

Эркин диктант

1. Ээр – ат жабдыктарынын ата башы экендигин билебиз. Ээр байтеше менен сомдоодон ойдогудай чыккан жыгачтан алынып, анан балта менен керкинин мизи тийет. Кем-карчы маки, бычак аркылуу чебер жонулуп, жымсалданат. Ээр - карагай, тал, терек сыяктуу жыгачтын т\рлѳр\нѳн жасалат.

Тапшырма: Текстти окуп чыккыла жана жандоочторду тапкыла. Тексттерге тема коюп, кайсы стилде экенин далилдегиле жана андан ары уланткыла.

БАЙЛАМТАЛАР

Терме диктант

да, же, менен, бирок, демек, себеби, ошол, жана да, эгер, анткени менен, ошон \ч\н, ошол себепт\\, ошондой болсо да, ошондой болгону менен, жана, дагы, демек, бирок, же, , ошондуктан, ал эми, антсе да, же болбосо, эмне \ч\н, эмне \ч\н десеё.

Тапшырма:Татаал байламталарды кыч\р\п жазгыла.

Т\ш\нд\рмъл\\ диктант

Адам кыймылдап койбойт, … \н чыгарып койбойт, башы бир жагына салаёдап. Ууртунан кан сызылып турат. (Ч.А). 2. Жамгырчынын колу иште, … къз\ кызда. 3. Т\н ортосу небак ооп кеткен, … уйку келбейт (Ч.А). 4. Эмнеге Сапар мага сырын айткан жок, … дагы билгени барбы. 5. Айым-Балык т\бъл\кт\\, … ал кыргън т\штър да т\бъл\кт\\. (Ч.А). 6. Ал мени баласынтпайт, … биз теётуштардай с\йлъшъб\з. 7. Токтогул – ъз элин жан дили менен с\йгън акын, … ырларында кыргыз элине берилгендик идеясы, патриоттук сезимдери негизги орунду ээлейт.

Тапшырма: Къп чекиттердин ордуна байламталарды ылайыгына жараша коюп жазгыла.

Чыгармачылык диктант

1. **Чектегич** гана, эле.
2. **К\ч\тк\ч** эё, ътъ, абдан, т\к, чылк, чымкый, аябай, тим эле, жън эле, ъёчъй дегеле.
3. **Аныктагыч** - тактагыч да, дагы, дале, нак, как, так, дал.
4. **Божомолдогуч** го, бейм, белем.
5. **Тангыч** эч, турсун, турмак, т\г\л, т\к, такыр.
6. **Сурама** ээ, ыя. Мисалы: Эмне дедиё, ыя?
7. **Ырастагыч** ооба, да.
8. **Салыштырма** куду, кадим.

Тапшырма: Бъл\кчълърд\н т\рлър\ндъг\ мисалдарга с\йлъмдър т\зг\лъ.

Терме диктант

1.Чолпон куду Сабыр сыяктуу боорукер, къё\л\ ътъ назик эле. (А.Т) 2. Бул короону башында ким салганын жана качан салганын ушул к\нгъ чейин анык билбеймин. (М.Э) 3. Айкайлаган ызы-чуу, калыё д\б\рт аттта калып, Г\лсары менен карагердин ортосу акырындап жакындай берди. (Ч.А) 4. Аныгын биле албай, жаны аябай ачыды. (М.Гап.) 5. – Ооба, биздин эмгек адамдарынын образын т\згън иштерибиз да аз эмес. (А.С) 6. Ошентип, илим - билим булагы алыскы тоо арасына чейин кетти. (Т.С) 7. Ананчы, машине – д\кън тиги жактан таш, же бутка чалынган чъп эмес да. (Ч.А) 8. Айнаны да жумушка, чогулушка жибербей, ал т\г\л \йдън карыш чыгарбай, тышкы д\йнъдёън бъл\п таштаган. (К.К) 9. Кайгырган сайын къз\нън мончок – мончок жаштар акты. (К.Б) 10. Карапасын алуу \ч\н аялдар дъёгъ чейин бизди ээрчитип келишти. (А.Сас.)

Тапшырма: Тексттен кызматчы създърд\ бъл\п кърсътк\лъ. Аларды т\рлъргъ ажырткыла. Бъл\кчълърд\н кызматчы създърд\н башка т\р\ менен болгон жалпылыктарын, ошондой эле алардын (бъл\кчълърд\н) ъз\нъ гана м\нъзд\\ болгон белгилерин айтып бергиле.

...рд\. (Ч.А) 7. Муну айылдан гана къръс\ё. (К.Жус.) 8. Ал б\г\н гана тартынган оор тай туягы менен чапкылап, талыган балтырын кармалады. («КМ») 9. Эртеси дагы ушундай жайып чыктым. (М.Э) 10. Биз деле ушул айылдын кишиларинен болобуз. (Т.С)

Тапшырма: С\йлъмдърдън чектегич жана аныктагыч бъл\кчълърдщ\ бъл\п кърсътк\лъ. Аларга тиешел\\ болуп турган съз кайсы экенин жана кандай маанилерде колдонулганын аныктагыла.

Терме диктант

1. Ъёчъй калчылдаган томаяктарды ээрчиткен берегиёер ким? 2. Ал кыздын ъё\ сулуучасынан келип, м\нъз\ ётё уяё эле. (А.С) 3. Эшик ачык турат, \йдъ эч ким жок. (Ч.А) 4. Ал китепти сен тургай сенин атаё да билбейт. (К.А) 5. Башканы кой, ага а т\г\л Сакинай да ооз ачпайт. (О.Д) 6. Петр ътъ эле сактык кылып жатасыё, бул иште эч кандай тобокелге салуу жок. («Ала – Тоо») 7. Мени кър\п, Мария аябай к\лгън. (Т.С) 8. Колунан эч нерсе келбегендер ошондой мактанчаак болот. (Н. Б) 9. Кырда туруп алып эки жакты караган менен эч нерсе къръ алган жок. (Н.Б) 10. Эч биринин буга тиешеси жоктой сезген.

Тапшырма: С\йлъмдърдън к\чътк\ч жана тангыч бъл\кчълърд\ бъл\п кърсътк\лъ. Алар тиешел\\ болуп турган съз кайсы съз т\рк\м\нън экенин жана ага карата кандай мааниде колдонулганын аныктагыла.

Чыгармачылык диктант

1. Ой, жигит! Жашылчаларды жыйноо ишин б\т\рд\ёб\ … . (Т.С) 2. К\нд\н жаабай турушу … ж\ръг\мд\ ъй\п трат. (А.О). 3. Былтыртан бери торпок бакканды … ушул абышка \йрътт\. (А.Сас.) 4. Согуштун к\чъгън мезгили эле, к\н суук болчу, эгин жетишпей жаткан, … ошондо Сережа экъъб\з вагонго ж\ктъп, шаарга чейин узатып келгенбиз. («Ала – Тоо») 5. Конoктордун къз\нчъ инисин сабай албай … уялган Байсерке ъз жылкысынан меймандарга бирден ат мингизди. (Т.С) 6. … атында мен калыпмын. (К.Жус.) 7. Абышка тамак ичпей, таё эртеден мектепке барышыма … каршы болду. («КМ») 8. Тигил жогорку жакка чакырылган Самтырлардын кечигишинде да бир кеп бар … . (Т.С) 9. Бул кезде т\н кирип, … караёгы т\ш\п калган. (М.Э) 10. Ошондон соё гана къё\л\ тынгансыды … \шк\р\п ъйдъ болуп, жеёи менен чеке терин аарчып алды. (Т.К)

Тапшырма: Къп чекиттердин ордуна ылайыгына жараша кызматчы създърдън койуп иштегиле.

МОДАЛДЫК СЪЗДЪР

Терме диктант

Албетте, арийне, балким, м\мк\н, ыктымал, чамасы, болжолу, сыягы, кыязы, чындыгынды, ырас, съзс\з, шексиз, керек, тийиш, кър\нът, чыгар, окшойт, ъёдънът, сыяктуу, шекилд\\, имиш, ооба.

Тапшырма***: Ойго бекемдик, ырастоо берген модалдык създърд\ биринчи, ойго к\мънд\\л\к болжол маанисин берген модалдык създърд\ экинчи жазып алгыла.***

Терме диктант

Аркылуу, деги, эле, ыя, так, м\мк\н, ыктымал, ъёдънът, тууралуу, анткени менен, же, чылк, чамасы, дегеле, шексиз, сыяктуу, имиш, гой, жън\ндъ, андан бери, соё, себеби, ошон \ч\н, мурун, менен, а, алэми, андыктан, го, эч, ътъ, гана, албетте, ооба, сыягы.

ТАПШЫРМА: Търт топко бъл\нг\лъ. 1-топ жандоочтор, 2-топ байламталар, 3-топ бъл\кчълър, 4-топ модалдык създър деп аталат да , ар бир топ ъз\н\н атына аталган създърд\ гана жазып алат.

ТЕКШЕР// ДИКТАНТ

БАКА ЖАЛБЫРАК

Чоё бака жалбырakты баарыбыз тааныйбыз. Ачык жашыл т\стъг\ бул ъс\мд\к жалгыз аяк жолдордун боюнда, арыктын жээгинде, кокту-колоттордо, дегеле биз баскан жерлерде къп кездешет. Г\лдъъ убагы май, июндан баштап, кеч к\згъ чейин созулат.

Чоё бака жалбырактын орточо бака жалбырак жана талаа бака жалбырагы деген сыяктуу бир туугандары бар. Бирок алар бири-биринен тъмънк\дъй белгилери боюнча айырмаланып турат. Мисалы: орточо жана талаа бака жалбырагынын т\г\ болот. Ал эми чоё бака жалбырактын т\г\ жок, жылмакай келет. Г\лдъгъндъ бозомтук болуп г\лдъйт. Орточо бака жалбырактын г\л\ болсо ачык г\лг\н келет.

Чоё бака жалбырактын ширеси, же жалбырактан жанчылып жасалган плактаглюцид деген дары, ошондой эле ашказан-ичеги ооруларына, ашказандын жана он эки эли ичегенин жарасын айыктыруу \ч\н да пайдаланылат.

ТАЖ-МАХАЛ

Асманды кара булуттар каптап, жаандуу к\ндър келди. Таж-Махалдын тъбъс\нън бир нече ылайланган тамчылар Арзуман–Банунун жайына тыпылдады. Бул окуяны шах Жаханга билдиришти. Падыша тезинен Исаны чакыртты. Тамчы тууралуу кабарды угуп, уста кебелип да койгон жок.

-Ачууланба, д\йнън\н тиреги! Сенин Арзуман-Банугa болгон махабатыё къз\ёд\ кър кылды. Сен ошол махабатыёды т\бъл\ккъ сактап калыш \ч\н Таж-Махалды салдырдыё. Бирок сенин с\й\\ё керт башыё \ч\н жаралган с\й\\ болгондуктан, сулуулукка шек келтирди..Кекирейип бой кътър\\н\н илдет оорусу сени чексиз курчап алгандыктан, жер ж\з\ндъ Таж- Махалдан ашкан эч нерсе жаралбасын ойлодуё. Зулумдун колуна тийген сулуулук г\лдъй соолуп жок болорун билбейсиёби. Мен аны аман сактап калайын дегем. Мен ал \ч\н колдорумду бердим. ***(104 съз)(КТ8-9 КЛ)***

МАКАЛ

Макал-тээ байыркы ата-бабадан берки келаткан курч, уккулуктуу, таасын, учкул, таасирд\\ жана куюлушкан нкска кеп. Анда ж\йъ да, акылгъйл\к да бар. Алар кулак курчун кандырган

УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫБЫЗ

Ъзбек жана кыргыз элинин келип чыгуу тарыхы канча миё жылдыктарга барып такалса, анын салттары, аземдери да ошончолук тереё тарыхый тамырга ээ. Алар улутун руханий-рухий зарылчылыктарынын негизинде пайда болуп, калыптанып жылмаланып ъз мазмунунда ушул элдин \м\т-м\дъълър\н, каалоолорун, ахлактык нормаларын камтыйт. Б\г\нк\ муун аларды къзд\н карегиндей асырап-абайлап, андан да

СУУ

Суу адамдын өмүрү. **Суу** жердин өмүрү. Суусуз өмүр жок”, дейт чоң атам. Чын эле, ойлоп көрсөм суу кымбат экен. Күн өндүү суу да адамды сүйөт. Бийик тоолордун боорунан атылып чыгып, адамды көздөй ашыгат. Адам аны оздуктап буруп, эгиндерди, жемиштерди, гүлдөрдү, пахталарды сугарат. Суу эч качан “чаалыктым, чарчадым” дебейт. Адам жумшаган жакка барып, мойнуна таккан милдетти так аткара берет. Тегирменди жүргүз, дейт адам суугa буйрук берип, ал болсо жүгүрүп барып, тегирмендин ташын чарк айлантат. Дарыяларга кайрылып: Мына бу карагайларды алып баргын, дейт. **Суу** кыңк этпей үстүнө кондуруп токтоосуз алга жөнөйт. Бизге жарык керек, деп адам сууга ГЭС курду. **Суу** мында да үйгө тынчтык шамын күйгүзүп, үтүктөрдү ысытып, тамак-аш бышырууга жардамдашты.

8-класс

СЪЗД/К ДИКТАНТ

Чачтуу, късчт\, качты, учту, жыгачты, к\чт\\, ачты, кечти, учтоо, чачты, ичти, тынчтык, умачтай, кылычтай.(ЧТ-ШТ)

К\чс\з, учсуз, к\р\чс\з, кылычсыз, жыгачсыз, чачсыз. (ЧС-ШС)

Музсуз, тузсуз, кагазсыз, бизсиз, късзс\з, азсынт, жазса, \зс\н, созсо, сызса, безсе, комузсуз (ЗС-СС)

Нансыз, эгинге, жонго, ишенгени, ойгонгондой, конгон, кънгън, мейманга, жуунган, кър\нгън. (НГ-ЁГ)

Сунбайт, жалганбы, барганбы, таарынба, ишенбе, ж\нб\, кър\нбъйт, с\й\нбъ, Тургунбу, Ишенбай, Д\йшънбек. (НБ-МБ)

Ишенбек, ойлонмойунча, жашынмай, тунма, баргамын, к\лгънм\н, отурганмын, кəргънм\н, менмин. (НМ-ММ)

Мурунку, т\нк\, тъмънк\, б\г\нк\, качанкы. (НК-ЁК)

ОРФОГРАФИЯ

С\й\мбъ, таарымба, жууёган, к\шт\\, ушту, ишеёгени, ойгоёгондой, жууёган, билимбейт, баргаммын, жашыргаммын, качаёкы, т\ёк\с\н, муруёку, кешти, Тынштыкбек, кагассыз,

Тапшырма: Берилген създърд\ туура късч\р\п жазгыла.

ДИАЛЕКТИЛИК СЪЗДЪР

Угуу диктанты

Ыстык, эгедер, чызык, чувук, теше, телпек, рэйис.

(ысык, ээ**,** сызык, чыбык, керки, тебетей, төрө ага, башкарма)

Тапшырма: Диалектилик създърд\ адабий тилде кандай колдонуларын жазгыла.

ФОНЕТИКА ЖАНА ГРАФИКА.
ОРФОГРАФИЯ

Терме диктант

Чыңгыз Айтматовдун драматургдук өнөрү анын «***Фудзиямадагы*** кадыр түн» (К. Мухаммеджанов менен бирдикте) драмасында жана өздүк повесттерин кино тасма үчүн сценарийлерин жазуудан көрүнгөн. Ал очерктер, публицистикалык жана адабий сын макалалардын чебери да болуп эсептелет. Чыңгыз Айтматов Кыргыз Эл Жазуучусу (1968), Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер ***Академиясынын*** академиги (1974), Социалисттик Эмгектин ***Баатыры*** (1978), Лениндик сыйлыктын лауреаты (1963), СССР Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (1968; 1979; 1983), Республикалык Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты (1976), Кыргыз Республикасынын Баатыры (1997), Германиянын искусство Академиясынын мүчөкорреспонденти (1978), Париждеги Европа. илимдер, искусство жана ***адабият*** Академиясынын академиги (1983), ***Стокгольмдогу*** Бүткүл дүйнөлүк илимдер, искусство Академиясынын академиги (1987) болуп шайланган.

Чыңгыз Айтматов 10-июнда 2008-жылы Германиянын ***Нюрнберг*** шаарында даарыланып жатып каза болгон. ***(«KyrgyzInfo.Ru »)***

Тапшырма: Тексттеги кара менен берилген създъргъ фонетикалык талдоо ж\рг\зг\лъ.

Эликтей, урун, бөл\м, үзүндү, жеткир, бийчи, жеңилде, башчылык, амандаш, тарак, сүргүлө, учур, бошо, энелеш, таштуу, карлуу, азай, ачуулан, сынык, сайма, тосмо, бүтүр, тургуз, ишкер, күлдүр, кубаныч, жыртык, чапкыла, билин, санаарка, жаанчыл.

Тапшырма: Берилген създърд\ \лг\н\н негизинде аткаргыла. Уёгу м\чъгъ тик сызык менен ажыраткыла.

/лг\: Эликтей Зат а. + сын а. = Атоочтон атооч жасалды.

Эскертмел\\ диктант

1. Кана, карыялар, алтын шилекейиңерди чачыратып, менин суроомо жооп бергиле. (К.Б.)
2. Алты саны аман кишиге бекер жүрүү уят. (А.У.)
3. Ырас, бай-манаптардын бал тилине алданып, ошолордун союлун чабышып жүргөн кедейлер да жок эмес! (К.Ж.)
4. Бейиши болгур, Казанкап атанын жатар жери ошол. (Ч.А.)
5. Таенеси да, Бекей таежеси да, кызын көтөргөн Гүлжамал да оздорун ачып, жээкте турмак. (Ч.А.)
6. Жол бою жеме угуп, камчы жей берип биротоло дени өлгөн шордууну таң атарда айылга алып келди. (Т.С.)
7. Наристе айылдагы көргөндөрүн ийне-жибине чейин аңгемеледи. (Б.Б.)
8. Куурай башын сындырбаган жалкоо эле, өз көмөчүнө күл тарткандан башканы билбеген өзүмчүл эле. (С.Ж.)
9. Шодоконун бүркүтүндөй жутунба. (Макал)
10. Мал ээсин тарпаса арам өлөт. (Макал)
11. Кебез байлап башына,

    Атымды түшүп берейин. («Эр Табылды»)
12. Андай-мындай дегиче,

    Айтып оозун жыйгыча. («Эр Төштүк»)

Тапшырма: Фразеологизмдерди таап, маанисин т\ш\нд\рг\лъ. Сүйлөмдөргө сөз түркүмү жана сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоолорду жүргүзгүлө.

Угуу диктанты

ЭНЕ

«… Бала эр жетти, үйлүү-жайлуу болду. Жазмыштын иши дайыма ойлогондой болот беле? Кээ бир адам гүл болуп жайнаса, кээ бир адам суу болуп чачылат эмеспи. Кызык, бу турмушта кызык көп. Эне эми гана кубанып, карегиндеги жашы кургап, өмүрдүн ызгаар-суугунан кутулдум го деп жүргөн кезде катуу ооруп калат. Ооруганы мындай болот:

Бир күнү көрпө төшөк салдырып коюп, жип ийрип отурган эле. Аңгыча арык чырай, чоң сакал бир абышка келет. Анын оң буту жыңайлак, төшү жайдак экен. Ал элүү пайса (бир жарым кг) күрүч карыз сурайт. Эне анын сураганын берейин деп ордунан обдулат. Ошондо даракка адамдай үн чыгарган жапалак үкү менен чоңдугу аңградай кызыл көйнөк канаттуу учуп келип конот да, өз ара сүйлөшө кетет:

«Карачы - карачы, тээтиги абышканы өпкөсү көөп, солуктап араң турат. Үйүндөгү баласы жаман окшойт. Атасын көр кабак кылып, тилемчилетип коюптур. Ошого ичим бышып турат»,- дейт бири.

Экинчиси: «Тиги байбиченин баласы жакшы экен. Энесин жакшы багыптыр. Келини гана сиркеси суу көтөрбөгөн, кош кыял көрүнөт. Энеси баласын башы менен көр казып жүрүп чоңойтуптур. Ошого жараша баласы да эстүү чыгыптыр. Бирок, аны мурдунан чүлүктөп алсам деген душманы бар экен. Ал душман - бою тартайган, жашы картайган шал ооруу дейт. Ошентти да, алар арыктын көк ала майдан баскан кырына учуп кетишет.»

Эне абышканын өтүнгөнүн берип, узатып иет да, анан өзү сары-санаага бата баштайт. Ошо кезде бала тамдын аркасындагы турупту отоп, «Таңда ой!» деген ырды ырдап жүргөн эле.

Эне ошондо уулун көрүп, аны аяйт да, баягы кызыл көйнөк канаттууга кайрылып: «Какаганга муштаган болуп балам ооруса, жыртык-тешикке күлөт болбоюмбу? Андан көрө балам оорубай эле, мен ооруюн. Жылбай калайын. Жамандын эмнеси бар, жарты тарагы бар деген атка конбоюн?! Баланын оорусун мага жибер!» - деп өпкөсүн чаап жалынат.

Анда канаттуу:

« Айтканыңдай эле болсун. Ага кейип, капа болбо», – дейт.

Асыл эне, ошентип, баласынын ордуна өзү катуу ооруйт.

(Ж.Мукамбаев «Менин жомокторум»)

Тапшырма:Угуп жаткан тексттерден фразеологизмдерди таап, маанисин чечмелеп түшүндүргүлө. (Тексттер магнитафондук жазуу аркылуу уктурулат)

Эскертмел\\ диктант

Бермет, ътъ, го, \ч\н, каёк, кычкыл, ойлонуу, бирок да, \ч-\чтън, тиги, эртеё, оку, ушунчалык, жогору, търт-беш, ар ким, бийик, сыяктуу, Кубанычбек, эё жалпак, отузча, балача, эгиндей, кызылча, татынакай, жамгыр, жууну, туздуу, балмуздак, мамиле, с\йлъмъй.

Тапшырма: Берилген създърд\н сък т\рк\мдър\н\н тартиби боюнча жазгыла.

СЪЗ АЙКАШЫ

Эскертмел\\ диктант

I

Жылдыздын жарыгы, чоё базар, анардай кызыл, суудан кургак чыгуу, алмалуу бак, кырсыктан сактануу, бабалардын руху, тоодон т\ш\\, алгачкы жолугушуу, кулундар кишенейт, къпч\л\г\ катышты, ордолуу журт.

Тапшырма: Съз айкашындагы негизги жана багыныёкы създърд\ тапкыла.

II

Тоодактын эти, талаага чейин баруу, туугандарга баруу, кредеттик карыздар, даана кърд\, шытыраган жаан, уктабай тыёшоо, кыйышпас дос, ънърл\\ жигит, алтын к\з, дилбаян жазуу, кара сур келин, телевизор кър\\, балдан таттуу, какшыктап с\йлъд\.

Тапшырма: Атоочтук съз айкаштарын биринчи устунга, этиштик съз айкаштарын экинчи устунга бъл\п жазгыла.

Томсоргон талаа, комуз черт\\, шаардан кездеш\\, келгендердин ар бири, тунук булак, оюнга баруу, балык кармоо, \ч\нч\ шар, эки окуучу, шаркыраган суу, карыянын съз\, айылга баруу, жайлоодон къч\\, Андижандын пахтасы, Суусамырдын кымызы, атанын насааты, къё\л коюу, кайраттуу жигит, адепт\\ окуучу, кългъ т\ш\\, г\лд\н жыты, чайдын даамы, илимий даража.

Тапшырма: Съз айкашындагы ыкташуу, таандык, башкаруу байланыштарын т\рлър\н ажыраткыла.

IV

1. Зат атооч+кызматчы съз+этиш: Талаа менен кел\\.
2. Зат атооч+ зат атооч: Темир дарбаза.
3. Сын атооч+ зат атооч: жаёы къйнък.
4. Тактооч+этиш: эртеё кел\\.
5. Сан атооч+зат атооч: алты курбу.
6. Сын атооч+этиш: балыктай с\з\\.
7. Ат атооч+кызматчы съз+этиш: Алар тууралуу с\йлъш\\.
8. Туруктуу съз айкашы: Колунан къър\ тъг\лгън.

Тапшырма: Жогорудагы \лг\н\н негизинде съз айкаштарын т\зг\лъ жана талдагыла. /лг\:

Багыныёкы съз — ***негизги съз***

жаёы (сын атооч) + ***къйнък (зат атооч)***

С/ЙЛЪМД/Н БАШ М/ЧЪЛЪР/

Ъз\н-ъз\ текшер\\ диктанты

Търт тайпадагы адамдар

Акылмандардын айтканына караганда, адамдар търт тайпага: акылдууларга, жарым акылдууларга, акылсыздарга жана акмактарга бъл\н\шът.

Биринчи тайпа бир окуя ж\з бербестен мурда андан кутулуу жолун ойлоп иш тутушат. Адамдар акырында жасай турган ишти, алар мурда кылып коюшат.

Экинчи тайпадагылар кырсык болуп калса, ъздър\н жоготуп коюшпайт, андан кутулуу жолун издешет жана ал балээден кутулушат.

/ч\нч\ тайпадагылар кокустан бир окуя болуп калса, ъз\н жоготуп коюшат, андан кутулуу жолун издъън\н ордуна, пайдасыз кыйкыруудан нарыга ътпъйт.

Търт\нч\ тайпадагылар балээ-каза, къё\лс\з иштер болуусу м\мк\нд\г\нъ акылдары да жетпейт, жетсе да аракетсиз къё\л бурбай ж\ръ беришет. Ага каршы чаралар колдоого да зеригишет. Же такыр эч нерсе кылууну каалашпайт. Натыйжада бакыт алардан дайыма качат, иттин акыркы аягы болуп т\рт\н\п-с\рт\н\п ж\ръ беришет. Мындай адамдар акмак адамдар болуп эсептелет.

Тапшырма: Текстти къч\р\п жазгыла. С\йлъмд\н баш м\чълър\н астын сызгыла. Ээ менен баяндооч кайсы съз т\рк\м\нън жасалды?

Т\ш\нд\рмъл\\ диктант

Дейл Карнеги сунуштайт:

1.Адамдар менен дайым жакшы мамиледе бол.

2.Жылмайып турууну унутпа.

3.Ъз ысмы менен чакыр.

4.Сабырдуу угуучу бол.

5.Къб\ръък аны кызыктыруучу нерселер жън\ндъ с\йлъш.

6.Анын кадыр-баркын жогору койгонуё билинип турсун.

Т\ш\нд\рмъл\\ диктант

Ар калаага \й сал

Мындай бир аёыз бар. Бир чал жарык д\йнъ менен коштошуп жатып, баласына ар бир калаага \й сал деп осуят калтырыптыр. Атасы ългъндън кийин анын улуу осуятын аткарууга киришет. Бардык байлыгын \й салууга жумшайт. Акырында жардыланып кайырчы болуп, эл аралап калат. Ошентип ж\ргъндъ бир акылман карыядан атам ушинтти эле, анын айтканын аткарам деп минтип кайырчы болуп калдым. Бул энеси деп сурайт. Анда чал, балам, сен атаёдын осуятын туура эмес т\ш\нгън экенсиё. Ар калаага \й сал дегени – ар калаада досуё болсун дегени. Досуёдун \й\ сенин \й\ё дейт.

Т\ш\нд\рмъл\\ диктант

/ч улуу табып

Бир табып катуу ооруп жатып калды. Анын шакирттери дарылоо \ч\н алдына келишти. Бирок табып шакирттерине убара болбостуктарын т\ш\нд\р\п, ордуна \ч улуу

табып калтырып кет\\с\н эскертти. Ал \ч табыптын биринчиси тазалык, экинчиси пархез, \ч\нч\с\ дене тарбия экенин айтты.

С/ЙЛЪМД/Н Т/РЛЪР/ ЖАНА С/ЙЛЪМД/Н М/ЧЪЛЪР/ БОЮНЧА ТАЛДОО
Ъз\н-ъз\ текшер\\ диктанты

1.Кара булут калыёдап, к\н к\рк\ръп, чагылган чагылып, жамгыр тъгъ баштады. Ажар менен Каныбектин ътмъ катарынан суу ътт\. Къзгъ сайса кър\нг\с караёгы, жол тайгак.(К. Жантъшев).

2.-Каныбек!

-Ыя?

-Уктуёбу?

-Эмнени?

-Карышкырдын \н\н!..

-Жок!.. Таё атып келе жатат. Балким, тийбес.

Карышкырдын улуганы жакындады. Ажардын коркунучу к\ч алды.(К.Жантъшев).

«Атанын тагдыры».Търт къшъгъл\\ драма. Окуя Ысык-Кълдъ ътът. Биринчи къшъгъ . 1946-жылдын жайы. Акылбектин \й\.

Зуура.Эмне кылам? Кет\\дън башка арга жокпу?

Бурулдун \н\. Кыз! Кыз!..Акылыёдан адашпа!

Акылбектин \н\. А бизди кантесиё ,Зуураш?..Таштайсыёбы?.. Ъз\ёд\ уул ордуна тутуп ж\рбъд\к беле…(Б.Жакиев).

3.Бышыктоочтун т\рлър\н (сыпат, орун, мезгил, себеп, максат, сан ълчъм) катыштырып ар бирине бирден с\йлъм т\зг\лъ. С\йлъм м\чълър\н\н астын сызгыла. Кайсы съз т\рк\м\нън болгондугун аныктагыла.

4.Сага муздак сууну ич\\гъ болбойт. Угуп жатасыёбы?

Эскертпей, айтпай коюуга м\мк\н эмес. Мен сенден ит къйнъкт\ мурда жырткан улуумун.

Сага башканы укпай коюуга болор. Бирок мени угууга тийишсиё.

Тапшырма: Жогорудагы \лг\н\н негизинде аткаргыла. /лг\: Кара булут калыёдап, к\н к\рк\ръп, чагылган чагылып, жамгыр тъгъ баштады. Айтылышы боюнча жай, т\з\л\ш\ боюнча татаал с\йлъм. Тутумундагы 4 с\йлъмд\н биринчиси – жайылма, калган \чъ – жалаё с\йлъм. Търтъ теё эки тутумдуу с\йлъм.

С/ЙЛЪМД/Н БИР ЪЁЧЪЙ М/ЧЪЛЪР/

Эскертмел\\ чыгармачылык диктант

1.Ынтымак, адамгерчилик, сыйлоо, чоё сезим, акыйкатсыздык, залимдик.

2.Окуйт, толкунданды, с\й\нд\, жазат, ырахаттанды, талдайт.

3.Узун бойлуу, ак саргыл, кеё далылуу, сабырдуу, нурланган, жаркыраган.

4.Кеёешимди, жардамымды, тазалыгына, теёчилигине, с\й\\мд\, убадага бектигине.

5.Китепканадан да, мектептен да, музейден да, кайрымдуу да, къё\лд\\ да, ынтымактуу да.

Тапшырма: Бир ъёчъй ээ, бир ъёчъй баяндооч, бир ъёчъй аныктооч, бир ъёчъй толуктооч, бир ъёчъй бышыктооч кылып с\йлъм т\зг\лъ. Синтаксистик талдоо ж\рг\зг\лъ.

Чыгармачылык терме диктант

1. С\йлъм м\чълър\ … ээ баяндооч толуктооч аныктооч бышыктооч. 2. Алардын ичинен … экъън\ с\йлъмд\н баш м\чълър\ дейбиз. 3. Ал эми с\йлъмд\н айкындооч м\чълър\ тъмънк\лър… 4. Кыргыз тилинде жалпылагыч създ\н милдетин аткаруучу съз катары, негизинен, тъмънк\лърд\ … атоого болот. 5. Жънъкъй с\йлъмд\н т\рлър\ болгон буларга … карата талдоо ж\рг\зг\лъ. 6. Бышыктоочтун милдетин аткаруучу съз т\рк\мдър\ булар - … .

Тапшырма: Къп чекиттин ордуна маанисине жана грамматикалык т\з\л\ш\нъ ылайык келген бир ъёчъй м\чълърд\ жана жалпылагыч създърд\ коюп къч\рг\лъ. Алардын синтаксистик милдеттерин аныктагыла жана тиешел\\ белгилерди койгула.

Ибн Сина

Ибн Сина Абу Али Хусейин ибн Абдаллах – Орто Азия элдеринин атактуу илимпозу, философ, дарыгер акын. Бухарада окуп, араб, перс, инди, античный мад-тын жана илим-билимин терең өздөштүргөн. 17 жашында илимпоз жана дарыгер катары

таанылып, 1002-жылы Хорезмде, 1012-жылдан Иранда шахтын дарыгери жана вазири болгон. Ибн Сина өз доорунун энциклопедист илимпозу болгон. Анын илим-билимдин бардык тармагы боюнча жазган 280 ден ашуун эмгегинин 160 ка жакыны бизге жеткен. Негизги философиялык чыгармалары: «Шыпаа китеби», «Нускоо жана насаат китеби», «Илим-билим китеби» ж. б. Ибн Сина аларда Аристотелдин философиясын өөрчүтүп, айрым учурда неоплатонизмдин элементтерин пайдаланган. Ал бытиени бир эмес, эки бөлөк (материалдык жана идеалдык) негизден чыгарган, дүйнө кудайдын кудуретинен эмес, зарылдыктан пайда болуп, материалдык мүнөзгө ээ экенин жана түбөлүк жашай турганын айткан. Бул идея исламдын жобосуна кайчы келип, динчилер Ибн Сина кайрыдин деп айыпташкан. Ибн Синанын философия жана табият илимдери боюнча трактаттары Батыш менен Чыгышта көп кылымдар бою барктуу болгон. Ибн Синанын прогрессчил көз карашы медициналык эмгектеринде да кеңири орун алган. Анын ысмы атактуу Гиппократ менен Галендин катарында турат. 50дөн ашык китебинин ичинен Ибн Синаны дарыгер катары дүйнөгө атын чыгарган эмгеги—«Медицина канону», «Дарыгерлик илимдин канону» деген эмгеги латынча 30га жакын жолу басылган. Аны европалык илимпоздор атайы үйрөнүп, коментарийлер жазган. Бул — орто кылымдагы батыш европалык медицинанын өсүшүнө Чыгыштын тийгизген таасири ачык күбө. «Канондо» медицина теориясы, адамдын анатомиясынын негиздери, ар түрдүү оорулардын себептери жана белгилери, тамактануу эрежелери жөнүндө айтылат. Ибн Сина суу жана аба аркылуу жугуучу көрүнбөгөн козгогучтар (инфекциялар) жөнүндө гипотезаны Пастерден сегиз кылым мурун айткан. Анын айрым медициналык идеялары азыр да маанисин жогото элек.

КЪР/П ЖАЗУУ ДИКТАНТЫ

ЭНЕ ТИЛИМ ЭНЕ С/Т/М

Эне тилим-эне с\т\м.

Эне тилин билбеген

Элин с\й\п жарытпайт.

ТЕКШЕР// ДИКТАНТЫ

С/Й// ЫРЛАРЫ

С\й\\ ырлары деп аталуучу темасы, мазмуну ар т\рк\н, саны жактан ъзгъчъ чоё топту т\з\\ч\ чыгармалар да турмуш ырларына кирет.

Къб\нчъ жаштар арасында ырдалып, кыз-жигит сыяктуу теё курбулардын бири-бирине болгон жылуу мамиле, назик сезимдерин баяндоочу ырлардын тобу с\й\\ ырлары делет. С\й\\ ырларынын

УРМАТ СЫЙ АЯЛГА БОЛСУН!

«Къз жарды» дешет жана бекеринен мындай дешпейт. Перзент кър\\ жараянында аял карангы кърд\ кър\п кайтат, «же жашоо, же ъл\м» деп кооп салып турган кьп\рьдън ътът. Търъъ учурунда аял съъктър\н\н кырсылдап с\р\л\п жатканын угуп, эттеринин \з\л\п жатканын билип турат. Жаны късз\нъ кър\н\п турса да, врачтардан: «Эмне кылсаёар да баламды тир\\ алгыла» деп ът\нът! Ъз\м эмне болом деш жок! Айтчы, эй адам, урмат-сый ага гана болбостон, дагы кимге болсун?»

Буга кошумча, ойчул, акылман бабаларыбыздын баланы ал търълбъс\нън мурда тарбиялай баштоо жън\ндъг\ \г\т-насаатарына амал кылуу зарыл. Къп жолу уккан уламышты дагы кайталоодон

БАТА АЛУУ

Бата алуу эл ичинде кадыр-барктуу, отуруп-турганы нарктуу, айткандары эм, улуу-кич\\лъргъ дем, урмат-сыйы бирдей, жекече касиет жылоологон карыя-байбичелерге атайын жолдук менен баруу. Бата алуу –балалуу болууга, алыс сапарга аттанууда, сапардан аман – эсен кайтууда, ойлогон оюна, тилеген максатына жет\\гъ кылган аракет.

Улууларды кастарлап, сый тамактар менен даам сыздыруу бул-бата алуу болуп саналат. Бата даам таткандан кийин ыраазычылык менен берилет.

Бата тилеген келин-кесектер абалы ж\г\н\п, улууларга баш ийип, таазим кылышат. Бата аларда эки колдорун бооруна алышат.

-Оо-мийин, алдыёды бала, артыёды мал бассын. Алганыё менен теё кары. Кудай менин жашымды берсин. Пайгамбар сабаалар колдосун!»-деп бата беришет.

Кийин «Анын батасы тийген», «Тегин кишиден бата албаган», «Баталан жаралган бала»…ъёд\\ създър бара-бара уламышка

АТ ЧАБЫШ

Ат чабыш кыргыз элинин эё маанил\\ жана кызыктуу оюндарынан. «Манас» эпосунда да ат чабыш жън\ндъ да къп маалыматтар бар. К\л\к аттарды саяпкерлер таптайт. Чабылуучу аттын кандай ат экендигин алдын ала къръ билген сынчылар, чабышка т\шкън аттардын с\ръъч\лър\ болот. Ат азыр къб\нчъ айлампада, кээде т\з жолдо чабылат. Атты токулуу да, жайдак да чапса болот.

К\л\кт\ минип чапкан бала чабендес деп аталат. Мелдешке 8-14 жаштагы уландар, \ч жаштан жогорку бардык тукумдагы атты минип катыша алат. Ат 1200 метрден 50 километрге чейинки аралыкка чабылат. Ат чабышка жолду кыскартууга, башка биръън\н атын камчы менен чабууга, жолун тороого болбойт. К\л\ктърд\н алдына чыгып келгендерине жараша жееё\\ч\лър аныкталып, байге ыйгарылат.

Эгер аттар бир нече кезекке бъл\н\п чабылса, анда байге убакыт боюнча аныкталат. Ат чабышта к\л\кт\н алдыга чыгып келиши анын саяпкерине жана саяпкердин айтканын так аткарган чабендеске жараша болот. (ЭТ)

ЖАРАТЫЛЫШ ДЕГЕН ЭМНЕ?

Айланаңа көз чаптырып көрчү. Ооба, сен күндү, асманды, булутту, жерди, өсүмдүктөрдү, жаныбарларды көрөсүң. Мына ушулардын баары жаратылыш.

Күн, асман, булут, таштар, суу, жаан, кар булар жансыз жаратылыш.

Өсүмдүктөр, жаныбарлар, адам булар жандуу жаратылыш. Канаттуулар да, айбандар да, кескелдириктер да, жыландар да, ташбакалар да, бакалар да, балыктар да, курткумурскалар да, курттар да жаныбарлар экенин эсиңен чыгарба.

Жаратылыш бул биздин айланабыздагы өтө таң каларлык нерселер. Ар бир кадам сайын сен ошол таң каларлык нерселердин сырын ачууга мажбур болосуң. Алгачкы сапарынды жылдын ар кайсы мезгилиндеги жаратьшыштын жашоо тиричилигине байкоо жүргүзүүдөн баштайсың. Алдында сени кызыктуу жана көңүлдүү жолутушуулар күтүп турат.

Жаратылыш биздин эң жакын досубуз. Ал биздин жашоо тиричилигибизге керектүү көп нерселерди берет. Ошол себептен адамдар жаратылышты коргошот, анын байлыктарын арттыруу максатында көп эмгектенишет.

Абасы таза, жаратылышы кооз жерлерден таланттар көп чыгат дешет.
Шаркырап аккан тунук суу, суу түбүндөгү ар

Жаратылышты коргоо (экология)

Абасы таза, жаратылышы кооз жерлерден таланттар көп чыгат дешет. Шаркырап аккан тунук суу, суу түбүндөгү ар кандай балыктар, ар бир дабышты улап жаңырган аска жана ал асканын күчүнө моюн бербей тең ортосун жарып чыккан арча, карагайлар адамдын жан дүйнөсүн кызытып талантына талант кошот. Айта берсе сөз түгөнгүс болгон жаратылыш жашаган элден таланттар көп чыгат. (К.Ү.)

9-КЛАСС

СЪЗД/К ДИКТАНТ

Айым, амалият, атуулдук, баргек, бедиз, бейне, бейрасмий, бекет, жамаат, жараян, заманбап, сыналгы, лабораториялуу, кыялдантуу, тыёкыйтуу, чупчункур, гематеген, гидробиология, г\лчамбар, далалатчы, д\йшъмб\, олимпияда, оёкулдоо.

Кагып-силкип, кадыр-къё\л, кажы-кужу, казан-аяк, казы-карта, кайдан-жайдан, какап-чакап, какмар-шакмар, калайык-калк, камыр-жумур, канат-бутак, канат-куйрук, каёыр-к\ё\р, каргап-шилеп, каршы-терши, карыз-куруз, кат-кабар, кат-сабат, катуу-т\л\к, кебете-кешпир, кейп-кепчип, келген-кеткен.

Вальс, валюта, варенье, велосипед, вермишель, вариант, винегрет, волейбол, галерея, гастроль, грамматика, г\лкайыр, дельфин, демъър, диагноз, дуэт, д\мб\л, дымак, жагдан (булгары менен капталган сандык), жагжаёдоо, жайбаракат, жамаат.

ОРФОГРАФИЯ

Интерб\, интелегенсия, прогрес, иренткен, еддуу, булдузор, басейон, сататия, фелейтон, печение, аспалт, акпарэл, релис, филяга, министир, конститусия, инситутут, кансерт, шпиен, ыстадион, маршрут, оркестир.

ТААЛИМ ДИКТАНТЫ

С/ЙЛЪМГЪ М/ЧЪ БОЛО АЛБАГАН СЪЗДЪР: КАРАТМА СЪЗ, КИРИНДИ СЪЗ, СЫРДЫК СЪЗ

Т\ш\нд\рмъл\\ диктант

1.Ж\ктъш\п жатып ж\г\мд\ досум,

ж\з\мъ ж\з\ё тигилди досум.

2.Курдашым акыл айтып, жол кърсът\п,

Жогуёду таап бер\\ч\ жалгыз калык.

3.Кош эмесе колуёду бер Тариэл

Эстей ж\рг\н эселектик кылбасаё.

4.Ой жашоо деди ошондо курган баатыр,

О чиркин ъм\р деди кандай таттуу.

5.Ыйлаба апа эч ким ыйлабасын.

6.Ой азаматтар дагы ким эмнени айткысы келип жатат?

7.Балдарым эми мына мен силердин энеёермин.

8.Жамаш ме жарыгым оюн кър\п келчи.

9.Кыйын суроо бердиё го Толгонай.

10.Эй чоё эне сиз да китеп окуй аласызбы?

11.Балким чыгарманын баалуулугу ушунда чыгар.

12.А коётаажы бычагыё курчпу?

13.А-а кудай ай ушул к\ндъй болуп уулум «жарк»этип къзгъ кър\нъ калсачы!

14.Ырас Толгонай жылаёайлак, жылаёбаш жатакчынын кызы элеё.

15.Аттиё «аалам» деп келип алдырат, «чабам» деп келип чалдырат.

Тапшырма: С\йлъмдън каратма, киринди, сырдык създърд\ таап астын сызгыла. Тыныш белгилерин койгула.

КИРИНДИ ЖАНА СЫРДЫК СЪЗДЪР

Терме диктант

Балким, бах, демек, кыязы, сыягы, менимче, бали, баракелде, биздин оюбузча, капырай, апей, ъх, кыскасы, тилекке каршы, ботом, чиринай, ура, тетирисинче, кудай билет, унутпасам, чиркинай, айланайын, пай-пай-пай, башкача айтканда, кош, ч\, адата, кокус, айтор, кыруу-кыруу, болду-болбоду, ким билет, ырас, эё оболу, шексиз, албетте, жолуё болгур, асыресе, биринчиден.

Тапшырма: Жогорудагы с\йлъмгъ м\чъ боло албаган създър: киринди жана сырдык създърд\ эки топко бњл\п къч\рг\лъ.

КАРАТМА СЪЗ
Чыгармачылык диктант

1. Ээ, алтын ээк байбичем, ал \ч\н ъз\ёд\ \й\мд\н куту деп эсептеп ж\ръм! (Т.С.) 2. Балам, эмне кылып жатасыё? Жасап жатканыё эмне? 3. – Жер, д\йнън\н бардык булуё-бурчунда адам баласын бакан жер, сен, сен айткын, жанбоордош жер! (Ч.А) 4. – Жок, Толганай, сен айткын, сен адамсыё! (Ч.А.) 5. Иш илгери, Жороке! (К.Б.) 6. Ай, карт к\ръё, сага кудай бардыр, салам бербеген мырзаларга кайрылбай ът\п кетет элем. (Ш.Б.) 7. – Айтор, эртеби-кечпи, акыры бир к\н\ ал угат да, Толганай. 8. Бул ъёд\\ о

куялар, балдар, менин башымдан къп ъткън.

Тапшырма: Каратма създърд\н ордун ъзгърт\п жазгыла. Орундун ъзгър\ш\нъ байланыштуу маанилериндеги ъзгъчъл\ктърд\ айтып бергиле.

Чыгармачылык диктант

Ата, эне, эже, Айзирек, Ширин, курдаштар, жезде

Тапшырма: Берилген създърд\ каратма създърд\н маанисинде колдонуп с\йлъмд\н башында, ортосунда жана аягында катыштырып с\йлъмдър т\зг\лъ. Тыныш белгилердин коюлушун т\ш\нд\рг\лъ.

СЫРДЫК СЪЗДЪР
Чыгармачылык диктант

1. СС**!** С\йлъм.
2. СС**,** с\йлъм.
3. С\йлъм**,** СС, С\йлъм.
4. С\йлъм**,** СС.

Тапшырма: Жогорудагы схеманын негизинде сырдык създърд\ катыштырып с\йлъмдър т\зг\лъ. Тыныш белгилерин туура койгула.

ТАТААЛ С/ЙЛЪМ

Эскертмел\\ диктант

I

Жер деёиздин ж\р\ш\н тороп къшърът, деёиз болбой жерди омуроолоп с\рд\гът. Таё атар маал таяп келди. Дагы бир т\н карып, дагы бир к\н жаралып келатты. Шоолаланган ала к\\г\мдъ таноосунан буу бурулдаган бугунун шалпык эрдине окшоп, къб\к б\рк\п к\рп\лдъгън жээк кър\нъ баштады. Деёиз менен жер тийишкен узак жээк кър\нъ баштады. Деёиз менен жер тийишкен узак жээк туташ оргуштап кайнап, жер менен деёиз тийишкен узак жээк \ст\ндъ муздаган буу туман болуп уюп, туман асты к\рк\ръп-шаркырап жатты. Деёиз къшъргън\н койбой, толкун артынан толкун кубалап, тоёголок кумдуу жээкти жаба берет, кара к\ръё былжыр таштарга шабыраган къб\к жабышат. Т\н тарап, Таё агарды. Жарык шоола жайылып, теребел айкындала берди. Жер с\рът\ таанылып, деёиздин кыяпаты ачылды. ***(Ч.Айтматов).***

Тапшырма: Берилген татаал с\йлъмдърд\н тутумунда канчадан жънъкъй с\йлъм бар, ажыратып айткыла.

Терме диктант

II

1. Тилде съък жок. 2. Бура с\йлъгън к\лъргъ жакшы, булкунган ат минерге жакшы. 3. Баш кесмек бар, тил кесмек жок. 4. Създ\н айгагы съз. 5. Тилазар тилге кирбейт. 6. Ушак уксаё, унутуп сал. 7. Койдун кргышы карышкырга жетпейт. 8. Битке ъчъш\п, къйнъг\ёд\ отко салба. 9. Аркандын узуну, създ\н кыскасы жакшы. 10. Сьзд\ съз табат.

Тапшырма: Канча макал татаал с\йлъм т\р\ндъ т\з\лгън?

ТЕЁ БАЙЛАНЫШТАГЫ ТАТААЛ С/ЙЛЪМ

Терме диктант

1. Ынтымактуу биригет, ынтымаксыз б\л\нът. (Б.Алыкулов). 2. Дайранын кърк\ - кемеде, баланын кърк\ - энеде. 3. Ънър\ё болсо ъргъ чап, кор кылбай асыл жанды бак.

Эрдин кърк\ эл менен, эмгегиё менен элге жак. 4. Аз ъм\рд\н ичинде амандашкын к\н\гъ, ълбъгънгъ табылат аздыр-кънт\р д\н\йъ. 5. Жамандан суук съз чыгат, уруша кетсе къз чыгат. (Молдо Нияз)

Тапшырма: Баяндоочтору ойду так б\т\ръ айткан, бири-бири менен теё тайлаш, багынычсыз башкача айтканда теё байланыштагы татаал с\йлъмдърд\ къч\р\п жазгыла.

БАЙЛАМТАСЫЗ ТЕЁ БАЙЛАНЫШТАГЫ ТАТААЛ С/ЙЛЪМ

Терме диктант

1. Ай эсебин алган жок, айда тынып калган жок, к\н эсебин алган жок, к\н ндъ тынып калган жок. 2. Мал къън\нъ карабай, малын берди аябай. Тон къън\нъ карабай, тонун берди аябай. 3. Жолсуз жерге жол салган болот ъгъъм ошо бар, ъкчъп койсо ат болгон алтын сакам кошо бар. 4. Тикилдеген съз\ бар, тик караган къз\ бар.

Тапшырма: Теё байланыштагы татаал с\йлъмд\н тутумундагы жънъкъй с\йлъмдърд\н интонация аркылуу байланышкандарын гана жазып алгыла.

БАЙЛАМТАЛУУ ТЕЁ БАЙЛАНЫШТАГЫ ТАТААЛ С/ЙЛЪМ

Чыгармачылык диктант

1. ☐ жана ☐

жана да

1. К\н б\ркълд\ жана жамгыр жаады

2. ☐ бирок ☐

2. К\н б\ркълд\, бирок жамгыр жааган жок

а
ал эми
ошондо да
анткени менен
ошондой болсо да
бирок да

3. ☐ нары ☐

3. К\н б\ркълд\ да жамгыр жаады.

дагы ,
,ары
да,
4. ☐ себеби ☐

4. Жамгыр жаат, себеби к\н б\ркълд\.

анткени
андыктан

5. ☐ же ☐

5. Жамгыр жаат же кар жаайт.

же болбосо

6. ☐, ☐ жана ☐

1. К\н б\ркълд\, жамгыр жаады жана жашыл ыраёга бълънд\.

Тапшырма: Берилген схемага \лг\н\н негизинде байламталуу теё байланыштагы татаал с\йлъмдър т\зг\лъ. Тыныш белгилеринин коюлушуна къё\л бургула.

ТЕЕ БАЙЛАНЫШТАГЫ ТАТААЛ С/ИЛЪМДЪРД/Н БАЙЛАНЫШУУ ЖОЛДОРУ

Т\ш\нд\рмъл\\ диктант

I

Эр-Кишинин жээрде сакалы чачырайт, ал бирде оё жагына, бирде сол жагына моюн бура бър\ караштты салат. (Т.Сыдыкбеков) Кириск чаёырып чаёырып ыйлап жиберди, бирок аны уккан жан болбоду, эч кимде аны карар арга жок эле. (Ч.А.) Кумай беттен улар кър\нбъд\, ошентсе да анын \н\ улам угулат.

II

Адашкандар т\н\ бою к\дър \збъй к\т\шт\, бирок эч ъзгър\\ болбоду, асман ачылбады, жылдыздыр жыбырап жайнап чыкпады, деёиз т\нъргън кър караёгынын астында кър\нбъйкълб\п жата берди. Анан колундагы калакты деёизге ыргытып ийди да, бетин баса ъёг\ръп-ъксъп ыйлады. (Ч.А.) Суук катуу болду жана ат \ст\ндъ ж\ргъндър жакшы эле \ш\шт\, ал эми отун алгандар аязды тоотуп да койгон жок.

III

Т\н бир убак, бирок Курманжан отту ъч\рбъйт. Киши кишиге жакшы к\ндъ жакын, а башыёа иш т\шкън чагында киши кишиге калыс, алыс – кошо ърттънбъйт, кошо ълбъйт. Дагы бир т\рк\н Адам кездешет – ъз\ келип ыкташпайт, ъз\ жагынып сырдашпайт. (Т.Касымбеков.)

Тапшырма: Теё байланыштагы татаал с\йлъмдърд\н байланышуу

БАГЫНЫЁКЫ БАЙЛАНЫШТАГЫ ТАТААЛ С/ЙЛЪМ

Терме диктант

1. Жакшынын ъз\ ълсъ да, съз\ ълбъйт. 2. Адамзатты съз бузат, тоону-ташты сел бузат. 3. Бирлик болбой, тирлик болбойт. 4. Акылдуу элге тартат, акылсыз тууганга тартат. 5. Жакшы менен жолдош болсоё, оозуёа аш тиет. Жаман менен жолдош болсоё, оозуёа таш тиет. 6. Кумурсканын ъз\ кичине болсо да, кайраты тоо аётарат.

Тапшырма: Багыныёкы байланыштагы татаал с\йлъмдърд\ жазып алгыла.

БАГЫНЫЁКЫ БАЙЛАНЫШТАГЫ ТАТААЛ С/ЙЛЪМД/Н Т/РЛЪР/ МЕЗГИЛ БАГЫНЫЁКЫ С/ЙЛЪМ

Чыгармачылык диктант

1. –ганда, -бай, -майынча, -майын, -гыча, -арда, -ганча

качан? **М: К\н б\ркълг\чъ, пахтаны эгип б\тт\к.**

2. –гандан бери, -гандан кийин, -гандан мурда, - ган соё, - ганга дейре, -ганга чейин, -ар менен, -ар замат, -ган маалда, - ган мезгилде, - ган учурда.

качан? **М: К\н б\ркълър замат, жамгыр жаады.**

Тапшырма: Жогорудагы грамматикалык каражаттарды пайдаланып, ар бирине бирден мезгил багыныёкы с\йлъм т\зг\лъ.

Капыстан астындагы тору аты \рккънд\ктън, …

2. Ай с\ттъй жарык тийгизгендиктен, …

3. Шарт ойдогудай т\з\лгънд\г\ \ч\н, …

4. Аптапка чыдабайпамидордун къчъттър\ солуп бараткандыктан, …

5. Ал ъз\ эрке бала болгон себепт\\, …

6. Кыштын мойну узарып кеткендиктен, …

7. Тилеги ишке ашпагандыктан, …

Тапшырма: Себеп багыныёкы с\йлъмд\н \ст\нъ суроосун жазгыла жана къп чекиттин ордуна баш с\йлъмд\ толтургула. Эки с\йлъм кандай каражат менен байланышкан?

Чыгармачылык, эскертмел\\ диктант

I. /йд\н жерпайы бекем болсун \ч\н, таманына киши бою цемент куюп чыгышты. Баласынын ден соолугу чыё болсун \ч\н, атасы аны к\н\гъ эки маал жарым сааттан чуркап туруугa кънд\ргън. Жаш малдын эти толсун деп, эрте жазда элебыштыны жайлоонун тър\нъ чыгарып жиберген. Жан сактоого б\йръ адам болуш \ч\н, Нурбек сода менен алпурушуп ж\рът. /ч-тър торпок болуп калсын деп, Медербек ылайдай семиз бээсин сатууга базарга алып барды. Мъръй биздики болуш \ч\н, биз тынымсыз машыктык.

II. -уу,
-\\,
-оо,
-ыш, ***\ч\н,***
-бас,
-сын,
-басын, ***деп,***
-са

/лг\: 1. /йд\н жерпайы бекем бол**сун деп, **таманына киши бою цемент куюп чыгышты. 2. /йд\н жерпайы бекем бол**уу \ч\н, **таманына киши бою цемент куюп чыгышты. 3. /йд\н жерпайы бекем бол**уш \ч\н**, таманына киши бою цемент куюп чыгышты.

Тапшырма: Максат багыныёкы с\йлъмдъг\ багыныёкы с\йлъм менен баш с\йлъмд\ кандай грамматикалык каражаттар байланыштырып тургандыгын аныктагыла. II ден пайдаланып жогорку кън\г\\н\н грамматикалык каражаттарын ъзгърт\п жазгыла.

ШАРТТУУ БАГЫНЫЁКЫ С/ЙЛЪМ

Чыгармачылык диктант

I. 1. Мен барсам, сен кел. 2. Сен барсаё, ал келсин. 3. Ал барса, мен келейин.

II. 1. Биз барсак, силер келгиле. 2. Силер барсаёар, алар келишсин. 3. Алар барбышса, биз келелик.

III. 1. Мен барбасам, сен келбе. 2. Сен барбасаё, ал келбесин. 3. Ал барбаса, мен келбейин.

IV. 1. Биз барбасак, силер келбегиле. 2. Силер барбасаёар, алар келишпесин. 3. Алар барышпаса, биз келбейлик.

/лг\: Мен барсам, сен кел. ***Эгер мен эртеё мектепке барсам, сен да кечикпей келип кал.***

Тапшырма: Шарттуу багыныёкы с\йлъмдърд\н т\з\л\ш\нъ байкоо ж\рг\зг\лъ. Аны байытып жазгыла.

Эскертмел\\ диктант

1. Сыр аяктын сыры кетсе да, сыны кетпейт. 2. Жакшынын ъз\ ълсъ да, съз\ ълбъйт. 3. Кумурсканын ъз\ кичинекей болсо да, кайраты тоо омкорот. 4. Ъпкън\н ъз\ чоё болсо да, кубаты бир кесим майча болбойт. 5. Ашым калса да, ишим калбасын. 6. Оозу кыйшык болсо да, байдын уулу с\йлъс\н. (макалдар). 7. Калкайып турган кара таш кар болуп ээрип кетсе да, т\ш\рбъй колдон бул туну т\ш\рбъй алып ж\ръб\з. (Жоомарт). 8. Оозуёдан чыккан съз\ёъ зоо куланып учса да, эл менен сен адамсыё. (Арстанбек). 9. Жараткан къз\н алса да, ж\ръг\ ырдап турчу эле. (Осмонкул)

Тапшырма: Кэч\р\п жазгыла. Баш с\йлъм менен багыныёкы с\йлъмдърд\ аныктагыла.

САЛЫШТЫРМА БАГЫНЫЁКЫ С/ЙЛЪМ

Т\ш\нд\рмъл\\ диктант

1. Атай комуз черткендей,
2. Атай комуз черткенден бетер,
3. Атай комуз черткен сыяктуу, баарыбыз кулак т\р\п
4. Атай комуз черткен сыяктуу, калыптырбыз.
5. Атай комуз черткен шекилд\\,

6. Тегирмендин ташы калдыраттап кулап келаткандан бетер, к\н к\рк\ръйт. 7. Тегирмендин ташы … келаткан сыяктуу, … . 8. Тегирмендин ташы … келаткан шекилд\\, … . 9. Тегирмендин ташы … келаткан сыёары, … .

Тапшырма: Къч\р\п жазгыла. Салыштырма багыныёкы с\йлъм менен кандайча байланышканына байкоо салгыла. 7-9 с\йлъмдърдъг\ бош орунга тиешел\\ създърд\ жазгыла.

ЪЛЧЪМ БАГЫНЫЁКЫ С/ЙЛЪМ

Т\ш\нд\рмъл\\ диктант

1. Тъъ канча болсо, ж\к ошончо.(мак.) 2. Досуё канча болсо, душманыё да ошончо. (мак). 3. К\ч\м канча жетсе, ошончо окутам. (Ч.А.) 4. Чагылгандар булуттун арасына къг\лт\р жалын ойнотуп, к\н к\рк\ръд\. 5.Канчалык эрте турсаё, къё\л\ё ошончолук сергек болот. 6. Баласы канча болсо, т\йш\г\ да ошончо. 7. Сиздер канчалык … 8. Бош убактысында … окуса, … къп билет.

Тапшырма: Жазгыла. Баш с\йлъм менен ълчъмд\ билгизген багыныёкы с\йлъмд\ айрымалагыла. 7-8 с\йлъмдърдъг\ бош орунга тиешел\\ сөздърд\ жазгыла.

ОРУН БАГЫНЫЁКЫ С/ЙЛЪМ

Чыгармачылык диктант

1. Мээнет кайда болсо, … . 2. Оору кайда болсо, … . 3. Соку кайда болсо, … . 4. Алтын кайдан чыкса, … . 5. Саанчы кайда болсо,… .

. ***Пайдалануучу с\йлъмдър: береке ошерде, жан ошол жерде, сокбилек да ошол жерде, ошол жерди каз, сабаа ошол жерде***

Тапшырма: Жазгыла. Берилген пайдалануучу сөздърд\ колдонуп орун багыныёкы с\йлъмдърд\ толуктагыла. Кандай грамматикалык каражаттар менен орун багыныёкы с\йлъмдър жасалды?

БАЙЛАМТАЛУУ БАЙЛАНЫШТАГЫ ТАТААЛ С/ЙЛЪМ

Терме диктант

I

1. Кургак жерде эки буттун к\ч\нъ сыйынсаё, деёизде эки колдун к\ч\нъ сыйынасыё. Ан сайын таноолору дердеёдеп, бетиндеги ууру сепкилдери таруудай жайнап чыга келет.

II

Т\ндъг\ алааматтан кийин Алдан тайгандар канна жутуп алсын деп, бу жолу баарына аз бъксъ ожоо суу берди. Кириск уктап жатса да, кээ бир създър алыстан \з\л-кесил угулат.

III

Кириск кичине басылганда, Эмрайин ъз ордуна барып отурду. Туман тараса, асмандагы жылдыздар менен багытты аныктап алса болот.

VI

Табиятынан алибетт\\ жаралган Эмрайин канча кайраттанса да болбой, ачкалык менен суусагандык ал-кубатын курутуп баратты. Эмми коркунуч менен жалгыздык колу-бутун тушап салгансып, кайыктын кырын ашканга даабай отурат.

V

Бара-бара таптакыр алсырап, калган сууну ич\\ да оюна келбей калды. К\\г\м мунарык аз-аздап суюлуп, асмандын этек жактары жээктене баштаган. (Ч.А.)

VI

Колунан къър\, тилинен мээри тъг\л\п турса да, ойлогон оюна, каалаган мудаасына жеталбай ъкс\п кете бергенби?! К\н жайылган кезде сурнай \н\ чыга баштады.

VII

Эми гана кылтыя жарылган чанагы късър\лъ бой салып, кызгылт сары ыйык нурдун шарапаты г\л таажыларын тойго жасанткан эрке, къйръё кыздарындай кылка-кылка сеёселтип жиберди. Киши канчалык къп жер кърсъ, ошончолук ой-санаасы кеёийт.

VIII

Ал мээр таш дубалды тешип ъткън нур таризде анын Тула боюна куюлуп, ж\ръг\ гана аптыга б\лк\лдъп, арбала телмирип калгансыды, Токтогул. Биртике ъм\р с\рсъё да, азиз ъм\рд\ адилет ишке зарптамак абзел экен. (Т.Касымбеков.)

IX

Кийиз кимдики болсо, билек ошонуку. Тартип кайда болсо, жеёиш да ошол жерде. Дили кандай таза болсо, тили да ошондой таза.

X

Ээси кандай болсо, малы да ошондой. Билек бир болгону менен, манжа башка. Канчалык тырышып эмгекиенсеё, ошончолук \з\р\н кързс\ё.

XI

Чагылган жарк эткенде, корккон бала ж\ккъ жабыша т\шт\. Борон учуруп кете тургансып, /сънтур кабат-кабат кийинип алыптыр. Ал эми кышында к\н ысып тургансып, Санжар биздикине жука кийим менен келди.

Тапшырма: Багыныёкы байланыштагы татаал с\йлъмдърд\ жазгыла. Багыныёкы байланыштагы татаал с\йлъмдърд\ т\рлър\ боюнча аныктагыла.

БАГЫНЫЁКЫ С/ЙЛЪМД/Н Т/РЛЪР/

Терме диктант

Тъъ канча болсо, ж\к ошончо.

Жон-жондон кулаган суулар Байтамталдын иреёин бузуп, ташкындаган жел ж\рд\.

Жамгыр жаабай, жер къгърбъйт.

Мышыкка чычкан дос болсо, кампага каргыш тиет.

Карамыктын даны болгончо, ак буудайдын саманы бол.

Ыр ырдалган жерде, кубаныч бар.

Биз \йгъ жакындаганда, комуздун кубулжуган \н\ угулду. Булут кайда жылса, кълъкъ да ошол жакка жылат.

Мен да бир дабыш уктум дегенсип, Алгыр да элеёдеди.

Жакшы адамдын ъз\ картайса да, съз\ картайбайт.

Артымда солдат кужулдап, айдоого кетип барамын.

Журттун бардыгы чогулсун деп, чогулуш саат сегизге чакырылды.

***/лг*: *Биз \йгъ жакындаганда,* комуздун кубулжуган \н\ угулду.**

Баг.С\й ***1. – ган + да*** ***Баш.С\й.***

Тапшырма: /лг\н\н негизинде аткаргыла.

ТЪЛ ЖАНА БЪТЪН СЪЗ

Чыгармачылык диктант

1. **Т** : « **Б** кай мынай деген: «Бъл\нгънд\ бър\ жейт».

2. « **Б** , - **Т** «Бъл\нгънд\ бър\ жейт», - деген Бакай.

3. **Т** : « **Б** **Т** кай: «Бъл\нгънд\ бър\ жейт», - деген.

4. « Б Т » Б л\нгънд\, - деген Бакай, - бър\ жейт».

5. Т –гин,

Б -ги жън\ндъ,

-ги тууралуу

1. Бъл\нгънд\ бър\ жей тургандыгын Бакай айткан.

2. Бакай бъл\нгънд\ бър\ жей тургандыгы жън\ндъ айткан экен. 3. Бъл\нгънд\ бър\ жей тургандыгы тууралуу Бакай айткан.

6. « Б Т . «Бъл\нгънд\ бър\ жейт» деген ошол.

2. «Бъл\нгънд\ бър\ жейт» деген тура.

3. «Бъл\нгънд\ бър\ жейт» деген эмеспи.

4. «Бъл\нгънд\ бър\ жейт» деген чын экен да.

5. «Бъл\нгънд\ бър\ жейт» деген болуптур.

7. Т « Б) Т ди бър\п-жарып, биримдикти жок кылса, анда «бъл\нгънд\ бър\ жейт» (Бакай)

Тапшырма: Тъл жана бътън създ\н жазылышындагы \лг\дън пайдаланып силер да ар бирине бирден ъз мисалыёарды жазгыла.

ТЕКШЕР// ДИКТАНТЫ

МЕКЕН С/Й//С/

Француз ордусу 1809-жылы Венага карай чабуул баштайт. Офицерлерден бири бир дыйканды карматып келип, өздөрүнө жол көрсөтүп берүүсүн талап кылат. Анткени французадар жолду билбегени үчүн жаңылыш багытка кетип калуудан чочулашты. Анын үстүнө

ЖАРЫМ АЛМА

Карапайым бир жаш жигит арык суусунан агып келе жаткан алманы тутуп алып, жартысын жеп коет да, «бул алманын ээси чыгаар, мен уруксатсыз алманы неге жедим?»-деп ойлонуп, ээсинен

СУНГА ЧЕРИНДЕГИ АКЫРКЫ УРУШ

-Байыркунун боз айгырын тарткыла бери!-деп кыйкырды Култегин.

Жоокерлер эки къз\ оттой жанган кардай аппак аргымакты анын алдына тартышты. Бул баатырдын казатка минч\ белгил\\ аргымагы болучу. Эё орчундуу уруштарга Култегин ушул ат менен кир\\ч\. Ат, ъз\н\н ээси сыйактуу курч, ъктъм эле. Мына азыр да эки жоокер эки жагынан суулуктап араё жетелеп келишти. Жаныбар кош аяктап тура

аскер башчысы б\т к\ч\н топтоп туруп, аны кайра артка с\рд\. Кара жини кармаган Култегин жоокерлерин суурга, таш бакага салыштырып тилдеп ж\рд\; алгачкы артка чегинген ондогон жоокерлерди ал акмак кылып, оорукка айдады. Тигилер ошо замат ъз жандарын ъздър\ кыйып салышты. ***(ББКК) (172 СЪЗ)***

САНАТ СЪЗ

Санат съз - бул да жалпы калайык-калк колдонгон мааниге бай ыргактуу кеп. Ал ырдылып да, ырдалбай да айтыла берет. Аны жалаё адабиятка таандык кылып коюуга болбойт, ал-тилдин да энчиси. Калыгул Бай уулу санаттарды ырдабай эле с\йлъп айткан. Мындай учурлар башка акындарда да кездешет. Нечен карыялар ат \ст\ндъ баратып эле тиешел\\ окуяга, же кырдаалга карата мамилесин санат създър менен тизмектешип

керек? Угуучуну ынтаа менен тыёшатуу, ойдун сулуулугу менен башкаларга таасир этт\\, таё калтырып кабыл алдыруу \ч\н керек. Ал – укканды ыракат алдырган канаттуу кеп. Аны менен акыл айтылып, тарбия берилет, эмне жакшы, эмне жаман экендиги, жашоо, адам, жаратылыш, заман жън\ндъ санат айтылат. Урматтуу окуучум, санат създър – сенин да энчиё, с\йлъш\\дъ колдонулуучу тил каражатыё. Бир кезде кеёири пайдаланып, анан изи китептерде калып, колдонулушу сээлдеп, аягы ъч\п бараткан канаттуу кептин отун какйрадан тутант, от кала! ***(КТ7-9) (178 съз)***

АЛЫКУЛГА ТААЗИМ

Кыргыз элинин таланттуу акыны, котормочу Алыкул Осмонов жън\ндъ Рамис Рыскулов мындай дейт: «Алыкул кыргыз поэзиясынын чолпону! Ал бизди фольклордун арбоосунан алып чыгып, профессионалдык деёгээлге къtър\п, б\рк\ттъй шаёшытты».

Алыкул Осмонов кыргыз элинин адабиятына гана салым кошпостон, д\йнъ элдеринин адабияты менен кыргыз окурмандарын

д\лъй сезимди ойготуп, адамга канат байлап, кеё д\йнън\ - искусство д\йнъс\нъ чабыттоого шыктантат! Зор нерселерге талпынтып, кыялдантат, поэзиянын мен деген пирлери менен сырдана кылат! Классика, поэзия, махабат жън\ндъ съз козгоого чакырып, купия сырды коёгуроосу кагылып, к\\гъ келтирет!».

Алыкул Осмонов д\йнъдъг\: «таза сезимдер, боорукерлик, адамгерчилик, адилеттик, укук, маданият, талант, ънър, адабият байланыштары ън\г\\н\н «даанышман жолу»-деген ойду баса белгилеген.

Кыргыз адабияттын, маданияттын башка элдердин руханий кенчтери менен байыткан.

Алыкул Осмонов д\йнъ элдеринин тилдерин кадырлап, ал тилдердин кээ биринде эркин с\йлъй алуу менен бирге ъз эне тилин с\й\п, ал жън\ндъ мындай дейт:

«Бирге ж\ръм, эне тилин кадырлайм,

Бул тил менен иштейм, с\йлъйм, ыр жазам.

Башка тилди жандай жакшы кърсъм да,

Ъз тилимди с\йгън\мдън жаёылбайм». ***(КТжана АПбоюнча СФМ) (169 съз)***

ЗЕРГЕР, ЗЕРГЕРЧИЛИК

Зергер – кол ънърч\л\кт\н асыл темир менен иштеген устасы. Зергерлер баалуу темирден: к\м\штън, алтындан, жезден билерик, иймек, оймок, желбиръъч, шакек, тумаржана башкаларды жасашкан. Ошондой эле ат жабдыктарды, жоо-жарактарды, боз \йд\н жыгачтарын, музыкалык аспаптарды кооздошкон.

Зергерчилик –салттуу кол ънърч\л\ктъ асыл темирлерден кооз буюм жасоо кесипчилик багыты. Зергерчиликтин иштъъ ыкмасы, технологиясы толугу менен элдин жашоо шартына ылайыкталган да, ъз\нъ гана таандык ъзгъчъл\ктъргъ ээ болгон. Зергерлер ъз алдынча устаканада узануудан башка дагы, аспап-куралдарын кътър\п алышып оокаттуу адамдардын \йлър\ндъ дагы буюмдарды шъкъттъшкън.

Зергерчиликтин негизги материалдары асыл темирлер: алтын, к\м\ш, жез жана башкалар болгон, бирок, негизинен к\м\ш жана жез болуп эсептелген.
Зергерчилик ыкмалары к\м\шкъ карата – жашытуу, эрит\\, сыя тъг\\, таруулатуу, чапкылоо, къркъм куюу, тердъъ, тогуз тъбълъъ, керт\\, согуу, эш\\ жана башкалар. Баалуу таштарды, бермет-шуруларды темирдин бетине оюп т\ш\р\\, \ст\нъ чъгър\\. Алтын-к\м\шт\н буусуна кармоо, оюп-чиймелъъ жолдору менен тараган. Адатта асыл темирлердин бетине м\й\з, карга тырмак, кыял, бычак учу, бармак боочу дагы башка оюмдар т\ш\р\лгън.

Кыз-келиндердин желбиръъч, съйкъ желбиръъч, съйкъ, билерик, тъънъг\ч, бой тумар сыяктуу кооз буюмдардын к\м\ш жана жезден чоюлган ичке зымдар менен эшип, ър\п, бурап кооздошчу. ***(ЭТ) (172 съз)***

ЖАСАЛМА ЧАЁДАШТЫРУУ

Жасалма чаңдаштыруу учурунда адамдын өзү атайы максат менен гүлдүн аталыгынан чаңчаны алып, энеликтин чаң алгычына жугузат. Мисалы, укмуштуу – багбандар жаңы сорт алыш үчүн өсүмдүктүн бир сортунун аталыгынан чаңчаны алып, экинчи бир сорттун энелигине жузугат. Чаңчаны кичинекей кургак таза кисточка же зымга бекитилген резинканын жардамы менен алып барууга болот. Чаңча жеткирилүүчү гүлдөр чаңдаштырууга алдын-ала даярдалган болуу керек. Бул үчүн алардын аталыктарын гүл богокторy ачыла электе эле чаңдашып кетпесин үчүн үзүп таштайт. Андан кийин шамаал же аары, чымын-чиркейлер кокустан гүлдүн энелигине чаңча жугузуп салбаш үчүн гүлгө марлиден жасалган баштык кийгизип коет. Марли баштыктардын ичиндеги богоктор арчылгандан кийин гүлдүн энелигине мурдатан даярдалган чаңчаны жугузат. Кайсы бир учурда жасалма чаңдаштыруу

маданий өсүмдүктөрдүн түшүмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн колдонулат. Буга карай буудайды кошумча чаңдаштыруу мисал болот. Муну шамаал жок тынч убакта жүргүзөт, анткени шамаал жокто чаңча учпайт. Бул мындайча аткарылат. Эки жипти эки учунан эки Адам кере кармап, аны менен гүлдөгөн өсүмдүктөрдүн башын сындырып, эгин талаасында жүрөт. Бул учурда чаңчалар куюлат да, энеликтин чаң алгычына түшөт. Кошумча чаңдаштыруунун натыйжасында кара буудадын түшүмү жогорулайт. ***(«KyrgyzInfo.Ru »)***

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР ТИЗМЕСИ

1. А.Иманов, А.Кайбалдаев, А.Сапарбаев, Б.Усубалиев. «Кыргыз тили» 8-9 класс. Бишкек. «Мектеп» 2002.

2. А.Сапарбаев, Н.Абдесов. «Кыргыз тили» 7-класс Бишкек. «Мектеп» 1999

3. Б.Исаков. . «Кыргыз тили» Бишкек. «Педагогика» 2003.

4. Бектурсун Алымов. «Кыргыз адабияты» 9-класс. Бишкек. «Педагогика» 2002.

5. Б./мъталиева. Б.Ъм\ралиев, А.Осмонкулов, Ш.Урунбаева Ташкент. «Ъзбекистан» 5-класс. «Кыргыз тили» 2005.

6. З.Маразыкова. «Кыргыз тилинин дидактикалык материалдары» Фрунзе «Мектеп» 1989-ж.

7. К.Эсенаналиева. Э. Бектурова.А.У.Бишкек 2007. «Кыргыз тили жана адабияты предмети боюнча сабактардын фрагментинин модели»

8. К.Сарбаев. «Кыргыз тилинин дидактикалык материалдары»

9. К.Кыдырбаева, Б.Токторбаева, Г.Тургунбаев, «Эл таануу» В.Н.Бишкек 2007.

10. Насирдинтегин. «Барс бек кыргыздардын каганы» Бишкек. «Ала-Тоо» 1993.

11. С.Мусаев.А.Турдугулов Къркъм съз ънър\. 8-класс..Бишкек. «Технология»1999.

12. Х.К.Карасаев Орфографиялык създ\к.Ф.1983

13.Улуттук эгеменд\\л\кт\н идеясы жана руханияттын негиздери 9-класс.

14. Кыргыз адабиятынын тарыхы. Лекция.

15. Кыргыз тилинин кърсътмъ куралдары Алмата1990

МАЗМУНУ

5-класс

Байланыштуу кеп……………………………………………………
Иш кагаздар стили………………………………………………..
Съз айкашы………………………………………………………..
С\йлъм м\чълър\...
С\йлъмд\н бир ъёчъй м\чълър\..
Жалаё жана жайылма с\йлъмдър……………………..
Каратма съз………………………………………………………..
Фонетика, графика, орфоэпия…………………………………..
Алфавит тыбыш жана тамга……………………………………
Я, Ю, Е, Ё тамгаларынын жазылышы…………………………………
Жоон жана ичке \нд\\лър………………………………………..
Ачык (эринсиз) жана эринчил \нд\\лър………………………
Кеё жана кууш \нд\\лър…………………………………………
Уяё, жумшак, каткалаё жана т\гъйл\\ \нс\здър…….
Муун………………………………………………………………
Синонимдер………………………………………………………
Омонимдер………………………………………………………
Морфология……………………………………………………..
Зат атооч…………………………………………………………

6-класс

С\йлъмд\н бир ъёчъй м\чълър\..
Байланыштуу кеп…………………………………………………
Диалог създърд\н жазылышы…………………………………..
Кептин стилдери…………………………………………………..
Диалектилик създър……………………………………………
Лексика, фразеология жаналексикография……………………
Създърд\н морфологиялык жол менен жасалышы…………..
Татаал създър……………………………………………………
Орфография……………………………………………………..
Създърд\ ташмалдап жазуу эрежелери.................................
Жъндъмълър……………………………………………………
Таандык м\чълър уланып турган зат атоочтордун жъндъл\ш\..
Сын атооч………………………………………………………
Кош жана кошмок сын атооч……………………………………
Сын атоочтун даражалары………………………………………

Катыштык жана сапаттык сын атооч………………………….
Сын атоочтун даражалары...
Сын атоочтун морфологиялык жол менен жасалышы..........
Сын атоочтун синтаксистик жол менен жасалышы..............
Сан атооч...
Ат атооч...
Жактама ат атооч……………………………………………………..
Этиштин ыёгайлары..
Этиштин мамилелери...

7-класс

Кептин стилдери. Къркъм стилге м\нъзд\\ тил каражаттары. Фразеологизмдер……………………………………………………….
Тексттеги с\йлъмдърд\ байланыштыруучу тышкы тил каражаттары……………………………………………………….
Тактооч……………………………………………………….
Сан-ълчъм тактооч……………………………………………
Тууранды създър……………………………………………
Тууранды създърд\н маанисине карай бъл\н\ш\. Элес тууранды създър, табыш тууранды създър…………………………..
Атоочтуктар……………………………………………………
Чакчылдар………………………………………………………
Кыймыл атоочтор…………………………………………….
Кызматчы създър……………………………………………
Байламталар…………………………………………………….
Бъл\кчълър……………………………………………………..
Модалдык създър……………………………………………

8-класс

Диалектилик създър…………………………………………..
Фонетика жана графика. Орфография…………………………….
Създ\н курамы жана съз жасоо……………………………..
Лексика жана фразеология……………………………………
Съз айкашы……………………………………………………
С\йлъмд\н баш м\чълър\...
С\йлъмд\н т\рлър\ жана с\йлъмд\н м\чълър\ боюнча талдоо……………………………………………………………………
С\йлъмд\н бир ъёчъй м\чълър\...

Бир ъёчъй м\чъл\\ с\йлъмдъг\ жалпылагыч съз жана тыныш белгиси……………………………………………………………………

9-класс

С\йлъмгъ м\чъ боло албаган създър: каратма съз, киринди съз, сырдык съз……………………………………………………………..
Киринди жана сырдык създър…………………………………
Каратма съз……………………………………………………

Сырдык създър…………………………………………………………
Татаал с\йлъм………………………………………………………….
Теё байланыштагы татаал с\йлъм………………………………….
Байламтасыз теё байланыштагы татаал с\йлъм…………………
Байламталуу теё байланыштагы татаал с\йлъм…………………
Теё байланыштагы татаал с\йлъмдърд\н байланышуу жолдору………………………………………………………………………
Багыныёкы байланыштагы татаал с\йлъм…….. ………………….
Багыныёкы байланыштагы татаал с\йлъмд\н т\рлър\. Мезгил багыныёкы с\йлъм…………………………………………………………
Себеп багыныёкы с\йлъм…………………………………………......
Шарттуу багыныёкы с\йлъм……………………………………….....
Салыштырма багыныёкы с\йлъм……………………………………
Ълчъм багыныёкы с\йлъм……………………………………………
Орун багыныёкы с\йлъм……………………………………………...
Байламталуу байланыштагы татаал с\йлъм………………………..
Багыныёкы с\йлъмд\н т\рлър\..
Тъл жана бътън съз…………………………………………………